

LYDIA RISBERG

Sõnatähendused ja sõnaraamat.
Kasutuspõhine sisend
eesti keelekorraldusele

LYDIA RISBERG

Sõnatähendused ja sõnaraamat.
Kasutuspõhine sisend eesti keelekorraldusele

Tartu Ülikooli humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, eesti ja üldkeeleteaduse instituut

Väitekirja on filosoofiadoktori kraadi saamiseks kaitsmisele suunanud Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi nõukogu 12. märtsil 2024. aastal.

Juhendajad: kaasprofessor Külli Habicht, Tartu Ülikool
dr Margit Langemets, Eesti Keele Instituut

Oponent: dr Pirkko Nuolijärvi, Kodumaa Keelte Keskus, Soome

Kaitsmise aeg ja koht: 10. mai 2024 kell 14.15 Jakobi 2-438, Tartu

Doktoritöö valmimist on toetanud keeleteaduse, filosoofia ja semiootika doktori-
kool, rahastanud Euroopa Regionaalarengu Fond (Tartu Ülikooli ASTRA projekt
PER ASPERA).

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti
tuleviku heaks

ISSN 1406-1325 (trükis)
ISBN 978-9916-27-498-9 (trükis)
ISSN 2806-2450 (pdf)
ISBN 978-9916-27-499-6 (pdf)

Autoriõigus: Lydia Risberg, 2024

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

*Keeleline mõte on oluliselt luuleline mõte,
keeleline tõde on kunstiline tõde, on tähendusrikas ilu.*

Kurt Vossler
(tlk Valter Tauli)

EESSÕNA

2019. aasta osutus mitmes mõttes märgiliseks. Isiklikus plaanis seepärast, et astusin sel sügisel eksternina doktorantuuri. Eesti leksikograafia mõttes selle poolest, et aasta algul oli avalikuks saanud Eesti Keele Instituudi keeleportaal Sõnaveeb, mille suuremat mõju eesti leksikograafiale ega keelekorraldusele ei osatud esialgu veel aimata. Euroopa mastaabis oli see viimane pisut rahulikum aasta enne koroonapandeemiat ning muud järgnevat.

Doktorantuuri astumine oli ainuõige otsus, sest saadud kogemused ja läbitud heitlused on toetanud mu arengut keeleteadlasena. Minu doktoritöö oli plaanitud uurimusena, mida saaks rakendada EKI praktilises sõnaraamatutöös – et see annaks teadusliku aluse leksikograafilistele otsustele. Algul ei kujutanud ma ette, et mu uurimuste toel praktikas midagi muutuda saaks, aga juba pärast esimese teadusartikli avaldumist 2020. aasta sügisel osutus see võimalikuks.

Suurimad tänusõnad ütlen oma juhendajatele Margit Langemetsale ja Külli Habichtile – Margit pakkus mulle EKI praktilisest vajadusest tuleneva teema ning Külli oli nõus seda ülikooli poolt juhendama, nähes teemas väärtust. Teie asjalikud tähelepanekud ja suunanäitamised, põhjalik tagasiside ning lahke sõna ja alatine valmisolek (ka õhtutundidel!) mu paljudele küsimustele vastata on selle doktoritöö valmimiseni viinud. Samuti tänan siseretsensent Ann Veismanni ja oponent Pirkko Nuolijärvit heade sõnade ja sisuliste tähelepanekute eest ning välisretsensent Mari Uusküla kinnitamast, et mu doktoritöö on ühiskonnas oluline.

Väga palju tänu ka Liina Lindströmile, kes tungivalt soovitas mul minna välismaale kogemusi omandama ja suunas ingliskeelseid artikleid kirjutama, samuti tänan doktoritöö esitamiseks range tähtaja seadmise eest (mille hirmus valmis katuspeatükk esialgu plaanitud veelgi varem, juba enne jõule). Arvi Tavastile tuhat tänu keelealaste vestluste eest, samuti olen tänulik nii mõnigi kord frustreeriva, ent alati edasiviiva tagasiside eest oma kirjutistele.

Elisabeth Kaukoneniga oli hea doktorantuuriga seotud meeme ning rõõme ja muresid jagada. Vestlused Kristel Algverega on toinud meid mõlemat, hoides ärksana arusaama, et keeleteemad on olulised ja nendest peab ka avalikult rääkima. Soojad tänusõnad Anu Põldsamile, kes pärast saksa keele praktikume minuga Münchenis tundide viisi asjade ja elu üle arutas. Täna Siim Lille ühe motivatsiooni eest doktorantuuri astuda. On imetlusväärne Janar Sarapu lõppematu jaks olla pidevalt vestlusaknas olemas.

Peeter Tinitale tänu minuga keelenaljatsemise eest ning mind DIGARi andmetega varustamast, sain kaks artiklit toekamaks. Tänu ka Fred Pussile, kes peale äärmiselt tore olemise juhatas mind ka J. V. Veski kogumikuni, kust leidsin *järele* ja *järgi* eristamise tagamaa. Täna Piret Põldveri, kes toetas mind kirja saatmisel Margitile, sellest algas mu edasine teekond doktorantuuri astumiseni. Roomet Jakapit tänan paljude keelefilosoofiliste vestluste ja toetuse eest. Helena Läks, Merilin Ülem ja Kristel Rebane – tuhat tänu olemas olemast!

Tänuõnad ka Tiina Paetile, Kristina Koppelile, Tõnis Nurgale, Gerly Tuisule, Maria Tuulikule, Sirli Zuppingule, Martin Eessalule, Peeter Pällile, Merily Remmale ja teistele EKI inimestele, kes on mulle abiks olnud ja mind toetanud. Tiina Laansalule eriline tänu mind konkursile „Teadus 3 minutiga” keelitamast – ilma telefonikõneta poleks ma ilmselt olnud nõus end ületama, aga selle konkursi toel muutusin esinedes palju julgemaks. Samuti tänu Helen Pladole, Maarja-Liisa Pilvikule, Pärtel Lippusele ja teistele Tartu Ülikooli inimestele, kes on mind oma nõu ja jõuga aidanud. Tänan ka ChatGPT-d, kes mulle „Summary” tõlkis, ja Helen Pruuli, kes tõlkele korrektuuri luges. Samuti tänuõnad Värske Rõhu kollektiivile eesotsas Hanna Linda Korbi ja Mirjam Parvega mu päevikut avaldamast.

Lisaks tänan Petra Storjohanni, Christian Langi ja Saksamaal Mannheimis asuvat keeleinstituuti Leibniz-Institut für Deutsche Sprache, kuhu sain tänu Kristjan Jaagu stipile. Saksamaal omandasin palju teadmisi ja kogemusi ning sain selgemini aru, et mu teema on Eestis oluline.

Tänan ka oma vanemaid ja venda! Eriti tänulik olen oma emale, kes mu õpinguid alati toetas.

2024. aasta aprillis kultuuripealinnas Tartus

SISUKORD

TEADUSPUBLIKATSIOONIDE LOETELU.....	10
LÜHENDID	11
1. SISSEJUHATUS JA TEEMA AKTUAALSUS.....	12
1.1. Uurimisküsimused ja eesmärgid.....	15
1.2. Publikatsioonide valik ja järjestus.....	16
1.3. Doktoritöö autori panus mitme autoriga teaduspublikatsioonides.....	16
1.4. Põhimõisted.....	17
2. TEOREETILINE RAAMISTIK	20
2.1. Kasutuspõhise lingvistika peamised lähtekohad.....	21
2.2. Eesti keelekorralduse ja keelekasutuse uurimise suhe läbi aja	24
2.3. Keeleideoloogiad ja hoiakud eesti keelekorralduses ja -kogukonnas....	29
2.3.1. Keele loomine ja standardkeele ideoloogia	31
2.3.2. Purism	33
2.3.3. Keelekogukonna ootused keelekorraldusele.....	34
3. MATERJAL JA MEETOD.....	37
3.1. Täendussoovitused	37
3.2. Korpusanalüüs.....	39
4. ÜLEVAADE ARTIKLITEST	42
5. TULEMUSED JA JÄRELDUSED.....	48
5.1. Sõnatähenduste normimise traditsioonist.....	48
5.2. Tähenduste kohta antud soovituste taust.....	51
5.3. Paralleelid erinevate keelekihtide normimise vahel.....	53
5.4. Sõnatähenduste suunamise võimalikkus	57
5.4.1. Suunamise mõju ja tulemuslikkus	58
5.4.2. Sõnaraamatu võimalused	63
5.5. Keelekorralduses olnud tavad	65
5.6. Teaduspõhine keelekorraldus.....	68
5.7. Edasiarendamise ja -uurimise võimalused.....	69
6. KOKKUVÕTE.....	71
ALLIKAD	75
Kirjandus.....	75
Veebiviited.....	92
SUMMARY	93
PUBLIKATSIOONID.....	103
ELULOOKIRJELDUS.....	280
CURRICULUM VITAE	282

TEADUSPUBLIKATSIOONIDE LOETELU

Publikatsioon 1 (P1): Raadik,¹ Lydia. 2020. Sõnatähenduste normimisest eesti keelekorralduses verbi *vabandama* näitel. *Keel ja Kirjandus* 10, 853–874. <https://doi.org/10.54013/kk755a3>

Publikatsioon 2 (P2): Risberg, Lydia & Margit Langemets. 2021. Paronüümide probleem eesti keeles. *Keel ja Kirjandus* 10, 903–926. <https://doi.org/10.54013/kk766a4>

Publikatsioon 3 (P3): Risberg, Lydia. 2021. Jonnakas *kostuma*. *Keel ja Kirjandus* 12, 1078–1085. <https://doi.org/10.54013/kk768a3>

Publikatsioon 4 (P4): Risberg, Lydia. 2022. Mis on peidus sõnaraamatu tähendussoovituste tagahoovis? Eesti omasõnade käsitus. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 13(2), 185–214. <https://doi.org/10.12697/jeful.2022.13.2.06>

Publikatsioon 5 (P5): Risberg, Lydia & Margit Langemets. 2023. Sõnatähenduste normimise traditsioon ja selle murdmine eesti keelekorralduses. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 14(1), 49–80. <https://doi.org/10.12697/jeful.2023.14.1.02>

Publikatsioon 6 (P6): Risberg, Lydia & Liina Lindström. 2023. Eesti keeleteaduse ja keelekorralduse areng verbirektsiooni näitel (Vaateid eesti keelekorralduse arenguloole). *Keel ja Kirjandus* 3, 304–327. <https://doi.org/10.54013/kk783a3>

Publikatsioon 7 (P7): Risberg, Lydia. 2023. Recommendations for the meanings of words by Estonian language planning – justified and necessary, or not? *Taikomoji kalbotyra* 20, 53–73. <https://doi.org/10.15388/Taikalbot.2023.20.5>

¹ Muutsin perekonnanime omal soovil suvel 2021.

LÜHENDID

- AES – Akadeemiline Emakeele Selts
AMSS – „Ametniku soovitusõnastik”
EKI – Eesti Keele Instituut
EKK – „Eesti keele käsiraamat”
EKSS – „Eesti keele seletav sõnaraamat”, „Eesti kirjakeele seletussõnaraamat”
EKÕS – „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat”
ES – Emakeele Selts
EÕS – „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat”
SÕS – „Suur õigekeelsus-sõnaraamat”
VÕK – vabariiklik õigekeelsuskomisjon
VÕS – „Väike õigekeelsus-sõnaraamat”, „Väike õigekeelsuse sõnaraamat”
ÕS – õigekeelsussõnaraamat
ÜK – eesti keele ühendkorpus
ÜS – EKI ühendsõnastik

1. SISSEJUHATUS JA TEEMA AKTUAALSUS

Doktoritöös uurin sõnatähenduste normimise problemaatikat eesti keelekorralduses, tehes seda kasutuspõhise lähenemise teoreetilises raamistikus ja korpuslingvistilisel meetodil. Teema on vajalik ja aktuaalne, sest sõnatähenduste normimist eesti keelekorralduses pole varem terviklikult uuritud, analüüsitud on üksikute sõnade soovitusi ja tegelikku kasutust (nt *kuna*, vt Plado 2014; *kommunitseerima* ja *kommunikeerima*, vt Pook 2018). Keskendun ennekõike üldkeelele, mida doktoritöös mõistan eesti keele üldtarvitatava osana, mida kasutavad kõik keelekõnelejad taustast olenemata. Selle vastandiks pean oskuskeelt, mida kasutatakse erialasel suhtlemisel. Oskuskeele problemaatika on oma mõnel määral erineva olemuse ja ka erinevate korraldamispõhimõtete tõttu üldiselt kõrvale jäänud, olen seda käsitlenud vaid seal, kus see on olnud üldkeelega võrdluseks vajalik.

Nii üldkeele kui ka oskuskeele sõnavara on kirjakeele osa – keelekasutuse keskmes on piir üld- ja oskuskeele vahel sageli ähmane ehk sõnavara kattub (nt *mulgulsibul*), äärealadel aga lahknevad need selgemini, sest erialakeeles kasutatakse termineid, mida üldkeeles sageli ei kohta (nt *naatriumjodaat*, *ahelliitum*), samuti lisanduvad äärealadel värvikamad, eri registritesse kuuluvad sõnad (nt *kiisu*, *relakas*). Probleeme on põhjustanud see, et sõnal *kirjakeel* on aja jooksul olnud erinev sisu ning eri huvirühmad mõistavad ja kasutavad seda tänapäevalgi erinevalt, vastandades kirjakeelt ja üldkeelt, pidades viimast kõnekeele sünonüümiks (vt nt Mäekivi 2022). Senini kehtib Rein Kulli (2000 [1985]: 23) öeldu, et oskussõnade nagu *kirjakeel*, *kõnekeel*, *üldkeel*, *ühiskeel* jt „problemaatilisus on suurelt osalt tingitud aga sellest, et nende taga olevad mõisted on meil paljuski uurimusliku sisuga konkretiseerimata”.

Sõnatähendusi kitsamalt ja kirjakeelt laiemalt ümbritsev problemaatika on seotud sellega, kuidas on eesti keelekorralduses ning seeläbi kooliõpetuses ja ühiskonnas üldiselt mõtestatud keele olemust. Kui 20. sajandil – ja kohati veel 21. sajandilgi – nähti (ka maailma) keeleteaduses ja keelekorralduses keelt rangelt reeglipärase süsteemina, mis läbi peeti võimalikuks muuhulgas sõnatähendusi sõnaraamatus normatiivselt fikseerida (nt Aavik 1936; Tauli 1938; Veski 1958; vt ka Milroy 2003; Ibbotson 2013; Rivas 2023), siis alates kognitiivse paradigma esiletõusust lingvistikas 1970.–1980. aastatel on keelt keeleteaduses aina enam mõistetud osana inimtunnetusest (vt Croft & Cruse 2005). Kognitiivse keeleteaduse uurimisobjektiks on tegelik, loomulik keelekasutus (Lakoff & Johnson 2011 [1980]; Langacker 1987). Kasutuspõhise lingvistika järgi kasutavad inimesed keelt eri suhtlussituatsioonides paindlikult ning kasutus ka muutub ja varieerub, sest inimese ettekujutus sõnade tähendustest kujuneb kasutusest saadud keelelise sisendi ja oma muude elukogemuste alusel. Seega on tähendused sõltlikud keelekasutajatest ja kuna kokkupuude keelega on pidev, on tähendused keelekasutajatel olenevalt elu jooksul saadud keelelisest sisendist ja muudest kogemustest ka eri eluetappidel (pisut) erinevad. (Zahler 2023; Diessel 2017; Ibbotson 2013; Belica jt 2010; Bybee 2010; Tomasello 2003; vt ka Ramscar jt

2014; Ramscar jt 2017; Mander, Keuleers & Brysbaert 2020; Blommaert & Backus 2013) Selle lähenemise teoreetilisel taustal ei ole sõnaraamatu eesmärk sõnatähendusi normeerides fikseerida, vaid kirjeldada kasutuses olevaid tähendusi, üldistades neid alati mingil määral (vt P4; Storjohann 2021; Crystal 2006; Hayakawa & Hayakawa 2022 [1949]). Selleks, et leksikograaf saaks üldistusi teha ja tüüpilisi keelemustreid leida, tuleb analüüsida tegeliku keelekasutuse andmeid, mida sisaldavad mahukad tekstikorpused (Tognini-Bonelli 2001: 160).

Eesti keelekorraldust ega korraldajate seatud norminguid ei ole kasutuspõhisest vaatenurgast eriti uuritud. Erandiks on Tiina Paeti (2023) võõraimeseteemaline doktoritöö (kaudsemalt ka Jürine 2016; Siiman 2019) ja mõned teadusartiklid (nt Siiman 2023; Habicht, Keevallik & Tragel 2006). Kaitstud on mõned normeerimise üksikjuhtumitele keskendunud bakalaureuse- ja magistritööd, mille tulemused keelekorraldust siiski ei mõjutanud (nt Kerm 2010; Vaaks 2011; Hunt 2012; Thomson 2012; Pürjema 2014). Keelekorraldusest on seni kirjutatud pigem teisest paradigmat lähtudes, näiteks Valter Tauli (1938) monograafia „Õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid”, kus keel on vahend, süsteem, mida saab ja tuleb parandada. Oma aja arusaamadest lähtub ka Tauli hilisem käsitlus (1968), mis oli mõeldud teoreetiliseks käsiraamatuks sellest, kuidas keelt efektiivselt korraldada. Raimo Raag (2008) on andnud ülevaate sellest, kuidas eesti normeeritud kirjakeelt on kujundatud, ning Tiiu Erelt (2002) on kirjeldanud keelekorraldusliku mõtte ajalugu kuni 21. sajandi alguseni.

Keelekorralduse uurimine on oluline ka seepärast, et normingute ja soovitude allikas, õigekeelsussõnaraamat, on eesti kultuuriruumis kui sümbol – 20. sajandit on nimetatud ÕSi domineerimise sajandiks (T. Erelt 2007b: 30; vt ka Sutrop 2024). Eestis on keeleautoriteediks kujunenud Eesti Keele Instituudi (EKI) keelenõuanne ja õigekeelsussõnaraamat (ATAP 2022), ent ÕSil on peale ühiskondliku prestiiži olnud ka juriidiline tugi (1920.–1930. aastatel vt Tauli 1943; alates 1990ndatest vt keeleseadus RT I, 1995, 79, 1349; RT I, 14.06.2011, 3).

Doktoritöö teema lähtus EKI praktilisest vajadusest teoreetiliste uurimuste järele. Eri sõnastikubaasides olevat keeleinfot hakati koondama ühte kohta, andmebaasi Ekilex (Tavast jt 2018), mille infot kuvab 2019. aasta kevadel avalikuks saanud keeleportaal Sõnaveeb (Langemets jt 2021). Algselt sisaldas portaal deskriptiivset sisu: eesti keele seletava sõnaraamatu, põhisõnavara sõnastiku ja kollokatsioonisõnastiku infot, samuti vene keele vasteid eesti-vene sõnaraamatust. 2019. aastal alustas EKI sõnaraamatute töörühm õigekeelsussõnaraamatu (ÕS 2018) andmete järkjärgulist ületoomist Ekilexi. Aasta teisest poolest kuulusin töörühma ka mina. Ühte andmebaasi koondatud infokogu nimeks sai alates 2020. aastast EKI ühendsõnastik. Eri sõnastikes olevat infot ühendatakse ühte andmebaasi teisteski riikides (nt Hennig 2021; Balteiro 2011; Šipka jt 2021).

Uurimistööga 2019. aastal alustades plaanisin analüüsida, missugused ÕS 2018 soovitud (täendussoovitused, ebasoovitavaks peetud märksõnad, kasutusea märksõnad) on aegunud, et jätta need uude andmebaasi üle viimata. Sealhulgas plaanisin lisada ajakohastele soovitudele oma uurimuse toel põhjendusi ja selgitusi, sest keelekorraldus peab „selgitama oma soovitusi, et neid tahetaks järgida” (T. Erelt 2002: 263). ÕSis seni selgitusi ei olnud, need olid meediaartiklite ja

keelenõunupudena eraldi. Eksterniaastal (2019) alustasin keelekorralduse soovitude ülevaatamist ühest konkreetsest ÕS 2018 soovitusest, verbist *vabandama*, mida ei olnud soovitatav kasutada tähenduses ‘vabandust paluma’, see pidi tähendama ‘andeks andma’ või ‘õigustama’. Selle verbi kaudu teemasse süvenedes sai doktoritöö selgema suuna ja teine kavand aastal 2020 algas järgmiselt:

„Tänapäeva eesti keelekorralduses on paljuski puudu keeleteaduslikud ja empiirilistele keeleuuringutele toetuvad põhjendused, tegelikku (korrigeerimata) keelekasutust näitavad korpusandmed on pääsenud keelekorraldust mõjutama ainult osaliselt. Nii on tekkinud olukord, kus keelekorralduslikud hinnangud (mida kasutaja näeb õigekeelsussõnaraamatu ÕS ja keelenõuannete vahendusel) järgivad märkimisväärselt traditsiooni, mitte niivõrd tegeliku keelekasutuse muutumist ning tegeldud ei ole ka teoreetiliste seisukohtade ajakohastamisega. [---] Traditsiooni rolli kinnitab seegi, et ükski uus ÕS ei teki tühjale kohale.”

Doktoritöö suunaks sai uurida keelekorralduses sõnatähendustega seotud norminguid ja soovitusi, nende ajaloolist tausta ja ajakohasust tänapäeval, lähtudes kasutuspõhisest keeleteooriast. Minu uurimus on tihedalt seotud järgmise õigekeelsussõnaraamatuga (vt ka „ÕSi ja EKI teatmiku koostamise tegevuskava 2022–2025”; „Järgmise ÕSi väljaandmiseks muudetakse tegevuskava”). Leksikograafias on liigutud suurema deskriptiivsuse poole varasema preskriptiivsuse asemel (Rundell 2014; Gorjanc jt 2017), sealhulgas ei suunata sõnatähendusi (nt Storjohann 2021; vrd horvaadi keeleteadlased on näinud probleemi paronüümide tähenduste normimises, vt Patekar 2017). Teema on tekitanud diskussiooni laiemas avalikkuses nii mujal (Burridge & Bergs 2017: 21–22; Stefanowitsch 2020) kui ka Eestis (vt Lindström, Risberg & Plado 2023: 33–37; Vainik & Paulsen 2023; Koreinik 2023). Euroopas käsitletakse keeleteemasid teadusuuringutes, poliitilistes debattides ja meedias üldiselt märkimisväärselt palju (Grin 2015: 629), see ei ole Eestile ainuomane nähtus. Preskriptiivsust käsitlevatesse töödessa on ka mujal sageli suhtunud halvasti (Ayres-Bennett 2021: 44): osa ei pea keelekorralduse teemade uurimist teaduseks ja teine osa ei taha, et *status quo* muutuks. Nagu Euroopa kultuuriruumis üldiselt, nii on ka Eesti keelekogukonda mõjutanud standardkeele ideoloogia ehk uskumus, et olemas on teistest parem keelevariant, ning purism ehk soovimatute keelendite ja võõrapärasuste tõrjumine (vt ptk 1.4 ja 2.3). Sellegipoolest ei pea teadlane alluma ühiskonnas levinud eksiarvamustele, nagu on öelnud õiguskantsler Ülle Madise:

„Teaduse arengut ja tarka valitsemist pärssiva vaikimise nõiaaringiga on tegu siis, kui valitsev väärvamus on moraalselt laetud ja selle kahtluse alla seadja – ka siis, kui tal on faktides ja järeldustes vaieldamatult õigus – tembeldatakse moraalselt hukkamõistetavaks. Halvaks. [---] Mida enam tarku inimesi otsustab vaikida, sest muidu vaigistatakse nad häbistamise saatel, seda enam kinnistub vale ja seda vähem on lootust teaduse – ja muide ka kogu kultuuri – arengule.” (Madise 2022)

Sõnatähenduste üle arutletakse eesti ühiskonnas üsna palju igasugustest vaatenurkadest. Üks Sõnaveebi kasutajauuringule² vastaja tõdes näiteks, et „Vahel tekib lihtsalt huvi, mis on mingi sõna korrektne tähendus võrreldes sellega, kuidas me seda igapäevaselt kasutame”. Osalt on küll mõistetav, et kaheldakse, kas enda keelelised teadmised kattuvad keelekogukonnas levinud kasutusega, sest soovitakse olla mõistetud ning kuuluda kogukonda (Ibbotson 2013; Bybee 2017). Doktoritöö lähenemise seisukohast ei ole põhjendatud arusaam, et sõnal saab olla *korrektne tähendus*, mis erineb sellest, kuidas inimesed *tegelikult räägivad*. Siinkohal tuleb arvestada tegeliku keelekasutuse ja standard- ehk kirjakeele suhet, mis Eestis on ajaloolistel põhjustel erinev kasvõi Soome olukorrast, kus normiti küll standardkeelt, ent murrete ja kõnekeele kasutamist samal määral ei tõrjutud (vt nt Pajunen 2023: 87). Kuigi eesti keeles on palju allkeeli ja varieeruvaid nüansse, erineb tänapäevane eesti keel kõnes ja kirjas palju vähem kui 20. sajandi esimesel poolel (vt ka Kerge 2012b; Ehala 2012), mistõttu pole meil otstarbekas pidada ühtesid tähendusi korrektsemaks kui teisi, mis kasutuses esinevad.

1.1. Uurimisküsimused ja eesmärgid

Doktoritöö eesmärgid on nii teoreetilised kui ka praktilised. Ühelt poolt on eesmärgiks uurida ning mõista süsteemselt ja terviklikult sõnatähenduste suunamise (st normimise ja soovitude andmise) traditsiooni eesti keelekorralduses ning selle ajakohasust tänapäeval; samuti uurida, kas on paralleele muude keelekihtide normimise lähtekohtade ja meetoditega. Teiselt poolt on eesmärgiks analüüsida leksikograafilisi rakendusvõimalusi ehk sõnatähenduste esitamise ja selgituste andmise variante sõnaraamatus. Eesmärkidest tulenevalt on doktoritöö uurimisküsimused järgmised.

- K1:** Millal ja miks algas eesti keelekorralduses sõnatähenduste normimine? Milline on tänapäeva olukord?
- K2:** Mis alustel põhinevad ja mis ajast pärinevad sõnatähenduste kohta antud soovitusel, mis kajastuvad ÕSis?
- K3:** Milliseid paralleele on näha sõnatähenduste ja teiste keelekihtide normimise vahel?
- K4:** Mida näitavad empiirilised keeleandmed keelekorralduse soovitude ja normingute mõju kohta keelekasutusele? Kas ja kuidas on keelekorralduslikud suunamised asjakohased?
- K5:** Millised on keelekorralduse ja leksikograafia võimalused sõnaraamatus tähenduste esitamisel?

² Kasutajauuring, mille üks läbiviijatest olin ka mina, toimus 2023. aastal teadusprojekti EKKD103 „Eesti keele sõnavara ja korraldus: kasutus põhine keelearendus ja kasutajakeskne veebidisain” raames. Vt Langemets jt (2024).

1.2. Publikatsioonide valik ja järjestus

Doktoritöö koosneb katuspeatükist ning seitsmest publikatsioonist, mis on avaldatud aastatel 2020–2023. Publikatsioonide valik lähtub ennekõike sõnatähenduste normimise teemast eesti keelekorralduses, sealjuures lisab iga käsitlus tervikülevaatesse mõne erineva aspekti.

Publikatsioonides „Sõnatähenduste normimisest eesti keelekorralduses verbi *vabandama* näitel” (P1), „Paronüümide probleem eesti keeles” (P2), „Jonnakas *kostuma*” (P3) ja „Mis on peidus sõnaraamatu tähendussoovituste tagahoovis? Eesti omasõnade käsitlus” (P4) käsitlen sõnatähenduste normimise aja- ja asjakohasust tänapäeval, samuti uurin neis, millistel alustel on ÕSis tähendussoovitusi antud. Kolmandas publikatsioonis (P3) käsitlen ka sõnatähendustest erineva keelekihi, sõnamoodustuse normimist. Neljanda publikatsiooni ilmudes olid kõik ÕS 2018 tähendussoovitused korpuspõhiselt analüüsitud, seega anname kaasautoriga viiendas publikatsioonis „Sõnatähenduste normimise traditsioon ja selle murdmine eesti keelekorralduses” (P5) ülevaate tähenduste suunamise ajaloost, mõistmaks selle tegevuse laiemat tausta. Teadustöö käigus selgus, et teistegi keelekihtide normeerimisel on keelekorralduses lähtunud sarnastest alustest ja meetoditest, seega kaasasin doktoritöösse verbireksioonide normimist käsitleva kuuenda publikatsiooni „Eesti keeleteaduse ja keelekorralduse areng verbireksiooni näitel” (P6). Seitsmes publikatsioon „Recommendations for the meanings of words by Estonian language planning – justified and necessary, or not?” (P7) on ingliskeelne ülevaateartikkel kõigist eelmistest uurimustest, kus mõtestan nende ja samuti doktoritööst välja jäänud artiklite (Paet & Risberg 2021; Lindström, Risberg & Plado 2023) tulemusi üheskoos.

Publikatsioonid olen üldiselt järjestanud ilmumise aja järgi: P1-s juhatan teema ühe sõna uurimuse põhjal sisse ning viimases, P7-s, võtan kõikide eelnevate uurimuste tulemused kokku. Ajalises järjestuses on vahetuses P5 ja P6, sest P5 pakub P1–P4-le raami, andes tähenduste suunamise teemale laiema tausta, ning P6 (nagu P3) lisab doktoritöösse teise keelekihi normimise paralleeli, millest ilmneb eesti keelekorralduse meetodites ühiseid jooni.

1.3. Doktoritöö autori panus mitme autoriga teaduspublikatsioonides

Kahe autoriga teaduspublikatsioone on siin doktoritöös kolm: P2, P5 ja P6. Enamasti panustasime kaasautoriga võrdselt kõikide osade valmimisse sissejuhatusest kuni kokkuvõtteni.

P2-s ja P5-s panustasime Margit Langemetsaga võrdselt kõikide osade kirjutamisse ja tegime võrdselt eeltööd kõikide osade puhul. Esile saab tõsta seda, et P2-s kogusin mina paronüümide kohta kirjutatud teooriamaterjali ning P5-s töötasin läbi materjalid ja tõstsin kokku tsitaadid, mille põhjal artiklit kokku kirjutama hakkasime.

P6 puhul panustasime küll mõlemad kõikide artikli osade kirjutamisse, aga mõned ülesanded jaotusid pisut selgemini: mina uurisin verbirektsiooni keelekorralduse poolt, Liina Lindström aga analüüsis verbi *sarnanema* kasutust R-iga lähemalt (vt P5: 314–318).

1.4. Põhimõisted

Üldjoontes esitan doktoritöös kasutatud mõistete seletused nii, kuidas mõistan neid P7 kirjutamise järel. Ehkki publikatsioonid on kirjutatud küllaltki lühikeses ajaraamis, 2020–2023, arenesid mu arusaamad nende uurimistööde jooksul pidevalt (nt et ÕS 2018 soovitus ei ole normingud, nagu P1-s arvasin). Mõistete seletustes olen lisaks toetunud erinevatele allikatele. Järgnevad seletused kehtivad selle doktoritöö piires.

keeleideoloogia – keelekogukonnas jagatud uskumused selle kohta, mida peetakse sobivateks keelepraktikateks (Spolsky 2004: 14; Kimura 2022: 42). Selliste uskumuste tulemusel muutub mõni, sageli üks keelevariant ühiskonnas teistest prestiižsemaks. Need uskumused on seotud sotsiaalsete teguritega ega käi kunagi ainult keele kohta, kuid uskumuste ideoloogiline olemus ei pruugi alati olla läbinähtav – mõnikord peetakse neid enesestmõistetavateks, sest need on muutunud justkui loomulikuks. (Milroy & Milroy 2012: 135; Walsh 2021: 774–775; vt ka Lindström, Risberg & Plado 2023: 10)

keelekorpus = **tekstikorpus** – mahukas kirjalikest tekstidest koosnev elektrooniline andmekogu; tegeliku keelekasutuse näidete kogum (Desagulier & Monneret 2023: 39)

keelekorraldus¹ – teaduspõhine kaasaaitamine keele loomulikule arengule, et edendada keelelist mõtteselgust ja väljendusrikkust (EKI teatmik, „Keelekorralduse teisenemine”), *vahel ka*: keelearendus. Keelt arendatakse „alt üles” (vt Elspaß 2021; Rutten & Vosters 2021). NB! Kuna eesti keelekorraldus on olnud pidev protsess, olen doktoritöös kasutanud mõistet *keelekorraldus* mõlemas tähenduses, lisades kontekstis täpsustusi, kumba parasjagu mõtlen.

keelekorraldus² – kirjakeele teadlik arendamine, rikastamine, stabiliseerimine ja ajakohastamine. Keelekorralduses otsitakse keeleideaali ning selle poole liikumiseks antakse keelesoovitusi ja fikseeritakse norminguid. (T. Ereht 2002: 15) Keelt arendatakse „ülevalt alla” (vt Elspaß 2021; Rutten & Vosters 2021). NB! Kuna eesti keelekorraldus on olnud pidev protsess, olen doktoritöös kasutanud mõistet *keelekorraldus* mõlemas tähenduses, lisades kontekstis täpsustusi, kumba parasjagu mõtlen.

keele loomine – keelele nime andmise protsess. Keele nimi viitab alati abstraktsesele, sotsiaal-ajalooliselt ja ideoloogiliselt konstrueeritud ning ette kujutatud entiteedile, mida võib nimetada näiteks eesti keeleks. (Krämer, Vogl & Kolehmainen 2022: 1–2)

kirjakeel – ühtne, suhtluses, kirjanduses, ajakirjanduses ja mujal kõnes ja kirjas avalikult kasutatav keelekuju (ÜS 2024). Nii üldkeele kui ka oskuskeele sõnavara on kirjakeele osa. Publikatsioonides ma sõna *kirjakeel* ei defineerinud muuhulgas seepärast, et seda on aja jooksul kasutatud paljudes tähendustes, nt ‘kirjutatud keel; normitud keel, normikirjakeel; ühiskeel vastandina murretele; õpitud keel vastandina kõnekeelele; eesti keel üldiselt’ jm (Lindström, Risberg & Plado 2023: 8). Doktoritöös kasutan *kirjakeelt* enamasti sünonüümsena terminiga *ühiskeel*; mõnes kohas olen kasutanud ka mõistet *standardkeel*.

kõnekeel = argikeel – igapäevases suhtluses (nii kirjas kui ka kõnes) kasutatav, ametlike tekstide keelest normingute suhtes paindlikum keelekasutus; samuti suuline keel vastandina kirjutatud keelele: „suuline spontaanne dialoogiline argikeel on meie keelekasutuse alusregister. Alles peale seda ja selle peale õpib inimene elu jooksul muud allkeeled.” (Hennoste & Pajusalu 2013: 75)

norming – õigekeelsusallikais fikseeritud, hrl õigekirja või sõnamuutmist puudutav keelereegel (ÜS 2024)

objektiivne/sotsiaalne norm = tegelik/loomulik keelekasutus – keelekogukonna liikmete keelekasutuse ühisosa, keelekasutuse sisemine norm, (kogemuse kaudu) õpitud konventsioonid, tavad

oskuskeel – erialasel suhtlemisel kasutatav keel, kirjakeele osa, mida kasutatakse teaduses, kunstis ja muudel aladel (ÜS 2024); *vastand*: üldkeel

paronüüm – sõna, mis on teise sõnaga kujult lähedane, tihti sama tüvega tuletis, millel on (pisut) erinev tähendus (P2); *võrdle*: sünonüüm

purism – võõrsõnade ja muude keeleliste võõrapärasuste tõrjumine, nende asendamine omakeelsete vahenditega (ÜS 2024); purismi on jagatud katseks vabaneda keeles kõigest soovimatust ja katseks vabaneda vaid võõrainesest (Lindström, Risberg & Plado 2023: 15).

standardkeel – ühtne, suhtluses, kirjanduses, ajakirjanduses ja mujal kõnes ja kirjas avalikult kasutatav keelekuju (ÜS 2024), *sama mis*: kirjakeel

standardkeele ideoloogia – sügavalt juurdunud uskumus, et üks keelevariant on parem kui kõik teised variandid (nt murded, sotsiolektid) (Krämer, Vogl & Kolehmainen 2022: 13). Eestis on *standardkeele* asemel räägitud pigem *kirjakeelest*, ent doktoritöös kasutan levinumat tõlget.

sünonüüm – sõna või sõnaühend, mis tähendab sama, mida selle keele teine sõna või sõnaühend, samatähenduslik sõna (ÜS 2024); *võrdle*: paronüüm

ühiskeel – ühine keel ehk kirjakeel, murreteülene, tervele rahvale omane keel (Tauli 1968: 16); ühtne, asjaajamises, kirjanduses, ajakirjanduses, suhtluses ja mujal kõnes ja kirjas avalikult kasutatav keel (ÜS 2024). NB! Kuigi EKI ühend-sõnastikus on lähisünonüümina esitatud ka *üldkeel*, ei kasuta ma neid doktoritöös sünonüümidena.

üldkeel – kirjakeele üldtarvitatav osa, mis hrl vastandub oskuskeelele ning mida kasutavad kõik keelekõnelejad vanusest, ametist, haridusest, elupaigast olenevata (ÜS 2024), *vastand*: oskuskeel. NB! Kuigi EKI ühendsõnastikus on lähisünonüümina esitatud ka *ühiskeel*, ei kasuta ma neid doktoritöös sünonüümidena.

2. TEOREETILINE RAAMISTIK

Doktoritöö kuulub kognitiiv-funktsionaalse keeleteaduse valdkonda (vt Hopkins 2019), teoreetiliseks taustaks on kasutuspõhine lingvistika ja meetodiks korpusanalüüs. Kognitiivse lingvistika üks põhieeldusi on, et teadmised keelest seisnevad teadmises, kuidas keelt kasutatakse, st keele mõistmine seisneb selle kasutajate keeleteaduste valikute mõistmises (Desagulier & Monneret 2023: 41). Kasutuspõhine lingvistika on kognitiivse keeleteaduse üks suundi, mille järgi keel ei muutu iseisest, vaid inimeste kasutuses – üldistus, mida on harjutud nimetama sõnaga *keel*, tekib kasutuse käigus ning muutub kasutuses pidevalt (Bybee 2023; Campbell & Barlow 2020: 81; Croft 2000: 4). Kasutus on ühtepidi elu jooksul kogetud keelemustrite kogum, aga samal ajal keele kasutamine ka kujundab neid mustreid (Barlow & Kemmer 2000: xv), nt iga kokkupuude sõnaga muudab inimese jaoks selle sõna sagedust. Inimese keelelised teadmised põhinevad kokkupuutel (tegeliku) keelekasutusega ja üldistustel, mille ta on kasutusjuhtude põhjal teinud (Langacker 1987; Tomasello 2003; Bybee 2010; Ibbotson 2013).

See teoreetiline lähtekoht on põhimõtteliselt erinev ajaloolisest keeleteadusest, kus on eeldatud, et keel muutub iseenesest ja iseeneses, selliseid väliseid mõjutajaid nagu kõneleja ja kuulaja ning ühiskonna mõju on peetud teisejärguliseks või ebaoluliseks (Milroy 2003: 143). Samuti erineb kasutuspõhine lingvistika generatiivsest grammatikast ja struktuuraalsest lähenemisest, kus keelt analüüsitakse kui staatilist või sünkroonset süsteemi, mis on lahus keelekasutuse kognitiivsest ja sotsiaalsest kontekstist (Ibbotson 2013: 1). 20. sajandi algul tekkinud strukturalism on arusaamu keelest palju mõjutanud (Rivas 2023: 475), seda ka keelekorralduses.

Eesti keeleteadust ja keelekorraldust on aja jooksul mõjutanud erisugused keeleteooriad, alati pole aga teaduses ja korralduses lähtutud samadest teoreetilistest alustest ega kasutatud keele uurimiseks samu meetodeid. Keeleteaduses avastatakse kõigepealt uurimise käigus keelekasutusest mingi nähtus või muster ning seejärel seda kirjeldatakse, ent keelekorralduses tihti öeldakse, kuidas mingi nähtus keeles olema peab (Crystal 2006: 235; Armstrong & Mackenzie 2013: 125; vt avastatud ja leiutatud keelereeglite kohta ka Hint 2001a, 2001b). Sealjuures tuginevad ütlused teatud põhimõtetele, aga nendel põhimõtetel ei pruugi olla teaduslikku alust. Keeleteaduses uuritakse, miks on keel selline, nagu ta on, mitte selline, nagu ta võiks olla (Ibbotson 2013: 7), keelekorraldus on toimunud vastupidi. Kasutuspõhises lingvistikas pööratakse süstemaatiliselt tähelepanu tegelikule keelekasutusele ja selle varieerumise seaduspärasustele, kasutades nii korpuslingvistilisi kui ka katselisi meetodeid. Uurimustes ollakse andmepõhised, toetudes empiirilisele alusele. (Ramscar & Port 2016: 15; Klavan 2018: 697; Stefanowitsch 2020: 56) Empiirilisi andmeid sisaldavad suured tekstikorpused ehk loomuliku keelekasutuse näidete kogumid (Desagulier & Monneret 2023: 39; Campbell & Barlow 2020; Diessel 2017).

Ka sõnatähenduste kirjeldamiseks uuritakse keeleteaduses, kuidas sõna kasutatakse (Desagulier & Monneret 2023: 33). Selleks uuritakse tähendusi süstemaatiliselt ja võimalikult objektiivselt, analüüsides suurt hulka keeleandmeid (Crystal 2006: 186; Stefanowitsch 2020: 49; vt kriitikat Klavan jt 2013: 17). Keelekorralduses on sõnatähendusi seevastu hinnatud (enda tunnetuse alusel või mõnel muul põhjusel, vt pkt 5.2) õigeks ja valeks, kirjakeelde sobivaks ja sobimatuks, andes olenevalt perioodist tähenduste kohta norminguid või vältimissoovitusi (P5: 68). Eri ajastutel valitsenud teoreetilised lähtekohad on mõjutanud ka seda, mida on peetud keeleks, mida tasub uurida ja (sõnaraamatus) kirjeldada. Mujal on korpuslingvistika juba 1970.–1980. aastatest alates mõningal määral mõjutanud ka keele normimist (Lane 2015: 267–268), aga eesti keelena kirjeldati 20. sajandil ja kohati ka 21. sajandi algul normitud kirjalikku keelt, keelekorraldajate seatud ideaali. Tänapäeval, kasutuspõhise lingvistika teoreetilisel taustal, kirjeldatakse keelt nii, nagu keelekogukond seda kasutab; kirjeldatakse sotsiaalset normi, keelekasutuse ühisosa. Ka sõnastikke koostatakse keelekasutuse põhjal. (Langemets jt 2021; Langemets jt 2018; Ross & Piits 2019: 686; vt saksa keele kohta Storjohann 2021; Hennig 2021)

Kasutuspõhises lingvistikas eeldatakse, et kõnelejal ja kuulajal on keele muutmises oluline roll ning keelekasutust mõjutavad ka välised tingimused, mh ühiskonnaolude muutumine, sotsiaal-kultuurilised, kognitiivsed ja suhtlusest tingitud mõjud (Milroy 2003: 146; Rivas 2023: 476). Sõnatähenduste normimise uurimisel saanuks lähtuda ka sotsiolingvistikast, kus käsitletakse keelekogukonna, keelekasutuse ja ühiskonna suhteid ning vastastikmõju ja selle varieerumist (ÜS 2024; vt ka Bayley, Cameron & Lucas 2015; Ball, Mesthrie & Meluzzi 2023), ent doktoritöö eesmärkide saavutamiseks on kasutuspõhine lähenemine andnud ühtse raamistiku.

2.1. Kasutuspõhise lingvistika peamised lähtekohad

Kasutuspõhine lähenemine on kohandatav kõikidele keeltele, sest inimestele on üldiselt omane loov, kategoriseeriv ja rekursiivne mõtlemine (Ibbotson 2013: 12). Keelele kui nähtusele lähenetakse kasutuspõhises vaates „alt üles”: eeldatakse, et keelelised üksused (grammatika sealhulgas) kerkivad kasutuskordade (või lausungite) koondumisest, st kultuurispetsiifiliste ja kontekstist sõltuvate keelekasutuse juhtudena, mis on konkreetsete keelekasutajate keelelise käitumise tulemus (Desagulier & Monneret 2023: 31). See tähendab ka, et keel ei eksisteeri *a priori*, vaid areneb pidevalt: keel kujuneb keelekasutuses ja inimese kognitiivse reaktsioonina keele kogemisele (Bybee 2010: 7; Díaz-Campos & Balasch 2023: 1–2). Nii võib uus keeleline kogemus inimese teadmisi keelest muuta, teisendada või neid värskendada (Zahler 2023: 81). Keele muutumine ei ole juhuslik, vaid keelt kasutades toimivad üldised mehhanismid, mis kehtivad peale keele töötlemise ka inimtunnetuse teistes valdkondades (Bybee 2017: 237).

Kuigi kasutuspõhine lingvistika on iseenesest üldistus, sest teooriaid on umbes sama palju kui uurijaid (Ibbotson 2013: 10), on lähenemiste peamised lähtekohad

sarnased. Järgnevalt toon välja valiku lähtekohti, mis on selle doktoritöö lähte-eelduste ja metoodika ning tulemuste seisukohast olulised. Järjekord on tinglik, seostades omavahel tihedamalt seotud aspekte, ehkki üldiselt on kõik lähtekohad suuremal või vähemal määral seotud.

Sagedus. Esinemissagedus tugevdab keeleliste üksuste esindatust mentaalses esituses, hõlbustades sõnade, kategooriate ja konstruktsioonide aktiveerimist ja töötlemist ning aidates kaasa nende kinnistumisele (Diessel 2017: 1; Langacker 1987; Bybee 2023: 18), mistõttu suure sagedusega keeleüksused ka ei muutu kergesti (Bybee 2017: 238). Samas kipuvad sagedasti kasutatavad keelendid ja konstruktsioonid kasutuses lühenema (Bybee 2010: 39; nt *kedagi/end vabandama* → *vabandama*, vt P1). Samuti on oluline keelendiga kokkupuute hiljutisus – kui keeleüksusega pikka aega kokku ei puututa, siis selle esindatus mälus nõrgeneb (Ibbotson 2013: 3; Gries & Ellis 2015). Nii keele töötlemise kui ka omandamise seisukohast on oluline see, et tegelikus keelekasutuses pole ühegi sõna või sõnade kombinatsiooni kohtamise tõenäosus võrdne: mõnedega puututakse kokku suhteliselt sageli, samas kui enamust neist nähakse harva (Ibbotson 2013: 2–3; vt ka Zipf 1965 [1935]).

Kontekst. Sõna tähendusel on vaid potentsiaal – see realiseerub inimese peas konteksti toel ja kujuneb konteksti tõlgendamise põhjal (Trudgill 1998: 5; Cruse 2001: 16; Tognini-Bonelli 2001: 103; Croft & Cruse 2005: 109; Crystal 2006: 190; Bybee 2010: 8; Belica jt 2010: 119; Hanks 2013: 73; Bybee 2017: 238–239). Kõikidel kasutajatel on keelega oma (ajas muutuvad) kogemused, mis aitavad neil sõnu tõlgendada (Davis 2002: 47; Weigand 2002: 64). Sõnad ja konstruktsioonid, mis esinevad teatud kontekstides, hakkavad inimeste jaoks seostuma kontekstidega, milles neid kogetakse (Bybee 2017: 10; Bybee 2023: 19).

Konventsionaalsus. Laps ei pea hakkama suhtlemisviise välja mõtlema, sest keel(t)el, mille kasutajaskonda laps sünnib, on pikk ajalugu, mille jooksul on suhtlemisprobleemidele välja töötatud valmislahendused. Laps peab vaid õppima, missugused need lahendused on. (Ibbotson 2013: 3) Niisiis on keel konventsionaalne – et suhtlus oleks efektiivne, kasutavad kõnelejad ja kuulajad keelt sarnaselt. Keelekasutuse konventsionaalsus hoiab muutusi teatud määral tagasi. Kuna kõneleja peab suuresti kasutama juba olemasolevaid sõnu, häälikuid ja mustreid, et teda mõistetak, kinnistuvad need aina enam ja see aitab omakorda kaasa keele stabiilsusele. (Bybee 2017: 5)

Grupikuuluvus ja kogukonnad. Inimesed liigitavad enda ja teiste kuuluvust perekondade, rahvuste, keelte jm järgi. Mingisse gruppi kuulumisega kaasnevad aga ka ootused, kuidas *peaks* käituma ja mõtlema, ehk normid. (Ibbotson 2013: 11) Keelel on kogukondades eriline tähendus, see aitab kogukondi määratleda. Ka sellepärast – lisaks väljakujunenud konventsioonidele – kipuvad kõnelejad kasutama keelt viisil, mis on väga sarnane selle viisiga, kuidas kasutavad keelt teised sama kogukonna ehk sotsiaalsete ja/või geograafiliste rühmade liikmed. Kui erinevad sotsiaalsed klassid, vanuserühmad või eri soost inimesed kasutavad sõnu ja konstruktsioone erinevalt, hakatakse vastavaid sõnu seostama neid kasutavate rühmadega, see muutub indiviidi kuuluvuse osaks. (Bybee 2017: 5, 201) Kuna inimestele on omane samastuda endasarnastega ja vastanduda võõrastele (Tajfel

1970; Tavast & Taukar 2013: 240), luuakse keelelisi mustreid mõnikord tahtlikult, et need sarnaneksid nende omadega, kellega soovitakse (aeg-ajalt) samastuda, või siis vastupidi, et mustrid erineksid nende omadest, kellest soovitakse eristuda (Le Page 1988: 31; Ayres-Bennett 2021: 37).

Udsus ja analoogia. Keelt on võimalik ka muuta, kasutades seda uudsetel viisidel (Bybee 2017: 10). Kuid muutused toimuvad analoogia toel: olemasolevat eeskujuga, mustrit rakendatakse uue üksuse puhul sarnasuse alusel (Bybee 2023: 17; Ibbotson 2013: 2; Tomasello 2003). Sõnad aitavad aktiveerida teatud teadmisvaldkondi. Kõneleja ja kuulaja kasutavad oma entsüklopeedilisi teadmisi (maailmateadmisi) sõnade tõlgendamiseks. Uued kasutused ilmnevad kontekstis, mis läbi ongi uue tähenduse tõlgendamine võimalik tänu reaalsele maailmale ja väljendatu kontekstile. Lauses või pikemas kontekstis kasutatavad teised sõnad aitavad kuulajal mõista sobivat uut tähendust. Kui uusi kasutusviise korratakse, kinnistuvad need aina enam. (Bybee 2017: 200)

Maailmateadmised. Sõnaraamatutähenduse ja entsüklopeedilise tähenduse vahel ei saa teha selget eristust, sõna või väljendi „puhtalt” keeleline tähendus ei kata kõike seda, mille kõnelejad omandavad keelelise kogemuse kaudu (Coleman & Kay 1981; Fillmore 1975; Langacker 1987). Entsüklopeedilisest vaatenurgast ei saa keeles tõmmata selget piiri sõna keskse tähenduse ja tähenduse täpsustamise vahel kontekstis (Desagulier & Monneret 2023: 31).

Tõenäosus. Kognitiivses semantikas on psühholoogia mõjul hakatud rääkima võimalike tähenduste loendi asemel *tõenäosuslike* tähenduste loendist (Geeraerts 2000; Desagulier & Monneret 2023: 33). Kasutuspõhises lingvistikas vaadatakse süntaktilist ja leksikaalset töötlust prototüüpide ja tõenäosuse kaudu (MacDonald & Christiansen 2002; Jurafsky 2003, vt Ibbotson 2013: 9). Keelekasutaja kaalub ja arvestab eri tegureid, kui ta valib kõigi võimalike väljendusvahendite hulgast selle, mis parasjagu konteksti kõige paremini sobitub (P6: 306). Sõnade, fraaside ja konstruktsioonide kasutuskontekste arvestades teevad keelekasutajad sageli järeldusi, mis täiendavad kõneleja öeldu mõistmist. Kui samad järeldused korduvad, võivad need kasutaja(te) jaoks saada keelendite tähenduse osaks. Mõned järeldused on tõenäolisemad kui teised. Inimesed soovivad teada, millised on teiste kavatsused, samuti seda, mida kõneleja peab tõeseks jms. (Bybee 2017: 239) Kõneleja kohandab kasutust vastavalt sellele, kui ettearvatav sõna kuulajale on (Lindblom 1990; Bybee 2023: 19).

„Läbirääkimised”. Uurijatel on alust uskuda, et tähendus ei ole sõnade ega lausete sees (Ramscar & Baayen 2013: 1). Tähendusi mõistetakse „läbirääkimiste” teel. Suhtluse eesmärk on jõuda ühise mõistmiseni, sest keelekasutajad tahavad end (enamasti) mõistetakse teha ja ka mõista, mida teised väljendada soovivad. (Trudgill 1998: 8; Cruse 2001: 16; Weigand 2002: 64; Croft & Cruse 2005: 109) Seepärast järgitakse rääkides ja kirjutades paljusid sotsiaalseid reegleid (Crystal 2006: 275; Hanks 2013: 399), keelekasutus koosneb tõenäosuslikest piirangutest, mida kujundavad suhtlus, mälu ja info töötlemine (Diessel 2017: 2). Sõnadele ei mõelda tavaliselt välja konventsioonidest täiesti erinevaid tähendusi, suhtlemisel kaalutletakse hoopis, et valitaks kuulajale/lugejale arusaadav väljendusviis (Lüdeling jt 2022: 13). Suhtluses toimuvatel „läbirääkimistel” on ainult siis võimalus,

et mõnd ütlust korratakse, kui see ütlus on nii taastootmiseks kõlbulik kui ka arusaadav, mõistetav (vrd Steels 1998; Steels & Wellens 2006, viidatud Ramsscar & Baayen 2013: 1 kaudu). Kõneleja suhtluseesmärk pole aga kunagi ainult üksiteismõistmine, millest johtuvalt võivad tema väljendusviiside valikud sisaldada ka sotsiaalse staatuse (kuvandi, maine) ja suhete (grupikuuluvus) loomise ning säilitamise katseid, ent kanda ka loominguulisi eesmärke (Lüdeling jt 2022: 13).

Mitmetähenduslikkus. Et suhtlus toimiks, on vaja teatud häägusust, mh sõnatähendustes (Aitchison 2018: 132). Keele ja tähenduste hääguse taga on ka prototüübiteooria (vt lähemalt Bybee 2017: 196–197). Pole tõestatud, et kõnelejaid häiriks struktuuriline või leksikaalne mitmetähenduslikkus oluliselt, sest suhtluse situatsiooniline kontekst lahendab praktiliselt alati mitmetimõistetavuse, mis võib teoorias olemas olla (Milroy 2003: 151–152; vt ka Lüdeling jt 2022: 12). Keelelisest kogemusest õpitud seosed vormi ja tähenduse vahel muutuvad pidevalt nii erinevate keekekassutajate seas kui ka aja jooksul ühel keekekassutajal, mis pärast võib eeldada, et igasugune keeleline suhtlus sisaldab mitmetähenduslikkust (Ramsscar & Baayen 2013: 1). Keekekassutusviisid varieeruvad ja muutuvad üksikisikute erinevates eluetappides – keekekassutus ei ole erinevates olukordades homogeenne ega stabiilne, ei kordu ega jää samaks. Selle asemel kohandub see ja kohandatakse seda vastavalt olukorrale ja sihtrühmale. (Krämer, Vogl & Kolehmainen 2022: 17–18)

Korpusanalüüs. Korpuse põhjal keeleandmete analüüsimine võimaldab saada sõnade tavapärasest kasutusest parema ülevaate, kui see oli võimalik varem, nt sedelkartoteeke uurides (Frankenberg-Garcia jt 2021: 206). Kvantitatiivne andmeanalüüs tagab selle, et järeldused kehtiksid keeles laiemalt ega oleks võrsunud üksikute näidete pinnalt. Andmed aitavad uurimis- ja sõnaraamatutöös vähendada subjektiivsust (Stefanowitsch 2020: 15; vt korpuslingvistiliste eeliste kohta sisekaemuse ees ka Zahler 2023; Jarrett & Amaral 2023).

2.2. Eesti keelekorralduse ja keekekassutuse uurimise suhe läbi aja

Doktoritöös käsitlen keelekorraldust inglise termini *corpus planning* mõistes, mille järgi tegeletakse keelekorralduses keeleliste normingutega, normimisega, mitte keele staatuse või mainega, mida tähistatakse terminiga *status planning* (vt eristust Kloss 1969; muid eristamisvõimalusi vt Lindström, Risberg & Plado 2023: 8). Selles mõttes tegeletakse keelekorralduses keele tahtliku muutmisega ja ka keekekassutuse muutuste tõrjumisega (Armstrong & Mackenzie 2013: 125). Eestis on küsimuses, kas keelt tuleks korraldada või kas keelt üldse on võimalik korraldada, oldud aja jooksul eri seisukohtadel. Näiteks 20. sajandi esimesel poolel leidis Valter Tauli (1938: 229), et vajadus teadliku keelekorralduse järele on kujunenud aksiomiks. 21. sajandil on mõtestatud seda, mida üldse korraldatakse: kas inimestevälist fikseeritud entiteeti või inimestevahelist muutlikku konventsiooni (Tavast & Taukar 2013: 219–225).

Erinevad lähenemised on seletatavad ka ühtse eesti (kirja)keele stabiliseerumisega ehk konventsioonide suurema väljakujunemise ja kinnistumisega sajandi jooksul (kirjakeele etappe vt Ferguson 1968; Ayres-Bennett 2021). Eesti ühtne kirjakeel on ajakohastamise faasis vähemalt 1980ndatest, tänapäeval on see võrreldes 20. sajandiga väga stabiilne, varieerumist on palju vähem („Eesti keele arengukava 2021–2035”; Kerge 2012b), seega ei vaja kirjakeel enam rangetes piirides hoidmist ega ideaali poole püüdlemist (nagu T. Erelt 2002: 15; T. Erelt 2021: 404). Tiit Hennoste (1999: 95) on 25 aastat tagasi nentunud, et „oluline [on] muuta põhimõtteliselt eesti keeleuurimise prioriteete: senine kirjakeelekeskne uurimine peab asenduma eri allkeelte uurimisega ning senine juhumaterjali kallal nokitsemine suurte arvuti abil tehtud keelekorpuste koostamise ja nende materjalide arvutianalüüsiga”. Kuigi eesti keelt on tänapäevaks mitmekülgsest uuritud, on paljud uurimused veel tegemata (P6: 319).

20. sajandi jooksul leidsid strukturalistid ja generatiivse grammatika esindajad, et keelesüsteemi uurimine (pr *langue*, keel) tuleb lahutada keelekasutuse uurimisest (pr *parole*, kõne). Selle arusaama on kahtluse alla seadnud kognitiivse, kasutus-põhise lingvistika esindajad, kelle järgi kõneleja keeleliste teadmiste struktuur ja korraldus on just keelekasutuse või soorituse tulemus. (Diessel 2017: 1) Kasutus-põhise lingvistika eesmärk pole kirjeldada üksikisiku keelekasutust, vaid mõista sotsiaalseid, sõnavaralisi, grammatilisi ja diskursuse kontekste, mille mõjul üksikisikud keelelisi valikuid teevad, ja analüüsida nende valikute esildumist kasutuste kogumi põhjal (Bybee 2023: 21). Sellele lähenemisele vastanduvad (autoriteetse) üksikisiku maitse-eelistustel põhinevad arvamused selle kohta, kuidas keelt kasutada tuleks (vt ka Saareste 1952: 122: „Õigeks kaldutakse pidama seda, mis on autoriteedi keelelisele maitsele vastavam.”). Arusaam keelest sõltub teoreetilisest lähenemisest (Tognini-Bonelli 2001: 178), nii on eri perioodidel eesti keelekorralduse seisukohtade taga näha erinevaid teoreetilisi lähtekohti, aga seisukohti on mõjutanud ka keeleideoloogiad, nagu standardkeele ideoloogia ja purism. Muuhulgas standardkeele ideoloogia mõju tõttu arvati keelekorralduses, et standard- ehk kirjakeel on rangelt korraldatav süsteem; see on omakorda toonud kaasa keelenormi muutuste ja varieerumise tõrjumist (vt ptk 2.3; Lindström, Risberg & Plado 2023; vt ka Milroy & Milroy 2012; Davies 2012). 20. sajandi algul nägid ka eesti kirjakeele kesksed kujundajad keelt rangelt reeglipärase süsteemina. Sellisele arusaamale ja preskriptiivsele suhtumisele keelde aitas Johannes Voldemar Veski puhul kaasa loodusteaduste taust, ent ka Johannes Aavik suhtus keelde kui vahendisse, mida saab parandada ja täiustada (Aavik 1924; Veski 1958; Raag 2008: 171–172; Plado 2022; Chalvin 2023: 92).

Tänapäeval peetakse keele teaduslikuks uurimiseks ennekõike deskriptiivset lähenemist – igasuguse teadusliku uurimise esimene nõue on faktide õigsus. Preskriptiivsus seevastu on olemuselt ja eesmärkidelt kaugemal teaduslikust lähene-misest, sest tugevaid arvamusi võib näiteks pidada soovitusteks hea stiili kohta, ühiskondlike kommete osaks või haridussüsteemi tagajärjeks, aga preskriptiivsed arvamused ei ole väited inimeste tegeliku (keelelise) käitumise kohta ega ole see-tõttu teaduslikud. (Ayres-Bennett 2021: 44) Keeleteadlastele on ette heidetud, et

nad on keelt uurinud nii, nagu preskriptiivsetel suunistel poleks olnud keele kujunemises mingit rolli. Keele olemusest tervikpildi saamiseks tuleb kindlasti arvestada kasutuse sotsiaalseid funktsioone ja omadusi, mis hõlmavad normimise mõistmist, prestiižiküsimusi ja keelelisi hoiakuid (Milroy & Milroy 2012: 4, 7; Ayres-Bennett 2021: 44).

Keelekasutuse muutuse jälgimine on keeruline, sest nõuab teadmisi mentaalsetest protsessidest, mis viivad uuenduste tekkeni, samuti teadmisi sotsiaalsetest protsessidest, mis võimaldavad uuendustel levida. Kuigi muutused sõnavaras, sh tähendustes, on kõige ilmsemad ja kõige lihtsamini märgatavad, ei avalda need keele üldisele struktuurile erilist mõju. Lisaks, kuni teised keelekogukonna liikmed uuendusi omaks ei võta, ei toimu keelemuutust. (Bybee 2017: 2; Burridge & Bergs 2017: 21; McMahon 1999: 174) Nii ei ole ka võimalik ette ennustada, kas uued sõnad (olgu Sõnausel väljapakutud või keelekorraldajate pakutud omakeelsed vasted võõrsõnadele) jäävad kasutusse või mitte (vt ka Raag 2008: 283; Chalvin 2011; Risberg 2023; Crystal 2006: 360).

Ühiskeele loomise ajal 20. sajandi alguses püüti eesti keelt kui vahendit täius-tada, teha see teiste kultuurkeeltega võrdseks (Lindström, Risberg & Plado 2023: 17–22; Chalvin 2023: 97; vt ka Kerge 2012b). Sõnavara oli puudulik, mistõttu loodi palju uusi üld- ja eriti oskuskeele sõnu ning nii nendele kui ka juba olemas-olevatele sõnadele määrati kindlapiirilisi tähendusi. Tähendusi käsitleti samamoodi nagu kogu keelt – mitte kasutusest lähtuvalt, vaid „ülalt alla” fikseerides (P5: 51–58). Nii 20. sajandil kui ka praegu, 21. sajandil, on arvatud, et keelt peab ka semantilisest küljest korraldama, keelekorraldajaid jt on häirinud sõna kasutamise „vales” tähenduses (nt Veski 1967; Tauli 1968; Saari 1976, 2004; T. Ereht 2003; Mäekivi 2022; Madise 2024b). Tähendusmuutuste vastu seisjad väidavad tihti, et sõna on kasutatud valesti ja et kasulik eristus läheb niiviisi kaduma (Trudgill 1998: 3–4).

Kuigi nii Eestis kui ka mujal maailmas on mõnikord arvatud, et igal sõnal on üks „õige” tähendus, on sõnad tegelikult potentsiaalselt polüseemsed, seepärast võivad nad ka suhteliselt kergesti tähendusi juurde saada või neid kaotada (McMahon 1999: 176–178; Traugott & Dasher 2002: 12; Langemets 2009). Sõnatähendused võivad kasutuses muutuda erineval viisil: laieneda või kitseneda, jääda harvaks ja seeläbi ka vanamoodsaks või hoopis kaduda, hakata seostuma heade või halbade konnotatsioonidega, nihkuda metonüümia, metafoori või analoogia toel. Uus tähendus ei lükka varasemaid kohe kõrvale, eri tähendused eksisteerivad kasutuses mõnikord üsna pikka aega kõrvuti. (Aitchison 2018: 126–137; Burridge & Bergs 2017: 14, 53–55; McMahon 1999: 176–185) Seda kõike pole eesti keelekorralduses alati arvesse võetud.

Kui kasutus põhises lingvistikas on leitud, et iga keel läbib alati selle sõela, mis on kasutajale õpitav, ehk kasutuses leiab koha see, mis on keelekõnelejatele omandatav (Bybee, Perkins & Pagliuca 1994; Diessel 2007, 2011), siis keelekorralduses ja -hooldes on pigem läbi aja oldud seisukohal, et ettekirjutused tuleb igal juhul ära õppida. Näiteks Veski (1958 [1938]: 179) on öelnud: „Igal Eesti riigi elanikul [tuleb] normatiivne kirjakeel kätte õppida ja pidada seda ainukehtivaks üld-, ühis- ja liikimiskeeleks”, ning tähenduste asjus on keelehooldaja

Uno Liivaku (1978: 85) väitnud: „Ja kui eksijaid oleks ka enamik, oleks õigus ikka neil, kes tarvitavad sõnu õiges tähenduses. Keelt ei tehta rahvahääletuse põhimõttel, vaid teadliku keeletarvituse alusel.” Samas on kõlanud ka seisukoht, et „See konks, mis emakeeleõpetuse raskeks ja igavaks ja tüütuks muudab, on lähemalt öeldes asjaolu, et meie kirjakeel mitmesuguste omavoliliste ja põhjendamata uuendamiste ja korraldamistega mitmes tükis juba niikaugemale on „ära korraldatud”, et keelepärasesest loomulikust korrast enam palju järele pole jäänud” (Nurkse 1944). Kuigi 20. sajandil kõlasid ka arvamused, et eesti keelt on ebaloomulikult normitud, jäi peale ikkagi range normimise ja „õige keele” lihtsalt äraõppimise vajaduse rõhutamine (vt ka Lindström & Risberg 2024).

Keelekorralduses pole alati kuigi eksplitsiitselt vahet tehtud üld- ja oskuskeelel: üldkeele sõnade kohta on antud oskuskeelele omaseid kindlaid definitsioone; öeldud on, mida sõna tähendama *peab* (vt ka T. Erelt 2007a: 55; P4: 199–202; P5: 59, 62–63). Samuti on segadust põhjustanud see, mis on kirjakeel, mida normitakse ja suunatakse. Aja jooksul on eesti keelekorralduses soovitud, et kirjakeel oleks kooskõlas üldiselt kõneldava keelega ja et „edaspidisel keelekorraldamisel tuleb vist küll suuremal määral arvestada rahva ühiskeelt” (Elisto 1948: 99), räägitud on rahvakeele arvestamisest (vt Plado 2022). Pigem on siiski keelt rangelt normitud, näiteks Nõukogude okupatsiooni ajal toodi seda tehes põhjenduseks vajadust eesti keelt võõrmõjude eest kaitsta (vt ka Kasik 2022a: 1096–1097; Kull 2000: 42–43). Püüeldud on kunstlikult loodud keeleideaali poole (T. Erelt 2002: 15). ÕS 1999 projektile aluse pannud Henn Saari (1976: 14) on öelnud otse, et õigekeelsusallika norming ei peaks keelekasutuse normile tingimusteta alluma. Keelekorraldaja Tiiu Erelt on ka nentinud, et normingutel on vigu, muuhulgas retrospektiivsus, sest normingud ei vasta tänapäeva keele normile, vaid on mingil määral kinni minevikus. Samuti on ta öelnud, et keelenormi muutudes tuleb norminguid muuta. (T. Erelt 1976: 22–23) Sellest hoolimata on ta hiljem olnud kasutus põhise lingvistika suhtes kriitiline:

„Keelekorraldajale on keelekasutuse andmed siiski vaid üks vajalikke kriteeriume kõige muu kõrval, et mõnda keelenähtust hinnata ja soovitus anda. Talle ei ole „kasutuspõhisus” ainus kriteerium. Alati on püütud arvestada, missugune muutus on keele selgusele ja väljendusrikkusele kasulik, mis neutraalne ja mis kahjulik (vt nt Saari 2004 [1995]: 740). Laial põhjal on keelenormides tehtud sadu muutusi, mis üldjuhul pole kedagi häirinud. Veel enam: neid pole tähelegi pandud, sest arvesse on võetud ka kasutuse muutumine. Kasutuse ainukriteerium tooks aga tagasi nelja aastakümne taguse moevoolu, et keel olevat täielikult isereguleeriv süsteem. Veel varasemast ajast meenuvad 1940. ja 1950. aastad: tollane „rahvakeelsus” oli samasugune võlusõna kui nüüd „kasutuspõhisus”. Praeguses päris täbaras keelepoliitilises olukorras oleks keelearendusest (sh professionaalide nõuannetest) loobumine karuteene meie rahvuskultuurile.” (T. Erelt 2021: 404; vt ka P. Erelt 2024)

Eesti keelepoliitilist olukorda ei saa tänapäeval siiski nimetada täbaraks: eesti keelel on Eestis tugev positsioon, see on Eesti riigikeel ja ka üks Euroopa Liidu ametlikke keeli, Eesti valitsus toimib eesti keeles, doktoritöid saab kaitsta eesti

keeles, erinevates valdkondades on loodud palju eesti termineid, IT-tarkvara on eesti keeles saadaval, tõlkeplatvormid võimaldavad tõlkida eesti keelde ja eesti keelest, ChatGPT-ga saab vestelda eesti keeles jpm (vt ka Lindström, Risberg & Plado 2023: 36–37). Professionaalide nõuannetest ei ole samuti loobunud, EKI keelenõuandjad vastavad (telefonitsi ja meili teel) küsimustele, nagu kirjakeele normi rakendamise korras on sätestatud (§ 3, vt RT I, 14.06.2011, 3).

Küsimus on pigem selles, millele keelenõu andes tuginetakse. Ka pea 40 aastat tagasi nentis Rein Kull, et „keelekorralduses ja keeles asjad alati nii üheselt lihtsad pole. Jäikskemaatilise lähenemisega siin tihtipeale midagi ei saavuta. Vaja on paindlikkust, tähelepanelikkust, keelt ja keeletarvitust mõjutavate tegurite tundmaõppimist ja arvestamist.” (Kull 2000 [1985]: 30) Samal ajal pidas ta praktilises keelekorralduses teoreetiliste teadmiste kõrval väga oluliseks kogemusi, intuitsiooni, head keelevaistu ja „tegelikkusetunnetust” (*samas*). Ent kui keelekorraldaja keelenähtusi kasulikuks, neutraalseks või kahjulikuks hindab ja nende kohta soovitusi annab, siis mille põhjal ta seda teeb? Ka professionaali antud hinnangud ei ole objektiivsed, need põhinevad üksikisiku arvamusel (vt ka Paet 2023: 37, 40; Kasik 2022b: „Soovitused on keelekorraldajate seisukohad, milline on hea keelekasutus ja millist keelendit võiks eelistada”). Lihtsalt tugevad arvamused ei ole aga normingutele teaduslik alus (Ayes-Bennett 2021: 44).

Teaduslikus keelekorralduses võimaldab kasutus põhisele lingvistikale ja korpuslingvistilisele meetodile tuginemine süstemaatiliselt jälgida keelekasutust ning normingute ja soovitude kinnistumist keeles. Vajadusel saab selle põhjal korrigeerida normingute ja keelekasutuse sisemise normi ebakõlasid, lähendades norminguid sisemistele normidele ja jätta andmata soovitusel, mis käivad vastu tegelikule keelekasutusele (P4: 192–195; P6: 305; Langemets jt 2021; Crawford & Csomay 2016: 7). Arutelusid ja poleemikat on nii varem kui ka tänapäeval tekitanud küsimus, kas norming peaks lähtuma peamiselt normist või millal võiks norming normi suunata. Näiteks Rein Kull on mitu aastakümnet tagasi leidnud, et „kahtlemata on kirjakeele areng keelekorraldusega teadlikult mõjutatav, ent kus ja kuidas, seda polegi nii kerge ütelda. Sest keelt ja keeletarvitust mõjutavad mitmesugused asjaolud, mida me alati ei suuda näha ega arvestada.” (Kull 2000 [1985]: 29) 20. sajandil ei olnudki eesti keele kasutusandmeid võimalik kätte saada ega analüüsida sellises mahus kui 21. sajandil, mil on kasutada mahukad keelekorpused (vt Koppel & Kallas 2022a). Keel muutub aja jooksul, kuna keelekasutajate suhtlusviisid ja väljendusvajadused muutuvad (Langer & Nesse 2012: 608). Seepärast lähenetakse tänapäeva teaduspõhises keelekorralduses keele normimisele „alt üles” – norming ja norm ei tohi liialt lahkneeda, muidu muutub kirjakeel elukaugeks, samuti ei peaks olema eesmärgiks keelt „lihtsalt ära õppida” (lähemalt vt ptk 5.6). Osalt on sarnaseid seisukohti kõlanud varemgi: „Hoiduda tuleks ülenormimisest ja liigsest reeglistamisest” (Kull 2000 [1985]: 34), kuid kohati on seda siiski tehtud, ka sõnatähenduste asjus.

2.3. Keeleideoloogiad ja hoiakud eesti keelekorralduses ja -kogukonnas

„Seal, kus müstika levitab oma udu, ei saa teadus töötada” (Ostwald 1911: 14, tlk Valter Tauli). See kehtib ka keele kohta. Keelega on kogu aeg olnud seotud erinevaid uskumusi, müüte ja ideoloogiaid (Bauer & Trudgill 1998; Harris 2002; Davis 2002; Aitchison 2018; vt ka Tavast & Taukar 2013; Lindström, Risberg & Plado 2023; kanalimetafoori kohta, kus eeldatakse, et keel toimib nagu kanal, mille kaudu edastatakse mõtted sujuvalt ühelt inimeselt teisele, vt Reddy 1993; P4: 188). Kui keskendutakse ainult kõnelejale/kirjutajale, ei arvestata sotsiaalse suhtluse rolli inimese elus (Croft & Cruse 2005: 329; Seth 2021: 165), sealhulgas seda, et inimesed tahavad üksteisest aru saada ja väljendada ennast teistele mõistetavalt (Trudgill 1998; Cruse 2001; Lüdeling jt 2022). Levinud on ka arusaam, mille kohaselt on keelel kui inimestevälisel entiteedil endal agentsus muutuda (Milroy 2003: 151).

Kasutuspõhises lähenemises räägitakse keelest eelkõige kui pidevalt muutuvast, kontekstuaalsest ja paindlikust nähtusest, ressursist – see on pigem protsess ja kasutus, mitte objekt või selgepiiriline süsteem (Krämer, Vogl & Kolehmainen 2022: 17–18). Keeleuurijad näevad keele muutumist kui keele kasutamise möödapääsmatut tulemust, muutusi ei peeta keeleteaduses heaks ega halvaks – erinevalt keelekorralduse praktikast, kus on hinnatud, mis on keelele hea ja mis halb muutus (T. Ereht 1999, 2021). Ka laiemas avalikkuses tajutakse keele muutumist negatiivselt, mh ei soovita tähenduste muutumist (Vaino 2023; Campbell & Barlow 2020: 80; Aitchison 2018: 126–137; Trudgill 1998: 1–8; Milroy 2003: 152–153). Peavoolumeedias väljendatakse aeg-ajalt seisukohta, et pidevad muutused nõrgendavad või halvendavad keelt; kuna keel tähendab sotsiaalseid konventsioone, tunnevad paljud, et keel peaks jääma samasuguseks nagu siis, kui nemad sündisid või koolis käisid (Bybee 2017: 10).

Vanemad põlvkonnad ei aktsepteeri sageli mõne sõna uusi kasutusviise (nt *liiderliku* juhtum, vt nt Tomusk 2023; Vaino 2023; ka P7: 54; Lindström, Risberg & Plado 2023: 35–36). Ei arvestata, et „praegusajal uudne keelekasutus on homme konservatiivne keelekasutus” (Kristiansen 2021: 676), ega seda, et kui keelekasutuse muutus saab hoo sisse, ei ole tõenäoline, et seda suudetaks peatada (Bybee 2017: 11), nt sõnaraamatus tähenduste fikseerimise toel.

Kui uskumus on kord kujunenud, püsib see sageli isegi pärast vastuargumentide esitamist või algse teabe kehtetuse tõestamist. Olemasolevad uskumused ja erimeelsused võivad hoopis süveneda olenemata sellest, kas hiljem saadud info uskumust toetab või mitte. (Tavast & Taukar 2013: 238–239) Pea pool sajandi tagasi on Mati Hint (1978b: 862–863) eesti keelekogukonna arusaamade kohta tõdenud: „Normimispõhimõtete ja meetodite kaasajastamine põrkab meil ületamatult nn seisukohtade üldtunnustatuse vastu,” millele vastanduvad üksikisikud, kelle seisukohti ei pea aktsepteerima või tõsiselt võtma, sest need pole üldtunnustatud. Tegelikult on ka igal ÕSil olnud subjektiivne värving küljes, nad on läbi sajandi olnud oma koostajate nägu, nagu tunnistati ka ÕS 1999 ja ÕS 2006

eessõnas (lk 5) ning nagu on öelnud nende toimetaja Tiiu Erelt (2001b: 173). Igal sõnaraamatul on koostajad, aga nad jäävadki tihti varju, neile ei mõelda (Vrbinc jt 2018: 367; Šipka jt 2021: 193; P4: 190; vt ka Lindström & Risberg 2024).

21. sajandil teadvustatakse uurimustes aina enam, et keele normimine on oma olemuselt ideoloogiline tegevus (McLelland 2021: 109–110). Keeleideoloogiad on levinud kogu Euroopas, teiste seas Soomes (vt Pajunen 2023) ja Eestis (vt Lindström, Risberg & Plado 2023). Tiina Paet (2023: 45) on eesti normingukesksuse seostanud saksa kultuuriruumi varasema mõjuga, nt EKÕS 1918 koostati Duden'i eeskujul, mis oli sajand tagasi preskriptiivne sõnaraamat (vt ka Rutten & Vosters 2021: 74; eesti kirjakeelt hakkasid arendama sakslased, vt ka Viht & Habicht 2022). Nagu eesti, nii on ka saksa leksikograafias 21. sajandiks liigunud rangest preskriptiivsusest tänapäevaks kasutus- ja korpuspõhise lähenemise poole, nt Dudenit ja saksa paronüümisõnastikku koostatakse nendel põhimõtetel (Hennig 2021; Storjohann 2021). Eesti laiemas avalikkuses pole teaduspõhist keelekorraldust või selle vajalikkust senini alati mõistetud (nt T. Erelt 2021; Saluäär 2023). Keeleideoloogiatega rolli tänapäeva eesti keelekogukonna arusaamades ilmestab näiteks profikasutaja kommentaar Sõnaveebi kasutajauuringust (vt Langemets jt 2024): „ÕS on jumal, Sõnaveeb on vähem jumal”.

Avalikke diskussioone ÕSi koostamise ja keelekorralduse üle aastatel 2020–2024³ ma doktoritöös süvitsi ei analüüsi, seda on tehtud mujal (Vainik & Paulsen 2023; Koreinik 2023; Lindström, Risberg & Plado 2023: 33–37). Diskussioon vaibus mõneks ajaks 2023. aasta märtsis, kui haridus- ja teadusminister allkirjastas EKI koostatud „ÕSi ja EKI teatmiku koostamise tegevuskava 2022–2025”. Selle kohaselt sisaldab ÕS 2025 kirjakeele sõnavaralisi norminguid ja soovitusi, kuid tulenevalt uuematest uurimustest ei ole tegevuskavas midagi öeldud tähenduste normimise ega soovitamise kohta. Kuigi Eesti on 1991. aasta taasiseseisvumise järel demokraatlik riik ja keelekorralduski peaks olema demokraatlik, on aja jooksul ikka leidunud neid, kes soovivad rangeid reegleid, nagu on veerand sajandit tagasi nentunud Tiiu Erelt (2000: 7): „Demokraatia toob paraku kaasa valikuid ja nõuab oma peaga mõtlemist. Eesti ühiskonnas on veel palju neid, kes vähemalt keele alal sellega toime ei tule ning kellele paremini sobiksid varasemas vormis käsud-keelud.” Sarnaseid tendentse on näha tänapäevastes diskussioonides (vt Lindström, Risberg & Plado 2023: 32–37).

Keelekorralduse seisukohtade ja nende levitamise vahendiks on tavaliselt sõnaraamatud, normatiivsed grammatikad jms, seepärast haaratakse keelt (mistahes suunas) muuta soovivates ideoloogiates need kiiresti oma kontrolli alla

³ Arutelusid on olnud varemgi, nt Tapa keelepäev 1978. aastal (Saari 1979) ja ajaloo-sündmuste algustähe üle kümmekond aastat tagasi (Jürjo jt 2012). Seekord korraldati näiteks 1. märtsil 2024 Eesti Keelenõukogu ja EKI koostöös seminar keelekorraldusest, mille lühikokkuvõtet vt Künstler (2024). Varemgi on täheldatud, et keelediskussioonid ehk „mõttevahetused kirjakeele korraldamise põhimõttelistes küsimustes” on meil toimunud tsükliliselt, lainete kaupa (Kull 2000 [1985]: 32), seega ei ole seekordne avalik diskussioon ebaharilik, keeleteemad ongi aeg-ajalt teravama tähelepanu all. Tänapäeva kanalites levib info lihtsalt varasemaga võrreldes palju kiiremini ja võimendub tihti üle.

ja hakatakse ette valmistama uusi väljaandeid või raamatuid (Clyne 1997: 485–486). ÕS 2025 esialgse koostamisplaani puhul oli vastupidi: kahe eraldi sõnaraamatu (ÕSi ja seletava sõnaraamatu) info koondamine üheks sõnaraamatuks algatas vajaduse hoopis keelekorralduse põhimõtted üle vaadata. See tekitas aga arutelusid, mh väljendasid keeleteoimetajad vajadust koostada oma preskriptiivne ÕS (Heinsar 2023; vt ka Künstler 2024 ja Aire Männiku ettekanne 1. märtsi 2024 seminaril).

2.3.1. Keele loomine ja standardkeele ideoloogia

Doktoritöö publikatsioonides ei esine termin *keele loomine* (ingl *language making*), ent äramärkimist see mõiste siiski väärrib, sest keelele nime andmine eeldab eelnevat kontseptualiseerimise protsessi – nimi ise viitab alati abstraktsele, sotsiaal-ajalooliselt ja ideoloogiliselt konstrueeritud ning ette kujutatud entiteedile, mida on nimetatud näiteks eesti keeleks, inglise keeleks, Brasiilia portugali keeleks jne. Keelekasutajad ei pruugi olla teadlikud keele loomise protsessis osalemisest – see sõltub üksikisiku, grupi või ühiskonna keeleteadlikkuse astmest. Keele loomises osalevad aktiivselt õpetajad, ajakirjanikud, poliitikud, kirjanikud, keeleteoimetajad, tõlkijad, samuti osalevad keelt kui entiteeti aktsepteerides keele loomise protsessis keeleteadlased. Käsitus keeltest kui selgete piiridega üksustest on pärit peamiselt 19. sajandi rahvusromantilise ideoloogia traditsioonist, rahvusriikide loomise ajast. (Krämer, Vogl & Kolehmainen 2022: 1–2, 14–15, 17) Kuigi eesti keelt loodi juba varem (vt Viht & Habicht 2022), toimus intensiivsem eesti keele loomise protsess eestlaste enda poolt 19. sajandil ja 20. sajandi alguses, samas võib selle ilminguid näha tänini (Ross 2019; vt ka P5: 49).

Standardvariandi loomisel fikseeritakse teatud keelereeglistik ja standardvariant hakkab kõnelejate jaoks esindama „keelt” kui sellist. Kui valik keelereegleid, nagu õigekirjatavad või normitud sõnavara, kirjutatakse üles ja need saavad allikate, nagu õigekeelsussõnaraamatu, keelekäsiiraamatute ja õpikute kujul kättesaadavaks, siis need allikad kinnistavad keele loomise protsessi. (Krämer, Vogl & Kolehmainen 2022: 8) Normid on „kindlaks kujunenud tavad mõtlemise kuningriigis” (Gloy 2012: 21), sealjuures on kontseptsioon „hea” või „korrektest” keelekasutusest tavalisele keelekasutajale vajalik, et mõista, mis keel üldse on (Taylor 1990: 135; Krämer, Vogl & Kolehmainen 2022: 15). Aga nagu kasutuspõhise lingvistika, nii ka sotsiolingvistika praeguse arusaama kohaselt ei ole ükski keel ainult „üks keel”, vaid keel on oma olemuselt mitmekesine, heterogeenne, hägusa ja muutliku olemusega dünaamiline nähtus, mida on raske piiritleda. Keegi ei „oska” ega kasuta suheldes „üht keelt tema terviklikkuses”, „kogu keelt”. (Dufva & Pietikäinen 2009; Dufva jt 2011, viidatud Krämer, Vogl & Kolehmainen 2022: 17 kaudu) Keelt õpitakse ja omandatakse terve elu (Blommaert & Backus 2013; Ramscar jt 2014).

Eesti keelekorraldust on algusest peale mõjutanud Euroopa kultuuriruumis levinud standardkeele ideoloogia,⁴ mis seisneb püüdluses keelt normeerida – keelekasutuselt nõutakse ühtsust ja selle tulemusena omistatakse standardsele keelevariandile (eesti mõistes kirjakeelele) variantide vähesust (Milroy 2001: 530–531). Vähemustega seotud keelevormide puhul võidakse nimetus „keel” üldse ära keelata, kuna see on tavaliselt reserveeritud standardkeelele. Selle asemel kasutatakse nimetusi nagu *murre* või *släng*, et tähistada selget erinevust. (Krämer, Vogl & Kolehmainen 2022: 11) Eesti keeles on (*kirja*)keelt vastandatud *murretele*, samuti on selle vastandina kasutatud määratlusi *kõnekeel* ja *argikeel*.

Standardkeele ideoloogias olulisel kohal olevat *ühtsust* peetakse korrektse kirjakeele üheks parimaks omaduseks, arvestamata seda, et erinevate inimeste keelekasutuse täielik ühtlustatus ei ole praktikas kunagi saavutatav. Teiseks peab kirjakeel olema *kindlate piiridega*, et eristada seda teistest keelevariantidest (vt ka Clyne 1997: 2), seega tõrjutakse sageli võõrsõnu ja koodivahetust. Selline suhtumine võib viia ka purismini (vt ptk 2.3.2). Kolmas korrektse standard- ehk kirjakeele tunnus on *stabiilsus* – igasuguseid muutusi eri keelekihtides tõrjutakse (Milroy 2001: 534, 543; Vogl 2012: 14). Eesti keelekorralduses märkis Veski (1926: 78) sajand tagasi, et keelt on tulnud „viimaste aastate kestel erialalise väljatöötamise eesmärgil intensiivselt edasi ehitada” – ehitise metafoor rõhutab siin püsivust ja stabiilsust, mis sobitub kontrolli taotlemisega (Vainik & Paulsen 2023: 660). Paet (2023: 45) märkas EKI keelenõuandmebaasi uurides küsijate eeldust, et eesti omasõnad on paremad kui võõrsõnad. Selle põhjused seisnevad tõenäoliselt nii keelekorraldajate eelistustes, kes kuni 2020. aastani soovitasid põhiliselt omasõnu, nt *trenadžöör* → *valmendi*, *pusle* → *killumäng* (vt ka Risberg 2023), kui ka kooliõpetuses, keeleteoimetamises jm, kus on keelekorralduse seisukohti jagatud ja levitatud.

Standardkeele ideoloogia raamistikku arusaam keele ühtsusest, kindlapiirilisusest ja stabiilsusest ei käi kokku loomuliku keelekasutusega, sest varieeruvus on keelekasutusele omane (Milroy 2003: 146; registrite kohta vt Lüdeling jt 2022). Uuemates uurimustes on arutletud muuhulgas selle üle, kas postmodernses maailmas, kus on rohkem demokratiseerumist ja sotsiaalseid muutusi, on standardkeele roll nõrgenema hakanud ning piirid standardi ja mittestandardi vahel muutuvad hägusamaks (Ayres-Bennett 2021: 27; destandardiseerumise kohta vt Kristiansen 2021).

Piiride hägustumise aste oleneb keelest. Eesti keeles pole sama suurt erinevust kõne- ja kirjakeele vahel kui näiteks saksa standardkeele ja murrete või soome standardkeele ja kõneldud keele vahel. Eesti keeles pole standard- ehk kirjakeel

⁴ Eestis on enamasti kasutatud *standardkeele* sünonüümi *kirjakeel*. Nii võiks seda keeleideoloogiat nimetada ka *kirjakeele ideoloogiaks*, ent jään levinuma tõlke juurde.

Standardkeele ideoloogiaga, täpsemalt üks-rahvus-üks-keel-ideoloogiaga, on tihedalt seotud ka emakeele ideoloogia (vt Weber & Horner 2012: 18–20) ehk uskumus, et igal inimesel on ainult üks emakeel ja et ideaalis jagavad kõik rahvuskaslased ühte emakeelt (Krämer, Vogl & Kolehmainen 2022: 13).

täiesti teise sõnavara ja hääldusega sellest, kuidas tavaliselt või erasfääris räägitakse: kirjakeel ei erine kardinaalselt sellest, kuidas me igapäevaselt räägime. Eesti keeles on ka erinevad allkeeled, nt erialade ja igapäevasläng, noortekeel, veebikeskkondade keelekujud, vananenud ja harvad sõnad jm (vt ülevaadet nt Hennoste & Pajusalu 2013). Teemad on avalikus ja erasfääris erinevad, aga keele struktuur ja sõnavara on paljuski sama. Seepärast ei ole eesti keelele kahjulik, kui norming toetub vahetult keelekasutuse sisemisele normile ja sõnaraamatus kirjeldatakse keelt kasutuse põhjal.

Ühiskeele kujunemise taustal on Eestis 1920.–1930. aastatest olnud tugev emakeeleõpetuse (st standard- ehk kirjakeeleõpetuse) ja keeleteoimetamise tava, mille tulemusena on eesti keelel kujunenud üks küllaltki ühtne keelekuju, ent samuti on siin oma roll olnud näiteks ajakirjandusel ja raamatute lugemisel (vt Raag 2008: 167–168). Murdeid räägitakse küll ka tänapäeval, aga mitte sellisel määral kui sajand tagasi. Keele ühtlustumises on olnud oma roll ka linnastumisel – inimesed tulid linnadesse üle riigi kokku, sealjuures ei säilitatud oma piirkonnakeelt. Oma osa hariduse ja toimetamise nii suurel mõjul võrreldes teiste maadega on olnud sellel, et Eesti on väike riik ja keelel on vaid ligi miljon kõnelejat. Niisiis on erinevalt sajanditagusest ajast tänapäevaks kujunenud ühtne ja stabiilne, elujõuline eesti (kirja)keel – olemuselt on see abstraktsioon, sest tegelikult ei kasuta keegi suhtlemisel „üht keelt” kogu selle terviklikkuses.

2.3.2. Purism

Eesti keelekorralduse lähtekohtades on näha olnud ka purismi, mis on standardkeele ideoloogiaga seotud ja moodustab osa sellest. Keeleideoloogiad ongi sageli samaaegsed (Koistinen 2018: 83). Purismi on mõistetud kahte moodi: kui katset vabaneda keeles kõigest soovimatuks peetavast, või kitsamalt katset vabaneda vaid võõraimesest (Langer & Nesse 2012: 607–608, 622). Eesti keelekorralduses on näha olnud mõlemat suunda (vt ka Paet 2023: 44–46). Näiteks oma- ja võõrsõna vahekorrasuhtes on hoiakud jagunenud kaheks: ühed on pooldanud oma-sõnade eelistamist, teised ei ole välistanud ka võõrsõnade kasutamist. Veski (1958 [1913]: 40, 56) pooldas keele arendamist eesti keeles endas olemasoleva põhjal, alles sobiva ainese puudumise korral võis tema hinnangul laenata teistest keeltest. Aavik (1928–1929: 58–59) aga arvas, et on sõnu, mille puhul on ebaeestiline kõla kohasem. Hilisemate keelekorraldajate seisukohad olid sarnased pigem Veski omadele, näiteks Henn Saari pidas omasõnu täpsusvõimelisemaks (Saari 1976: 165) ja Tiiu Ereli järgi on vajalik nii omaloome kui ka laenamine, aga eelistada tuleb omasõnu. Maire Raadik (2008, 2015) on samas traditsioonis jätkanud: uusi sõnu ei ole vaja, kui eesti keeles on vastava tähenduse jaoks sõnad juba olemas. (Paet & Risberg 2021: 967–968) Keeleteadlased on ohtu näinud hoopis purismis ehk uskumuses, et keel on ohus ja seda tuleb võõrsõnade eest kaitsta. Keel vajab (tervislikke) muutusi, et olla elujõuline ja mitmekülgne suhtlusvahend. (Burridge & Bergs 2017: 210)

Teatud sotsiaalpoliitilised sündmused võivad küll viia massiliste keelekontaktideni, samuti võib koodivahetus põhjustada kõnelejatele raskusi enda arusaadaval väljendamisel ka igapäevastel teemadel (Milroy 2003: 152). Eesti ühiskonnas toimusid suured muutused näiteks 1990ndatel, kui taasiseseisvumise järel piirid uuesti avanesid, mille tõttu levis inglise keele mõju ja sõnavabadus tõi avalikes tekstides range kirjakeele kõrvale ka muud registrid (vt Lindström, Risberg & Plado 2023: 26–29; Raag 2008: 279). Tänapäeval on eesti keele olukorda sellegipoolest hinnatud stabiilseks („Eesti keele arengukava 2021–2035”; Kerge 2012b). Vastupidiselt puristidele on keeleuurijad küsinud, miks peaks kunagi tulema aeg, mil koodivahetuse, reeglite kaotamise jms tagajärjel toimib keelekasutus nii ebaadekvaatselt, et seda tuleb kuidagi parandada. Uurijad on mõtisklenud, miks diskursuse asemel, milles eeldatakse ühesuunalist ja pidevat keelte langust, ei võiks hoopis eeldada, et keelekasutajad teevad kindlaks, et keelelised vahendid jäävad alati piisavalt adekvaatseks (kui ka mitte alati ideaalseks), et suhtlus edukalt toimiks. (Milroy 2003: 152) Keelekasutuse muustrid ja struktuur arenevad ilma „suure plaanita” – muutused ja areng toimuvad, sest keelekasutajatel on sarnased eesmärgid ja nad alluvad keelt kasutades sarnastele kasutusmehhanismidele (Bybee 2017: 262).

2.3.3. Keelekogukonna ootused keelekorraldusele

Keele arengut ei ole võimalik ära hoida, keel muutub üksikisikute tahtest sõltumata (P5: 70; vt ka Hint 1978a: 210), sest keel on osa laiemast sotsiaalkognitiivsest kontekstist, osa inimesele kui liigile spetsiifilisest kohanemisest kultuurse elu tarvis. Keelelised (sisemised) normid on justkui spetsiifilised lahendused üldistele probleemidele, mis ilmnevad „läbirääkimiste” ehk suhtluse ajal, kui üks-teisest proovitakse aru saada. (Tomasello 1999, 2008; Everett 2012) Keel on paindlik suhtlemisvahend, mis muutub ajas, sest keelekasutajate suhtlusviisid muutuvad (suures osas alateadlikult). Suhtluses osalejad kasutavad keelt oma eesmärkide saavutamiseks, seega pole mõttekas keele muutumise pärast muretseda, seda tõrjuda ega teha ettepanekuid, kuidas teha keelt ümber või paremaks (Langer & Nesse 2012: 608).

Samas on inimkäitumise loomulikuks osaks peetud „verbaalset hügieeni”, mis toetub põhivajadusele teisi hinnata (vt Cameron 1995), näiteks grupikuuluvust määratlevate normide järgi. Verbaalse hügieeni üheks näiteks on keeleteoimeta mine, aga ka keelekorraldus on üks selle vormidest, sealjuures kaitseb keelekorraldust avalikkuse silmis tema staatus, maine, sest arvatakse, et keelekorraldus on teaduslik ja põhineb ekspertarvamustel (Ayres-Bennett 2021: 44; vt Ehala 2022). Traditsiooniliselt ei ole see siiski nii olnud, ka mitte Eestis. Lisaks on osadele ühiskonnaliikmetele omane „rohujuuretasandi preskriptivism” – ajakirjandusele saadetakse kirju selle kohta, et keelt on kasutatud valesti (Lukač 2018; „alt-üles” preskriptivismi kohta vt ka Elspaß 2021). Sarnaseid päringuid on

näha EKI keelenõuandmebaasis (nt *koroonaviiruse* asemel pidas osa keelenõuküsimusjaid õigeks hoopis eestipärast *pärg-* või *kroonviirust*), tihti otsitakse vastust küsimusele, mis on keeles „õige” ja mis „vale” (P4: 207; ka Paet 2023: 39, 46).

Arvamus, et ajakirjanduses kasutatav keel ei vasta korrektse kirjakeele kasutamise nõuetele, ei ole uus. Näiteks 1920ndatel arvati Akadeemilise Emakeele Seltsi koosolekul: „Soovitav on aluseks võtta mingi põhimõte, aga mitte ajakirjanduse keel” (Trinkman 1928: 109), Nõukogude ajal kirjutati ülevaateid ajakirjanduse kehvast keelest (nt Liivaku 1978; vt ka Kasik 2022a: 1097–1098) ja kaitsti väitekirju (nt M. Raadik 1989), samuti on sel teemal kirjutatud taasiseseisvumise järel (nt Kooli 2009). Tänapäeval on muret põhjustanud korpuseandmed, sest arvatakse, et need sisaldavad veebist kogutud „halba keelt”, mis läbi saab „halvast keelekasutusest” uus reegel ka sõnaraamatus (nt Saluäär 2022; Veldre 2022; Vider 2022; vastukaaluks vt korpuse kohta Koppel & Kallas 2022a; EKI teatmik, „Mis on tekstikorpus?”; ka Langemets jt 2018).

Sajandivahetusel arutleti selle üle, mida toob endaga kaasa arvutiseerumine ja kuidas peaks keelekorraldus küsimusse suhtuma. Kerkis eesti keele püsijäämise küsimus, ent teise nurga alt: „kui keelt ei ole arvutis, siis pole teda ka olemas. See tähendab vajadust luua eesti keele arvutitugi, viia eesti keel laiatarbe arvutiprogrammidesse jne. See tähendab ka vajadust vaadata kogu eesti keele arendamise ja korraldamise strateegia uuesti läbi. See nõuab keelekorralduselt tugevalt uut moodi mõtlemist.” (Hennoste & Pajusalu 2013: 30; vt ka esmatrükki Hennoste 2000) Alates 2022. aasta lõpust on sarnaste küsimuste üle arutelusid põhjustanud suured keelemudelid, ehkki veel ei ole mõtiskletud keelekorralduse ja keelemudelite suhte üle (vt ka de Schryver 2023; de Schryver & Joffe 2023; Jakubiček & Rundell 2023; Lew 2023; kasutuspõhise teooria ja tehisintellekti kohta vt Divjak & Milin 2023). Suurte keelemudelite eesti leksikograafias kaasamise vajaduse ja võimalustega tegeleb EKI teadusprojekti EKKD-III1 (2024–2027) raames, mille üks täitjatest olen ka mina.

Keelekogukonna ootused keelekorraldusele ei kattu alati keelekorralduse tegelike suundadega. Näiteks on juba alates 1980. aastatest (vähemalt teoorias) ning eriti tänapäeval eesti keelekorralduse üks põhimõtteid olnud, et normingud ja soovitused peavad tuginema uurimustele ja olema teaduslikult põhjendatud (P6: 320; vt ka ptk 5.5 ja 5.6), aga avalikkuses ei mõisteta seda suunda tänini täielikult. Tähelepanuväärne sealjuures on, et diskussioon tänapäevase keelekorralduse üle toimub sageli ajaleheveergudel, samal ajal kui EKI keeleteadlased avaldavad lisaks populaarteaduslikele artiklitele (nt Langemets jt 2022; Langemets & Risberg 2024) keelekorraldusalaseid uurimusi teadusartiklites (vt nt P1–P7; Paet & Risberg 2021; Paet 2022; Vainik & Paulsen 2023), käsitlusi on toetanud EKI teadusprojektid EKKD64 ja EKKD103. Erinevalt eelretsenseeritud teadusajakirjade teadusartiklitest, kus argumendid peavad olema põhjendatud ja tuginema uurimustele, kirjutatakse ajaleheveergudel emotsionaalselt ja hinnanguliselt, väljendatakse oma arvamust ja soove sageli ilma teoreetilisele alusele toetumata.

EKI ja Tartu Ülikooli teadlased, kelle hulka kuulun ka mina, on 2021. aastast alates tegelema uue aja keelekorraldusteooria väljatöötamisega (keelekorralduse kohta avaldati viimane suurem ülevaatekogumik aastal 2002, vt T. Erelt 2002). Kuna sõnal *keelekorraldus* on aja jooksul ja ka tänapäeval mitmeid tähendusi (vt pkt 1.4; EKI teatmik, „Keelekorralduse teisenemine”), võtsime algul praeguse teaduspõhise keelekorralduse kohta kasutusele termini *keelearendus*. See on vaid üks põhjus, miks on keelekorralduse ja kirjakeele üle 2020ndatel tekkinud ajaleheveergudel taas arutelude laine (vt analüüsi Vainik & Paulsen 2023). Kuna teadusartikleid ei loeta üldiselt samavõrd palju kui ajaleheartikleid, ei ole EKI uurimused ja põhjendused sama levinud kui arutlejate arvamused ajalehtedes, kus arvamust avaldavad nii ajakirjanikud (nt Alas 2022), keeletoimetajad (nt Mäekivi 2022; Saluäär 2023) kui ka keeleteadlased (nt Kerge 2022c; Nemvalts 2023), hiljuti ka õiguskantsler (Madise 2024a, 2024b). Kaheldud on muuhulgas selles, kas keeleteadlased peaks üldse keelt korraldama – seda on peetud vastava ettevalmistusega professionaalsete keelekorraldajate ülesandeks (nt Kasik 2022b; vt ka P5: 68). Avaldatud on ka järgnevat uuenduskriitilist arvamust:

„Eesti riik ja ühiskond vajab normeeritud kirjakeelt ja EKI ülesanne on tegeleda kirjakeele normeerimisega. Selle asemel on EKI välja mõelnud mingi oma keelearenduse teooria, mis põhineb küsitavatel eeldustel. [...] Tänapäeva teaduslik keelekorraldusteooria on tublisti üle seitsmekümne aasta vana ja selle aluspõhimõtted on ajaproovile hästi vastu pidanud. Sellest tuleks ka Eesti keelekorralduses lähtuda, nii nagu on tehtud juba aastakümneid.” (Ehala 2022; vt ka Ehala 2024; vrd Ehala 2012; Ehala 1998)

Doktoritöös annan oma uurimuste toel sissevaate muuhulgas sellesse, millised on 70 aasta vanuse teadusliku keelekorraldusteooria aluspõhimõtted, kuidas need on ajaproovile vastu pidanud ja kas tänapäeval tuleks lähtuda neist või vajavad põhimõtted ajakohastamist.

3. MATERJAL JA MEETOD

3.1. Täendussoovitused

P1–P5 ja P7 fookuseks oli sõnatäenduste normimine eesti keelekorralduses. ÕS 2018-s kui kirjakeele normi allikas on mitmeid soovitusi, mis puudutavad ka tähendusi. Mõned neist on rohkem varjatud kui teised (nt suunamised näite-lausetes, *parem*-hinnangud, looksulgudes esitatud märksõnad, mõni täendus on ÕSist välja jäetud jms), mistõttu on selliseid soovitusi raske kokku lugeda. Seejärest valisin analüüsi aluseks selgelt sõnastatud täendussoovitused: „sobimatud” täendused (ÕS 2018: 12) on tähistatud märkusega „ei soovita täendus(t)es”. Täendussoovituste arv on alates ÕS 1999-st, kus need esimest korda sõnastati (tookord range märkusega „ei tähenda”), kõikunud, jäädes 100–200 soovituse vahele (vt P4: 193). ÕS 2018-s on neid kokku 130 keelendil: 44 soovitust on antud eesti omasõnade kohta ja 86 võõrsõnade kohta, mis on eesti keelde laenatud-mugandatud 20. ja 21. sajandil. Oma- ja võõrsõnu analüüsisin eraldi: võõrsõnu koos Tiina Paetiga (vt Paet & Risberg 2021) ja omasõnu iseseisvalt (vt P4). Doktoritöös käsitlen kõiki sõnu koos (nagu P7-s), kuna soovisin teha kõikide täendussoovituste analüüsi põhjal üldistusi, nende kahe analüüsi tulemused olid sarnased ja doktoritöö seisukohalt on nad kõik eesti keele sõnad. Need 130 sõna on järgnevad:⁵

adresseerima, akord, anekdootlik, angažeerima, aplikatsioon, areng, asine, avarii, dehüdratsioon, dekaad, demokraatia, diisel, disain, disainer, divisjon, dramaturg, dramaturgia, eduline, eepiline, ekipaaž, ekspertiis, elamispind, episood, eraldama, erinev, erisus, ette valmistama, ettevalmistus, eutaneerima, fond, halatt, hüpik, indeks, indikatiivne, indikatsioon, inditseerima, infusioon, jootmis-, kaardistama, kaasaeg, kaasaegne, kanaliseerima, karavan, keham, kinotöötaja, klassik, konditsioneer, konfessioon, konstruktiivne, kontinent, kontrollsüsteem, korrektuur, kostuma, kultus, kupüür, kõrgendama, kõrgenema, laenutama, laenutus, liides-tama, likvideerima, lugema, läbi, lüürika, madaldama, mahtuvus, manees/maneež, manipuleerima, markeerima, massiivne, milline, moderaator, modereerima, monument, moraal, määrat(e)lema, natsionaal-/natsionaalne, omistama, operaator, opereerima, organisatsiooniline, paneel, parlamentäär, passioon, patoloogia, personaliseerima, piimatööstus, piloot, piloteerima, päeva lõpuks, rahvuslik, referents, regulatsioon, reisija, resolutsioon, resüme, retseptuur, sanitaartechnik, sanitaartechnika, seadistama, seadusandlus, sensitiivne, sessioon, sidustama, simulatsioon, simuleerima, sotsialiseerima, sotsialiseeruma, startima, suhtes, sümboolika, tagahoov, tehnika, tehnoloogia, tehnoloogiline, test, tester, testima, transport, trimmima, tsiteerima, tsiteering, tundlik, turundama, tööriistakast, unikaalne, vabandama, ühistransport, ümber vaatama, üritaja

⁵ Seda, milliste sõnade kasutust uuris lähemalt kaasautor, vt Paet (2023: 17).

Peale nende kaasasin P4 analüüsi üldkeele tegusõna *kaasajastama*, sest see kuulub kokku sõnadega *kaasaeg* ja *kaasaegne* ning sellel oli ÕS 1999-s tähendussoovitus, kuigi alates ÕS 2013-st on *kaasajastama* esitatud looksulgudes ehk sõnana, „mida ei peaks kasutama” (ÕS 2018: 12). Kogu eesti keele sõnavara arvestades on tähendussoovitusega sõnu ÕSis olnud väga vähe ja need on ÕSist ÕSi kordunud ning paljude neist kohta pole tehtud uurimusi. Osa sõnadest kuulub eesti keele põhisõnavara, nt *vabandama*, teised on väga harvad ja termini-laadsed, nt *keham*. Otseseid tähendussoovitusi on ÕSis olnud küll väga väiksel osal kogu eesti keele sõnavarast, aga need kajastavad keelekorralduse traditsiooni, et sõnatähendusi saab „ülalt alla” suunata. Nii on kujunenud mulje, et sõnadel saab olla korrektne tähendus (mis nii mõnelgi juhul on tegelikus kasutuses harv, vananenud vms) võrreldes nende tegeliku kasutusega.

P2-s analüüsisime mõnd sagedasti kasutatavat üldkeele paronüümipesa. Täpsemalt uurisime pesi, mille kohta on EKI keelenõuandest enim infot küsitud: *enamik–enamus*, *järele–järgi*, *õieti–õigesti*; lisaks pesi *eri–erinev* ja *vahel–vahest–vast*. Kõigil neil on tähendusi, mida keelekorraldus on suunanud või tõrjunud ning mille kohta on sõnaraamatutes ja õigekeelsusallikates antud vastuolulist infot. Samuti on nende tähendusi eristama suunatud kooliõpetuses.

P5 on ülevaateartikkel, mille puhul kogusime tähenduste normimise ajaloo kohta materjali erisugustest allikatest, kus keelekorralduse otsuseid ja nende tagamaid on kirjeldatud ja selgitatud. Nt ajakirjad *Eesti Keel* ning *Keel ja Kirjandus*, aga ka käsiraamatud, ÕSid 1918–2018, keeleautoriteetide kirjutised jms.

P6 on materjali mõttes erandlik: uurisime verbireksioonide norminguid ja kasutust. Valisime analüüsimiseks sellised verbid, mille puhul rektsioonilise laiendi kääne vaheldus, aga mille puhul ei olnud varieerumist keelekorralduses varem tähendusest sõltuvaks peetud. Süvaanalüüsiks võtsime verbi *sarnanema*, ent artiklis vaatlesime põgusalt ka verbikimpe *baseeruma*, *põhinema*, *rajanema* ja *toetuma*, *tuginema* ning verbe *sarnlema* ja *arvestama*. Keelekorralduses peeti nende kõigi puhul õigeaks ainult üht rektsioonikäänat.

P1–P3-s vaatasin lisaks EKI keelenõuandmebaasist, mis sisaldab 1. jaanuari 2024 seisuga ligi 195 000 telefoni- ja meilipäringut alates aastast 1991, materjali selle kohta, kas ja kui palju on keelekasutajatel doktoritöös analüüsitavate sõnade kohta küsimusi tekkinud. See näitas, kuivõrd ja mis aspektist on sõnadega tegelikus kasutuses probleeme olnud.

Kõikides uurimustes olen keskendunud üldkeelele, sellele, kas ja kuidas on üldkeeles sõnatähenduste suunamine tulemuslik olnud. Kuid kuna ÕSides on aja jooksul vähendatud oskuskeele märgendeid (Paet & Risberg 2021: 969; P4: 199), on materjalis ka termineid (nt *hüüpik*, *keham*), mille tähendussoovituste taga on olnud hoopis erialakeelest johtuv põhjendus (vt ka ptk 5.2). Piir üld- ja oskuskeele vahel on samuti ähmane, sõnad võivad tihti kuuluda samal ajal nii üld- kui ka oskuskeelde, nt *diisel*, *praam* ja *tester* on nii terminid kui ka üldkeele sõnad (vt ka Paet 2023: 69–70).

3.2. Korpusanalüüs

Uurimustes kasutasin korpuslingvistilisi meetodeid, analüüsisin korpusandmeid. Uurisin erineva ajastu korpuseid: VAKKist (Prillop 2013) vaatasin P1-s ja P3-s vana kirjakeelt, DIGARi Eesti artiklitest P1–P3-s 20. sajandi esimese poole keelt (DEA, abivahendiga Tinitis 2020; vt Tinitis 2023), TÜKKist (Hennoste 1996) vaatasin P1-s ja P3-s lisaks Nõukogude aja keelt ning tänapäeva keelekasutust uurisin P1–P6 eesti keele ühendkorpuse põhjal (2017, 2019 ja 2021 ehk Koppel & Kallas 2018; Koppel & Kallas 2020; Koppel & Kallas 2022b; vt ka Koppel & Kallas 2022a). Eesti keele ühendkorpust kogutakse ja täiendatakse iga kahe aasta tagant ja sellele pääseb ligi korpuspäringusüsteemi Sketch Engine kaudu (Kilgarriff jt 2004; Kilgarriff jt 2014). Igal korpusel on omad eelised ja probleemid (vt P1: 859–867). Korpuseid arendatakse pidevalt, alates 2024. aasta algusest on kasutada juba eesti keele ühendkorpus 2023 ja DIGARis on rohkem Nõukogude aja ning tänapäeva meediatekste, samuti on seal sõnu võimalik otsida detailsemalt (vt P1: 861, vrd RaRa sõnamitmike loendaja).

Korpuseanalüüsi on peetud vaid sammuks andmete kogumisel, keelenähtuste vaatluseks. Sõnatähenduste üle otsustamiseks on kasulikud ka erisugused katsed (vt Klavan jt 2013), ent korpuseanalüüs annab seniste ÕSi tähendussoovituste ajakohasuse hindamiseks mitmekülgse ülevaate. Tänapäeva sõnastiku jaoks üldistuste tegemisel on oluline, kuidas keelendeid praegu kasutatakse, samas sisaldavad eesti keele ühendkorpused tekste alates 1990ndate algusest – nii on korpusest ühtlasi näha keelendite kasutuse pikemaajalisemat mõõdet.⁶ Tänu korpuseandmetele on lisaks võimalik uurida, mil määral järgitakse keelekorralduses seatud reegleid tegelikus keelekasutuses (Crawford & Csomay 2016: 7).

Eesti keele ühendkorpuse puhul kasutasin konkordantsotsingut ehk otsingut, kus märksõna näidatakse ümbritsevas tekstis. Samuti on kontekstiks antud eelnev ja järgnev lause, et oleks võimalik mõista, millises kontekstis uuritav sõna esineb, ja ka laiemalt, mis laadi tekstis loetav lause esineb. Keeleandmeteks olid publikatsioonides lausete juhuvalimid (vt tabel 1 allpool), mille sain, kasutades Sketch Engine'is funktsiooni „Shuffle”. Tänu sellele olid laused pärit korpuse eri osadest, need polnud ajalisel ega allkorpuste kaupa järjestikused. VAKKis olid uurimistöö ajal ülekaalus käsikirjalised kohtuprotokollid, DEA sisaldab ajakirjandustekste (sh nendes ilmunud ilukirjandustõlkeid), seega on nende korpuste trükitekstid suuremal või vähemal määral toimetatud. TÜKK sisaldab peamiselt ilukirjandus- ja ajakirjandustekste, mistõttu on tekstid suurel määral toimetatud ning korrigeerimata ehk loomulikku keelekasutust esineb neis vähe. Ühendkorpustes (alates 2019) saab tekstižanre ise valida, hõlmates analüüsi sobivad allkorpused, nt blogid, ilukirjanduse ja ajakirjanduse, et laused pärineksid nii toimetatud kui ka toimetamata allikatest. Ühendkorpuse allkorpuseid valisime kaasautoriga küll spetsiifiliselt üksnes P6-s verbirektsioonide puhul. P6-s kasutasime ka Pearsoni hii-ruut-testi ja *t*-testi, samuti R-i paketi *partykit* funktsiooni *cree*. Kõik testid tegi kaasautor Liina Lindström.

⁶ Eesti keele ühendkorpuse 2023. aasta versioonis on varasemast rohkem ka vanemat ilukirjandust, vt Koppel (2024).

Tabel 1. Uurimustes analüüsitud sõnade ja lausete arv publikatsioonide kaupa

Publi- katsioon	Analüüsitud sõnu	Juhuvlimi lauseid sõna kohta	Analüüsitud lauseid kokku
P1	1 verb, ka erinevates vormides	VAKK: 119 DIGAR: 6812 TÜKK: 106 ÜK 2017 ja 2019: 500, kus võimalik (erisusi vt P1: 866)	13 248
P2	11 sõna, kokku 5 sõnapesa	ÜK 2019: üldiselt 200; <i>järele ja järgi</i> probleemaatilise märgendatuse tõttu 400 lauset kummagi kohta	2600
P3	1 verb	DIGAR: 324 TÜKK: 18 ÜK 2019: 500	842
P4	45 sõna	ÜK 2019: 100	4500
P6	8 verbi, süvitsi 1	DIGAR: 100 ÜK 2021: 300 (v.a <i>sarnanema</i> 375, <i>sarnlema</i> 56, <i>arvestama</i> 100)	2831 (<i>sarnanema</i> 375 lause süva- uurimuse tegi kaasautor)
P7, millest toon välja Paet & Risberg (2021) materjali	86 kokku, 43 sõna mina	ÜK 2019: 200, 500 artiklis lähemalt analüüsitud näitesõnadel (8 sõna, millest 4 analüüsisin mina)	15 600 kokku (7800 mina), 4000 näidetel (2000 mina)

Analüüsisin keeleandmeid nii kvantitatiivselt (kui palju esineb sõna korpuses ja kui palju mingis tähenduses) kui ka kvalitatiivselt (millised tähendused sõnal esilduvad, millistes tekstides sõnad esinevad). Korpuseandmeid peab tõlgendama – seda toetab oma emakeele tunnetus, sest teatav ühisosa teiste eesti keele kõnelejatega on kujunenud (Davis 2002: 47; Weigand 2002: 64; P4: 188–189). Kuigi tõlgendamine on subjektiivne tegevus, saab ümbritseva konteksti toel aimu, kuidas sõna on kasutatud (P4: 195). Võtsin eelduseks ka selle, et korpusesse sattunud lause autor on tahtnud end mõistetavaks teha, kasutades just selliseid sõnu, mille puhul talle tundus, et lugeja võiks temast aru saada.

Korpusuurimusi on kahesuguseid: korpuspõhine (ingl *corpus-based*) ja korpus-est lähtuv (*corpus-driven*) (vt Tognini-Bonelli 2001: 65, 84–85). Kui korpus-
põhistes uurimustes kasutatakse korpuseandmeid oma teooria või hüpoteesi

kinnitamiseks, ümberlukkamiseks või täpsustamiseks-täiendamiseks, siis korpusest lähtuva meetodi puhul kasutatakse korpusi empiirilise alusena, mille põhjal saadakse andmed ning avastatakse keelenähtusi ja -mustreid ilma eelnevate eelduste ja ootusteta. Minu uurimused on olnud pigem korpuspõhised, sest mulle oli ette teada, mida sõna ÕSi järgi tähendab ja mis tähenduses sõna ÕSi järgi kasutama ei peaks. Uurisin, mida näitavad nende tähenduste kasutussuhte kohta keeleandmed, samas aga leidsin korpusandmetest ka uusi tõlgendusvõimalusi.

4. ÜLEVAADE ARTIKLITEST

P1. Raadik, Lydia. 2020. Sõnatähenduste normimisest eesti keelekorralduses verbi *vabandama* näitel. *Keel ja Kirjandus* 10, 853–874.

Artikkel on sissejuhatus sõnatähenduste normimise teemasse. ÕS 2018-s on verbi *vabandama* kohta antud soovitus vältida tähendust ‘vabandust paluma’, verbi peaks kasutama tähenduses ‘andeks andma’ või ‘õigustama’. Artikli eesmärk oli analüüsida *vabandama* põhjal üldkeele sõnade normimist eesti keelekorralduses, et jõuda järeldusele, mida ja kas üldse peaks ÕSis sõnatähenduste kohta ette kirjutama. Uurimistööd tehes selgus, et kirjakeele norme seadnud vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis arutleti juba 1980. aastal, et sagedate üldkeele sõnade tähendusi ei ole vajalik ega võimalik normida. Sellegipoolest jätkati keelekorralduses tähenduste suunamist – alates 1980ndatest on range normimise asemel räägitud küll soovitamisest. Sellest, et ÕSi soovitus ei ole mõeldud normingutena, ei saanud artikli kirjutamise ajal aru ka mina ise (nt P1: 867).

Analüüs näitas, et erinevalt keeleautoriteet Henn Saari 1969. aasta oletusest, et tähendus ‘vabandust paluma’ tuleb vene keele vigasest tõlkest, on verb oma tähendused saanud sajandite vältel saksa keele kaudu. Keelekasutuse ökonoomia- taotluse tõttu kujunesid 20. sajandil verbile vastandlikud tähendused: ‘vabandust paluma’ ja ‘andeks andma’. Kuigi tähendust ‘vabandust paluma’ tõrjuti keelekorralduses pool sajandit, oli soovitus vastuolus tegeliku keelekasutusega, kus tähendus ‘andeks andma’ taandus aina enam üksnes viisakusvormeli *vabandage* osaks ja ‘vabandust paluma’ sai tavatähenduseks.

Järeldasin, et ÕSi soovitus on objektiivselt keelenormist liiga palju maha jäänud ja tuleb ära muuta. Lisaks leidsin, et kõik ÕSi tähendussoovitused vajavad tegeliku keelekasutuse andmete uurimise põhjal ajakohastamist ning et eesti keelekorralduses on vaja tugevamaid teoreetilisi aluseid, mis tuginevad keele uurimisele, mitte keeleautoriteetide eelistustele ja arvamustele. Kuna tol hetkel polnud ma keelekorraldaja, vaid alles EKIs tööd alustanud nooremteadur, lõppeb artikkel üksnes lootusega, et see artikkel toob keelekorralduses kaasa muutuse.

P2. Risberg, Lydia & Margit Langemets. 2021. Paronüümide probleem eesti keeles. *Keel ja Kirjandus* 10, 903–926.

Artikli eesmärk oli uurida sagedasti kasutatavaid üldkeele paronüümipesi *enamik–enamuse*, *eri–erinev*, *järele–järgi*, *vahel–vahest–vast* ja *õieti–õigesti* tänapäeva eesti keeles, et mõista, kas nende sõnadega on probleeme loomulikus keeles või keelekorralduses. Uurimistööd tehes selgus, et paronüümiat pole maailma keeleteaduses eriti uuritud, sellega on peamiselt tegeletud keelekorralduses ja keeleõpetuses, kus sõnade segiajamist on peetud keeleveaks, eksimiseks õige tähenduse vastu. Analüüs näitas, et paljud paronüümid on keelde toodud 20. sajandi esimesel poolel, mil ühtset eesti kirjakeelt rangete võtetega kujundati. Viie

paronüümipesa sõnad olid enne sihilikku vahetegemist sünonüümid, osad erineva murdetaustaga. Tegelikus kasutuses pole neist sajandi jooksul paronüüme saanud. Keelekorralduse traditsioon oli aga tugev: paronüümide tähendusi hoiti ÖSides, kooliõpikutes jm lahus 21. sajandilgi, ehkki erinevalt 20. sajandi algusest on tänapäevaks eesti kirjakeel stabiilne, üldiselt kasutatav keelekuju. Sajandi jooksul süvenes keelekorralduses traditsioonile tuginemise tendents, suunamiste mõju tegelikule keelekasutusele ei uuritud.

Samuti nentisime, et paronüümide tähenduste eristamisest on saanud justkui üldtunnustatud seisukohad, millel pole autorit. Nii on ÖSi autoritel, üksikisikutel, olnud võimalik oma seisukohti esitada üldtunnustatud seisukohtadena. Artikli üks taipamisi oli ka avastatud ja leiutatud keelereeglite erinevus: keelest avastatud reegel tähendab keelekasutuse sisemist normi (analüüsitud sõnad on sünonüümipesad), leiutatud keelereegel seevastu keelekorralduse poolt ettekirjutatud reegleid, norminguid (et tegu on paronüümidega). Psühholingvistikas on järeldatud, et sarnases kontekstis esinevaid tähenduselt ja kujult lähedasi sõnu ongi raske eristada. Sõnu mõistetakse tervikuna ja kontekstis, keelekasutajad ei analüüsi sõnu nende moodustajate, nagu tuletusliidete, tähenduse järgi.

Analüüsi najal tegime artiklis ka mõned ettepanekud sõnavarakorralduse põhimõtete jaoks. Peamine oli, et üldkeele sõnade tähendusi ei saa normida. Tollal leidsime, et sõnakasutuse kohta saab keelekorralduses anda soovitusi, nt ühe või teise sõna liigtarvitusest hoidumiseks või mõtteselguse parandamiseks. Toonitasime, et soovitusel peavad põhinema keeleuurimisel ja see peab omakorda lähtuma teooriast, tänapäeval kasutuspõhisusest. Soovitusi tuleb ka pidevalt uuendada, eriti siis, kui need tegelikult keelekasutusest märkimisväärselt lahknevad.

P3. Risberg, Lydia. 2021. Jonnakas *kostuma*. *Keel ja Kirjandus* 12, 1078–1085.

Artikli eesmärk oli analüüsida homonüümide, murdesõna *kostuma* 'üles sulama, pehmenema' ja verbi *kostuma* kui *u*-refleksiivi sõnast *kostma* 'kuulda olema, kõlama' põhjal keelekorralduses antud tähendussoovituse asjakohasust tänapäeva eesti keeles. Alates ÖS 1999-st on soovitatud vältida verbi *kostuma* kasutamist tähenduses 'kuulda olema, kõlama'. Analüüsist selgus, et soovitusel taustal on olnud hoopis sõnamoodustusprobleem: keelekorralduse seisukoht oli alates 1920. aastatest, et niigi enesekohastest verbidest moodustatud *u*-tuletised ei ole reegliparased. Seda Aaviku sajand tagasi leiutatud reeglit kopeeriti õigekeelsusallikates ja kooliõpikutes, mis läbi seisnes *kostuma* tähenduse kirjakeelde sobimatuks pidamise põhjus 20. sajandi lõpuks ja veel ka 21. sajandil lihtsalt tavas. Eri ajastute korpuseandmete analüüs näitas, et homonüümi tähenduses 'kuulda olema, kõlama' sages kasutus 1920. aastatel märkimisväärselt, saades kümnendi lõpust kuni tänapäevani peamiseks, põhimõtteliselt ainsaks kasutuseks.

Nii näitas verbi *kostuma* analüüs samuti, et eesti keelekorralduses on toetutud traditsioonile ja sõna kasutust hiljem ei uuritud või ei arvestatud ja vältimissoovitus ei muudetud, ehkki keelekasutuses polnud suunamine sajandi jooksul

tulemuslik olnud. Keelekorralduses muudeti seisukohta EKI tööseminari tulemuste põhjal 2021. aastal enne selle publikatsiooni ilmumist. Analüüs sai seda otsust niisiis vaid toetada.

P4. Risberg, Lydia. 2022. Mis on peidus sõnaraamatu tähendussoovituste tagahoovis? Eesti omasõnade käsitus. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 13(2), 185–214.

Artikli eesmärk oli teha kokkuvõtlikke üldistusi ÕS 2018-s eesti omasõnade tähendussoovituste kohta. Uurisin, mille keelekorralduse soovitused põhinevad ja mis ajast need pärinevad, analüüsisin keelendite kasutust tänapäeval ja uurisin kasutuspõhise keeleteooria vaatenurgast seda, mille alusel ja milliseid soovitusi saab üldkeele omasõnade tähenduste kohta keelekorralduses anda. Eesti keelekorralduses on 20. sajandi algusest saadik valitsenud arusaam, et keel on rangelt reeglipärane, masinlik süsteem, millest lähtuvalt on püsinud tava hinnata sõnatähenduste sobivust kirjakeelde (varem normingutena, hiljem soovitustena).

Analüüsisist selgus, et sõnatähendusi on vältida soovitatud eri põhjustel. Üks sagedamaid on teiste keelte mõju tõrjumine: olenevalt soovituse andmise ajast on halvaks peetud vene ja inglise, vahel ka soome keele mõju. Teine peamine põhjus on oskuskeele arendamise põhimõtete rakendamine üldkeelele. Oskuskeelega seotud selguse ja täpsuse nõue on mõjutanud keelekorraldust tõrjuma ka üldkeelele omast hägusust ja kujundlikkust. Osa keelendeid on peetud mingi tähenduse väljendamiseks liiga sagedaks. Teiste sõnade tähendusi on püütud tuletusliidete järgi rangelt eristada, luues paronüüme. Mõne sõna kohta on antud tähendussoovitus, ehkki tegelikult paistab probleem olevat olnud hoopis (võõr-mõjulise) sõnastusega, samuti ametnike keelekasutuse ähmase väljendusviisiga.

Ükski keelekorralduse senistest põhjendustest ei paistnud kasutuspõhise lähenemise järgi põhjendatud alus tänapäeval üldkeele sõnade tähenduste kohta soovituste andmiseks. Kasutusanalüüs näitas, et üldkeeles ei saa sõnade tähendusi normida ega kasutuses juurdunud tähenduste kohta soovitusi anda, sest soovitused hakkavad tegelikust keelekasutusest märkimisväärselt lahknema, muutudes seeläbi tõsiseltvõetamatuks. Pakkusin keelekorraldusele põhimõtte enne soovituse andmist uurida sõna kasutust keelecorpuse põhjal süsteemselt ja analüüsida, kas tegelikus keelekasutuses on keelendi mõistmisega probleeme. Tähenduste puhul on olulisim kriteerium mõtteselgus kontekstis, sõnal on ilma kontekstita olemas vaid tähenduse potentsiaal. Artiklis analüüsitud eesti omasõnade tähendustega kontekstis probleeme ei esinenud – mõnes lauses ei õnnestunud ettekirjutatud tähendusnüansse eristada, aga lause tervikuna oli sellegipoolest mõistetav. Järeldasin, et üldkeele omasõnade tähenduste kohta ei ole asjakohane soovitusi anda.

P5. Risberg, Lydia & Margit Langemets. 2023. Sõnatähenduste normimise traditsioon ja selle murdmine eesti keelekorralduses. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 14(1), 49–80.

Artikli eesmärk oli uurida, millal ja miks algas eesti keelekorralduses sõnatähenduste normimine, ning anda ajastute kaupa ülevaade, kuhu on tänaseks jõutud. Allikaid uurinult järelendasime, et sõnatähenduste normimine algas 20. sajandi esimeses pooles. Esile kerkis J. V. Veski, kelle seisukoht oli range: sõnade tähenduspiirid tuli üheselt kindlaks määrata. Leidsime, et sõnatähenduste normimise esimeseks allikaks võib pidada 1925. aastal ilmunud, peamiselt Veski koostatud EÕSi, mis oli mõeldud normeerivana ka sõnatähenduste vallas. EÕSi olulisust kinnistas AESi 1927. aasta koosolek ja haridusministeeriumi tunnustus. 1930. aastatel jõudsid normingud ka õpikutesse. Muutused keelekorralduses toimusid 1980ndatel, mil jäikadest käskudest-keeldudest liiguti leebemalt suunamise, soovitude poole. 1980. aastal arutati ka VÕKis, et sagedate üldkeele sõnade tähendusi ja kasutamist ei ole võimalik ega vajalik normida. Sellele ei järgnenud siiski suuremat vastukaja, keelekorralduses ja ka keelehooldes jätkus soov sõnade tähendusi suunata, seda veel ÕS 2018-ski.

Alates 1995. aastast on kirjakeele norm, sh sõnavaraliselt, keeleteaduse järgi määratud mh ÕSiga. Nii on olnud keeruline mõista, et sõnatähendused normimise alla ei kuulu, segadust on süvendanud keelekorraldajate endi vastuolulised seisukohad. Uute sõnade ja tähenduste lisamine on tavapärane sõnaraamatu koostamise töö, kuid tähenduste laiendamise üle on peetud vajalikuks arutada ka Ema-keele Seltsi keeleteaduskonnas (aastatel 2009, 2012 ja 2016). See on lisanud segadust küsimusse, kas sõnatähendused on olnud normitud või mitte. Tänapäevaks on eesti keelt üsna palju uuritud, viimastel aastatel muu hulgas eriti just sõnatähendustega seonduvat. Uurimuste toel kinnitatud keelekorralduse põhimõtte sõnatähenduste asjus on, et üldkeele sõnade tähendusi ei saa normida ega pidada ebasoovitatavaks – loomulikus keeles tekivad ja teisenevad tähendused pidevalt.

P6. Risberg, Lydia & Liina Lindström. 2023. Eesti keeleteaduse ja keelekorralduse areng verbirektsiooni näitel (Vaateid eesti keelekorralduse arenguloole). *Keel ja Kirjandus* 3, 304–327.

Artikli eesmärk oli uurida eesti keeleteaduse ja keelekorralduse arengut verbirektsiooni näitel. Materjaliks olid verbid *sarnanema* ning *baseeruma*, *põhinema*, *rajanema* ja *toetuma*, *tuginema*, mille puhul on keelekorralduses õigeks peetud ainult üht rektsioonilise laiendi käänat ning mille puhul ei paistnud verbirektsiooni käände tegelik vaheldumine kaasa toovat tähenduse erinevust. Tahtsime teada, kas rektsiooni valik sõltub siiski millestki; kui hästi on keelekasutajad omandanud keelekorralduses sajand tagasi loodud normingud ning mille alusel rektsioonikääne varieerub.

Lähemalt analüüsisime, mil määral ja millest sõltuvalt kasutatakse verbi *sarnanema* rektsioonilise laiendina kaasaütlevat ja alaleütlevat käänat. 20. sajandi esimesel poolel oli kasutus tugevalt kaldu alaleütleva rektsioonikäände poole, mida hakati pidama norminguvastaseks. Sajandi jooksul kaldus kasutus kaasaütleva ehk normingukohase käände poole. Kõigist seletavatest tunnustest osutus analüüsis statistiliselt olulisimaks verbiga võrreldavate objektide/nähtuste semantiline sarnasus: semantiliselt sarnaste objektide/nähtuste puhul on kaasaütleva käände kasutus valdav, ent erinevasse semantilisse tüüpi kuuluvate objektide/nähtuste korral on alaleütlevat käänat kasutatud oluliselt enam. Järeldasime, et alaleütleva käände suunatahendus, mis aitab võrrelda erinevasse semantilisse tüüpi kuuluvaid objekte/nähtusi, tuues kaasa sarnasusliku lähenemise tõlgenduse, on põhjus, miks keelekorraldus on alaleütlevat käänat verbi *sarnanema* rektsioonina kasutusest tõrjunud. Rektsioonikäände varieerumist mõjutab tähendus erinevus, mida keelekorraldus ei osanud arvestada, sest ei olnud kasutust uurinud. Keelekorralduse otsused ei ole seega põhinenud keeleuurimisest selgunud teadmistel, vaid on kujunenud hinnangupõhiselt, tuginedes mõjukate isikute eelistustel ja arusaamadel. 2022. aastal leiti EKI rektsioonitöörühma arutelude käigus samuti, et rektsioon ei ole allunud normimisele ja edaspidi seda ka ei normita, vaid kirjeldatakse kasutussuundumusi – oma uurimusega saime seda otsust vaid toetada. Teiste verbikimpude kasutuse võrdlus näitas, et sajandi jooksul oli nende rektsioonide kasutussuhe jäänud samaks – norminguvastane kasutus polnud ei taandunud ega laienuud.

Artikli lõpus sõnastasime keelekorraldusele teadustööde põhjal koorunud üldised taustpõhimõtted: normingud ja soovitusel peavad olema teaduslikult põhjendatud, neid peab pidevalt värskendama; üksikjuhtumite meeldeajuttu eeldavaid reegleid ja soovitusi tuleks vältida; kasutajat püütakse rohkem informeerida kui õpetada. Järeldasime, et eesti keeleteaduses peab normingute, normide ja soovitustega seonduvat uurima varasemast süsteemsemalt – nii saab aidata edendada teaduspõhist keelekorraldust.

P7. Risberg, Lydia. 2023. Recommendations for the meanings of words by Estonian language planning – justified and necessary, or not? *Taikomoji kalbotyra* 20, 53–73. <https://doi.org/10.15388/Taikalbot.2023.20.5>

Artikli eesmärk oli anda ingliskeelne ülevaade eesti keelekorralduse ja eesti kirja-keele ajaloo kohta, eriti sõnatähtsuste suunamisega seotud probleemistikast: kas „ülevalt alla” soovitusel andmine on õigustatud ja vajalik, ning kui peaks olema, siis milliste soovitusel andmine? Võrdluseks kirjeldan deskriptiivsete sõnaraamatute ajalugu ning seda, kuidas jõuti EKI ühendsõnastikuni, kus on deskriptiivne ja preskriptiivne keeleinfo üheskoos.

Tähtsuste kohta ei saa korpusanalüüs anda küll üheselt objektiivset infot, sest lauseid tõlgendab uurija, kuid korpusandmed annavad siiski piisavat sisendit hindamiseks ÕSi soovitusel mõju tänapäeva eesti keelele. Uurija arusaam keelest

on alati mõjutatud tema teoreetilistest lähtekohtadest, ent peale teoreetilise raamistiku on ka keeleideoloogiatel oma roll: keele normeerimine on olemuslikult ideoloogiline tegevus. Laiemas avalikkuses on keele kohta levinud ka müüdid, et sõnade tähendused ei tohiks muutuda ja et üksteise mõistmiseks on vaja üht stabiilset kirjakeelt. Nende uskumuste taga on standardkeele ideoloogia, mis on eesti keelekorralduse taustal olnud juba vähemalt 19. sajandi teisest poolest. Sellepärast on keele ja tähenduste toimimise kasutuspõhise vaatenurga kommunikatsiooniline oluline.

Kuna tegu on kokkuvõttega minu varem avaldatud publikatsioonidest, kattuvad järeldused suuresti nende omadega. Näiteks et erinevalt 20. sajandist on eesti (kirja)keel 21. sajandil stabiilne ning kasutusest kerkivaid sõnatähendusi tuleks pidada keelekasutuse sisemisteks normideks ja seeläbi osaks kirjakeelest, mitte normist või normingust hälbimiseks. Minu uurimistulemuste toel ei normita ega suunata praeguses eesti keelekorralduses sõnatähendusi. EKI keeleteadlased ja leksikograafid on sellest sõltumatult küll leidnud, et mõningaid üldisi selgitusi sõnavaliku kohta saab sõnaraamatus anda, näiteks et mõnda sõna võidakse tajuda halvustavana. Üldised järeldused aga on, et iga olukorra ja teksti unikaalse olemuse tõttu ei saa keelekorraldus anda keeles üldkehtivaid universaalseid nõuandeid, kuidas või mis tähenduses sõnu kasutada tuleb. See ei tähenda, et eesti (kirja)keeles ei oleks norminguid: õigekirja ja morfoloogiat normitakse endiselt ning EKI ühendsõnastik kirjeldab neid vastavalt. Tähendusi aga kirjeldatakse sõnaraamatus tegeliku keelekasutuse sisemise normi alusel.

5. TULEMUSED JA JÄRELDUSED

Väitekirja tulemused ja järeldused on esitatud alapeatükkidena vastavalt uurimisküsimustele, mis olid järgmised.

- K1:** Millal ja miks algas eesti keelekorralduses sõnatähenduste normimine? Milline on tänapäeva olukord?
- K2:** Mis alustel põhinevad ja mis ajast pärinevad sõnatähenduste kohta antud soovitusel, mis kajastuvad ÕSis?
- K3:** Milliseid paralleele on näha sõnatähenduste ja teiste keelekihtide normimise vahel?
- K4:** Mida näitavad empiirilised keeleandmed keelekorralduse soovitude ja normingute mõju kohta keelekasutusele? Kas ja kui võrd on keelekorralduslikud suunamised asjakohased?
- K5:** Millised on keelekorralduse ja leksikograafia võimalused sõnaraamatus tähenduste esitamisel?

5.1. Sõnatähenduste normimise traditsioonist

Sõnatähenduste normimise algpunktiks eesti keelekorralduses pean koos kaasautor Margit Langemetsaga 1920. aastaid, täpsemalt 1925. aastal ilmunud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu” (EÕS) I köidet.⁷ EÕSi roll kirjakeele fikseerijana kinnistati Akadeemilise Emakeele Seltsi koosolekul 1927. aastal (P5: 53–54), samuti tunnustas EÕSi sõdadevahelisel Eesti vabariigi ajal ametlikult normide alusena haridusministeerium (Tauli 1943; vrd ÕSi roll on keeleseaduse järgi üsna sarnane ka tänapäeval). Kuna 20. sajandi algul loodi ühiskeelde palju uusi sõnu, oli EÕSis võimalik nende tähendusi õpetada, sest sõnad polnud veel laialt kasutuses ega esinenud loomulikult juurdunud ümbruses. Kuigi Veski polnud ainus, kes tol ajal sõnatähendusi normis (vt ülevaateid Chalvin 2023; Plado 2022; Tinitis 2015; Raag 2008),⁸ oli tal EÕSi põhilise koostaja (Veski 1969: 15) ning

⁷ Varasema aja kohta vt P5: 50–51. Keele ühtlustamise ja standardiseerimise erisugused protsessid toimusid ka enne, vt Viht & Habicht 2022.

⁸ Pärast EKÕS 1918 ja enne EÕS 1925 ilmumist avaldas A. Saareste vihiku „Tegelikud õigekeelsuse määrused” (1922), kus „Määrused puudutavad ainult kõige tähtsamaid ja kõige hädalisemaid õigekeelsuse ja õigekirjutuse küsimusi, mille puhul tegelikus elus ja kirjanduses kas eksitakse või kaheldakse, ja kus korralagedus ning eksimine eriti valusalt lugeja keeletunnet riiwab” (Saareste 1922: 3). Enamus määrusi puudutavad ortograafiat ja morfoloogiat, ent leidub ka mõni sõnatähenduste suunamine (nt *ehk* või *või*, *suhtes*, *uulits* või *tänav*, vt lk 35–37). Tol ajal normeeriti ja fikseeriti kirjakeelt üldiselt ühtmoodi, „ülalt alla”, vaieldi vaid pisiasjade üle: milline vorm või tähendus on õige.

Saareste võttis 1920–1930ndatel samuti sõna kirjakeele loomise asjus. Keeleteadlasena (ta kaitses 1921. aastal Tartu Ülikoolis magistriraadi eesti keele alal) erines tema suund Veski ja Aaviku omadest (vt analüüsi Plado 2022), kuid erinevalt Veskest ja Elmar Muugist ei olnud Saareste suunal ametlikku tuge.

keeleautoriteedina selles suur roll. EÕSi ülesannet määratles ta järgmiselt: vastavalt oma nimele („Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat”) on sõnaraamat enesele ülesandeks seadnud ja pidanudki seadma laiemad piirid kui eelmine, õigekirjutust fikseeriv EKÕS 1918 (vt Veski 1926: 78–79).

Veski kujundas ja korraldas eesti keelt ka pärast teist maailmasõda, pooldades tugevalt normitud reeglipärasat kirjakeelt (vt ka Plado 2022: 1089). Ühel hetkel pärast ÕS 1960 ilmumist ei olnud keeleinimesed ÕSiga enam avalikult rahul ja keeleküsimusi hakati 1960–1970ndatel avalikkuses aktiivselt arutama (Kasik 2022a: 1098; Raag 2008: 247). Eesti NSV Teaduste Akadeemia juurde moodustati 1960. aastal VÕK, kellel oli voli kehtestada üldkohustuslikke norme (Ahven 2007: 255). Mitmel tegutsemisperioodil võttis VÕK vastu palju normingu-muudatusi (vt kokkuvõtet EKI teatmik, „Mis on muutunud”), mis jõudsid esmalt ÕSi 1976. Ehkki seda on peetud eelmisest kahest ÕSist leebemaks (vt T. Ereli 1999: 820), on seal ka palju suunamisi, nt alates sellest hakati eristama ajalises tähenduses sünonüümselt kasutatud sõnu *peale* ja *pärast*.

Keelekorraldajate mõtteviisis toimus muutus 1979. aastal, mil hakati mõnna, et ka kirjakeel muutub – Tiiu Ereli hinnangul mõistsid keelekorraldajad siis, et vajavad keele teaduslikku uurimist (T. Ereli 2001a: 114; keele vähesele teaduslikule uuritusele oli aja jooksul osutatud, nt Kull 1961: 99, 1978: 682; Saari 1979: 164). Tänu sellele muutus eesti keelekorraldus 1980ndatel jäikade normide seadmise asemel soovituslikumaks (T. Ereli 2002: 256). 1980. aastal võttis VÕK ka sõnatähenduste normimise asjus olulise seisukoha: arutanud sõnade *oma-enda* ja *üksteise-teineteise* tähenduste normimise üle, jäi otsuse sõnastamise ülesanne VÕKi liikmele Ülle Viksile. Tema leidis oma kirjalikus kokkuvõttes, et sagedate üldkeele sõnade tähendusi ja kasutamist ei ole võimalik ega vajalik ette kirjutada, samuti ei tohiks seletusi või definitsioone võtta normingutena võõrsõnade ja terminite puhul (Viks 1980: 619; Viks 1985: 72). Koosoleku protokollist (7. mai 1980, käsikiri EKIs) selgub, et VÕKis poldud tähenduste normimise teemal siiski ühel nõul, näiteks Huno Rätsep oli seisukohal: „Me ei saa sellist üldotsust vastu võtta, et loobuda sõnatähenduste normimisest. Teadlastele tuleks siis selgitada, et terminoloogiat see ei puuduta jne.”

Niisiis oli see kahe sõnapaari põhjal tehtud otsus ja sellega seotud laiem seisukohavõtt küll üks murdepunkte keelekorralduse mõtteviisis, kuid samas ei olnud see selge ega siduv otsus, mida oleks ühiskonnas laiemalt teadvustatud või millest oleks ühiskonda teavitatud (hiljem on seda kindlaks otsuseks siiski pidanud nt Kerge 2012a: 85; Kerge 2022b: 197; Tavast & Taukar 2013: 221). VÕKi seisukohale ei järgnenud arutelu sõnatähenduste normimise võimalikkuse üle, keelekorralduses ja ka keelehooldes jätkus soov sõnade tähendusi suunata. Mõnes mõttes võib seda pidada Nõukogude ajale omaseks jooneks, kus eesti keelt prooviti hoida rangelt normituna, ühtse kirjakeelena, sest nii oli võimalik võidelda vene keele mõjude vastu (P5: 61; vt sel teemal ka Lindström, Risberg & Plado 2023: 25).

1990ndatel toimusid ühiskonnas suured muutused, mh mõisteti, et demokraatlikus riigis peab ka keelekorraldus olema demokraatlik (T. Ereli 2000: 7; Päll 2019: 111; Lindström, Risberg & Plado 2023: 27), ent osade sõnade tähendusi

suunati endiselt, mõnda tähendust peeti sobimatuks, mistõttu jagati nende kohta ÕSis ja keelehooldeallikates soovitusi (ÕS 1999: 10; ÕS 2018: 12). Keelekorraldajad ei olnud tähenduste normimise küsimuses ühel meelel, näiteks keelekorraldajad, kes koostasid ÕSi pärast VÕKi 1980. aasta seisukohta (algul Henn Saari koos oma tööruhuga, vt Saari 1984, seejärel Tiiu Erelti töörihm), tegutsesid omasoodu: osade sõnade tähendusi hakati ÕS 1999-s pidama sobimatuks (ÕS 1999: 10), lisades märksõna tähenduse juurde range sõnastuse „ei tähenda”. See asendati alates järgmisest, ÕS 2006-st, sõnastusega „ei soovita tähendus(t)es”, ja nii jäi see ka uustrükkides 2013. ja 2018. aastal.

Ühelt poolt on nenditud, et „Keelenorm on spontaanne ja muutlik, normida saab väga vähe. [...] Kirjakeele normi saab pigem kirjeldada kui käskudena kirja panna” (Kerge 2004: 15), samuti et „Norme kajastab ka ÕS enam kui norminguid ja soovitusi – need kujunevad kasutaja- ja kasutusharjumuste ühisosana, puudutavad nii tähendusi kui ka nende väljendamise vorme” (Kerge 2012a: 85). Teisalt on ÕS 1999 ja 2006 toimetaja Tiiu Erelt (2003: 448) öelnud, et „Iga õigekeelsusallikas kirjapandud normi fikseeringut kutsutakse norminguks”. Samuti nendib ta, et norminguks on kujunenud fikseeritud ideaal-, mitte reaalnorm, mis on üsnagi tungivalt vormistatud teiste seas tähenduste puhul. Mujal on T. Erelt (2001b: 169) rääkinud hoopis soovitamises: „Sõnaraamat (ÕS 1999) on kirjakeele normi täis ja soovitab seda järgida”, mh tähendustes. Nii on keelekorraldajate tegevus olnud vastuoluline ja seisukoht sõnatähenduste normimise asjus pole olnud üheselt mõistetav.

Seda ilmestab ka tõik, et enne ÕS 2013 ilmumist arutati Emakeele Seltsi keeletoimkonnas, et aegunud tähendussoovitused tuleks üle vaadata („2013. a õigekeelsussõnaraamatu põhimõtted”). Keeletoimkonna roll sõnatähenduste suunamises ei ole olnud selge – ühelt poolt anti ÕSis tähenduste kohta soovitusi, mitte norminguid (millega tegeleb keeletoimkond), aga teisalt arutati toimkonnas sõnatähenduste üle kolm korda, aastatel 2009 (*peale ja pärast*, vt Habicht 2009), 2012 (*kompetents ja tolerant*) ja 2016 (*läbi viima*; vt toimkonna tegevuse ülevaadet M. Raadik 2019). ÕSi koostajad on ilma toimkonnas arutamata sõnatähendusi nii aktsepteerinud (nt *ennetama, sfäär, ülem*) kui soovitusi ka lisanud (*kaardistama, tööriistakast*, vt P5: 64; Kerge 2022a: 1105). Toimkonna vanevana on ÕS 2013 ning ÕS 2018 toimetaja ja koostaja Maire Raadik (2019: 67) öelnud: „Sõnatähendusi on toimkond (nagu ka varem vabariiklik õigekeelsuskomisjon) käsitlenud valdkonnana, kus on mõttekam iga detaili ettekirjutamisest hoiduda.”

Sõnatähenduste suunamise teema tõstatas taas 2019. aastal, kui EKIs hakati koondama eri sõnastikubaasides olevat keeleinfot ühte kohta, andmebaasi Ekilex. EKI tööruhmade aruteludes sai selgeks, et ÕSi info vajab ajakohast uurimist, sest palju infot oli aja jooksul ühest ÕSi väljaandest järgmisesse kantud (vähemalt alates ÕS 1976-st, mis tugineb omakorda varasematel) ning seeläbi oli 2018. aasta uustrükki jõudnud aegunud, värskendamata keeleinfot ja soovitusi. (P1: 857; P4: 196) Keelekorralduse seisukohale, et üldkeele sõnade tähendusi ei normita ega suunata, ning selle põhimõtte süsteemse rakendamiseni praktikas jõudsimise EKIs 2020ndatel järkjärguliselt. Esimesena ajakohastasime EKI ühendsõnastiku

rubriigis „ÕS soovitab”⁹ minu uurimistöö ja teadusartikli (P1) põhjal verbi *vabandama* soovitus, asendades selle selgitusega, kuidas verbi tähendused on kujunenud. Seejärel muutsime uurimistöö ja teadusartikli (P2) põhjal pärast 26. oktoobril 2021 toimunud EKI-sisest tööseminari viie üldkeele paronüümipesa asjus seisukohta, järgmisena toimisime samamoodi võõrsõnadega (vt Paet & Risberg 2021) ning pärast 22. märtsil 2022 toimunud seminari ka eesti oma sõnadega (P4). Kokkuvõttes rakendame 2020ndatest keelekorralduses ühemõtteliselt VÕKi 1980. aasta seisukohta, et üldkeele sõnade tähendusi ei normita (oskuskeel ei ole selle doktoritöö teema). Lisaks ei saa sõnaraamatus anda tähenduste kohta keeles üldkehtivaid soovitusi, sest sõna tähendus oleneb väga paljudest nüanssidest (vt ptk 5.4.2).

5.2. Tähenduste kohta antud soovitude taust

Mul ei õnnestunud leida selget teooriat, mille alusel on keelekorralduses sõnatähenduste kohta soovitusi antud. Kirjakeelde sobimatu tähendusega sõnade valik ei tundu põhjendatud ega süsteemne – puudub selge alus või süsteemne lähene mine, pigem on soovitusi antud sõnade kohta, millega on keelekorraldajad kokku puutunud (vt Saari 1976, 2004), mh näiteks keelenõuküsimustes, ent oma osa on ka traditsioonil pidada sobimatuks sõnade tähendusi, mida on pikka aega ebasobivaks peetud (vt ka P4: 195–196; P7: 63–65). Tähendussoovitude põhjendusi uurisin kvalitatiivselt, osa keelendite puhul kehtib mitu seisukohta korraga (nt *tagahoov ja tööriistakast* on korraga inglise- ja soome keele väljendid).

Teiste keelte mõju. Olenevalt soovitude andmise ajast on tõrjutud inglise ja vene, vahel ka soome keele mõju (sajand tagasi tõrjutud saksa keele mõju ei tulnud uuritud sõnade puhul esile). Analoogiaid eri keelte sisemise toimimise ja muutumispõhjuste vahel pole keelekorralduses arvestatud, osade sõnade teistest keeltest pärit tähenduste puhul on järgima jäädud oskuskeelest lähtuvat põhimõtet, et teisest keelest laenatakse ainult see osa, mis on parajasti oluline, ja „ülejäätü võib rahu laenuandjasse keelde maha jääda” (nt *testima*, T. Erelt 2007a: 210). Ebajärjepidevalt on suhtutud sellesse, kas soome keel on hea allikas või mitte. Näiteks sõna *trenažöör* (vene *тренажер*) asemel on soovitud soome *valmentaa* eeskujul loodud sõna *valmendi* (vt veel ka ÕS 2018, kuigi *valmendi* ei ole kasutuses juurdunud), samal ajal kui soome *maahantuojat* eeskujul levinud *maaletoojat* on peetud põhjendamatuks laenuks soome keelest (vt ÕS 2018; AMSS 2013), mille asemel on paremate sõnadena soovitud *sissetooja*, *sissevedaja* ja *importija*.

Kuigi eri keelte kasutuses toimuvad ühesugused protsessid (vt ka M. Erelt & Metslang 1998), on keelekorralduses neid protsesse peetud ühe või mõne teise keele mõjuks. Näiteks ÕS 1976-st alates normiti sõna *peale* ajalises tähenduses kasutust, sünonüümsust sõnaga *pärast* hakati taunima. Võib arvata, et Nõukogude

⁹ Oktoobris 2022 sai rubriik uue pealkirja „ÕS selgitab” (vt EKI teatmik, „Mis on rubriik „ÕS selgitab?”).

ajal tehti seda vene keeleruumi mõju tõttu (vt Raag 2008: 247; Tavast 2012: 232), ehkki varasemad kasutused on sarnased saksa keelele (vt Habicht 2009). Samad tendentsid on näha ka inglise keeles, kus algselt ruumile osutavad eessõnad on omandanud ajalisi tähendusi (nt *after*), samuti on grammatiseerunud mõned kehaosade tähistamiseks kasutatavad sõnad ja muutunud ruumilisi suhteid näitavateks eessõnadeks (*behind*, vrd eesti *seljataga*) (Jarrett & Amaral 2023: 440).

Üld- ja oskuskeele vaherkord. Oskuskeele arendamise põhimõtteid ja vahendeid on keelekorralduses üle kantud üldkeelele (Vare 2001: 570–571; vt tabeleid Paet & Risberg 2021: 971; oskuskeele tegeliku hägususe kohta vt Temmerman 2000). Sõna mõnd tähendust on peetud ebasoovitavaks, sest vastava ala oskuskeeles kasutatakse muud terminit (nt üldkeeles *hüpik*, hariduse erialakeeles *hüperaktiivne laps*), vahel nõutakse üldkeele sõnadelt oskuskeelega seotud kindla-piirilisust (nt *diisel* peaks (ametlikus keeles) tähendama üksnes mootorit, kuigi seda kasutatakse metonüümiliselt avaramalt ka inglise ja saksa keeles, vt Paet & Risberg 2021: 975–976). Mõnd sõna on keelekorralduse järgi tulnud kasutada kindlas erialakeele tähenduses (nt *testima* üksnes psühholoogias, hiljem ka pisut laiemalt). Levinud on üldkeele sõnadele väga omase mitmetähenduslikkuse, polüsemia tõrjumine (vt ka Veski 1967: 333). Samuti ei ole kasutussagedus terminoloogias olnud oluline kriteerium, sest terminid ja nende definitsioonid luuakse, järgides sõnamoodustuses näiteks liidete (soovitud) tähendusi (nt *autorlus* või *autorsus*), termineid leitakse harva üldisest kasutusest (vt nt T. Erelt 2007a). Üldkeeles on aga kasutussagedusel määrav roll, see näitab sõna juurdu-mist kasutuses.

Lisaks on keelekorralduses nii üld- kui kohati ka erialakeele puhul rakendatud põhimõtet, et võõrsõnu on tarbetu kasutada, kui eesti keeles on juba sõnad olemas (nt M. Raadik 2008; vt analüüsi Paet 2023), ent see pole käesoleva doktoritöö teema. Samuti jääb doktoritööst välja arutelu selle üle, kuidas ÕSis on proovitud erialatermineid soovitada, jättes teisalt mainimata, millise eriala oskuskeelest parasjagu jutt on (erialamärgendeid on aja jooksul ka vähendatud, vt Paet & Risberg 2021: 969): näiteks on vihjatud, et *maguskartuli* asemel on oskuskeeles täpsem *bataat*, ehkki kokanduses räägitakse just *maguskartulist* (vt sonaveeb.ee). ÕS 2018 eessõnas (lk 5) leidub lause, mida võiks pidada lahtiütluseks: „Oskuskeel on kirjakeele osa, kuid erialati võib kehtida tavadid, mis siinses sõnaraamatus ei kajastu.” Erialakomisjonides proovitakse terminitele määrata üldkeelele võrreldes täpsemad ja kindlamad tähendused (nt *praam* ei ole *parvlaev*), samas kui üldkeeles on tähenduspiirid hajusad ja kujunevad keelekasutuses (*praamiga* sõidetakse Saaremaale, vt *praamid.ee*; vt ka P5: 63).

Kujundlikkuse tõrjumine. Keelekorralduses on erialakeelele omistatud selguse ja täpsuse nõue toonud kaasa üldkeelele omase hägususe ja kujundlikkuse tõrjumise (nt *kaardistama*, *kõrgendama*). Kujundlikkusega haakub metonüümiliste ja metafooriliste tähendusülekannete tõrjumine (metonüümia kohta vt ka Langemets 2009), samas aitavad sellised ülekanded uutel mõistetel sageli keelekasutuses levida (Dirven & Pörings 2003). Metafooride abil hakatakse sõnu konkreetsete tähenduste asemel kasutama abstraktsemates tähendustes (Bybee 2017: 203). ÕS 2018-s on näiteks suunatud sõna *tööriistakast* kasutama ainult

otseselt tähenduses ‘kast, milles on tööriistad’, mitte kujundlikumalt mingite vahendite, oskuste tähenduses (kuigi kasutuses domineerib just viimane, vt P4: 202). Sõna *kaardistama* on suunatud kasutama ainult otseselt maakaardi koostamise ja mõõtmistulemuste kaardile kandmise tähenduses, mitte ülekantult-kujundlikult väljaselgitamise, kindlakstegemise tähenduses (ehkki kasutuses domineerib viimane, vt P4: 203).

Paronüümid, liidete kindlate tähenduspiiride ideaal. Osad soovitud olid jäänud keelekorralduse traditsioonist eristada üldkeele sagedasti kasutatavate sünonüümsete sõnade tähendusi (nt *eri-erinev*), kujult sarnaste sõnade tähendusi on püütud kunstlikult lahus hoida. Tuletusliidete tähenduste järgi tuletatud sõnade tähendusi on püütud hoida eraldi (nt *eduline-edukas*, kusjuures sõna *eduline* kasutatakse 82% just ÕS 2018-s mittesoovitatud tähendustes). Ka sõnu *tehniline* ja *tehnoloogiline* on oskuskeele pinnalt peetud paronüümideks (nt Plado & Mandra 2008: 30), ehkki neid kasutatakse üldkeeles osalt sünonüümsetena (nagu näiteks inglise ja saksa keeles, vt ka Teichmann 2019; Paet & Risberg 2021). Kui üldkeeles käibivad sarnases kontekstis kasutatavad sarnassõnad sageli sünonüümidenäna (vt P2), siis erialaterminite tähendused on kindlamalt piiritletud, nt *metroloogia* tähistab mõõtmist käsitlevat teadusharu ja *meteoroloogia* Maa atmosfääri uurivat geofüüsika haru ka siis, kui neid võidakse üldkeeles segamini ajada. Samuti tähistatakse nimedega Küüni ja Küütri erinevaid tänavaid, kuigi need tartlastel pidevalt segamini lähevad.

Muu. Mõnel sõnal on ÕS 2018-s esitatud murdekeelsed tähendused ja neid ei soovitata ühises kirjakeeles kasutada teistsuguses tähenduses (nt *asine, kostuma*). Osade sõnade kohta on antud tähendussoovitus, ehkki tegelikult paistab keelekorralduse soovitus taga olevat olnud hoopis (võõrmõjulise) sõnastuse tõrjumine (*läbi, milline, suhtes*), samuti ametnike keelekasutuse ähmase väljendusviisi (nt *ümber vaatama*) või mõne moodustusviisi (*kostuma*) tõrjumine. Osa keelenäite, sageli just kujundlike puhul on öeldud, et neid kasutatakse mingi tähenduse väljendamiseks liiga sagedasti, juhtimata tähelepanu mõnele kindlale tekstiliigile, kus neid sagedasti kasutatakse (nt *kaardistama, päeva lõpuks*). Lisaks on soovitude taustal näha keelekorralduse (mh ajaloost jäänud) ideaale ja väärtusi, nagu otstarbekohasus ning kirjakeele puhtus ja selgus (vt nt Aavik 1936 ja Chalvin 2023: 93–97; Veski 1958; Tauli 1968; T. Erelt 2002).

5.3. Paralleelid erinevate keelekihtide normimise vahel

Küsimus, milliseid paralleele on näha sõnatähenduste korraldamise ja teiste keelekihtide normimise vahel, kujunes esmalt siis, kui tegin uurimistööd P3 tarbeks ja nägin enesekohastest verbidest moodustatud *u*-refleksiivide tõrjumises sarnasusi sõnatähenduste normimisega. Paralleelid eri keelekihtide normimise vahel ilmnesid veelgi, kui uurisin P6 jaoks, kuidas on keelekorralduses verbirektsiooni käsitletud. Keelekorralduse normimistegevuse kohta kirjeldan viit tendentsi, mis on omavahel tihedalt seotud. Ühiseid jooni saaks kirjeldada veelgi, ent sõnastan oma publikatsioonide põhjal tehtud peamised üldistused.

Varieerumise vähendamine. 20. sajandi algul tegeleti eesti keelekorralduses murreteülese ühtse ja ühise kirjakeele ning selle normingute loomisega, normimisega (vt Plado 2022). Sellega kaasnes eri keelekihtides varieerumise vähendamine, teiste seas sõnavaras (*praegu*, mitte *praegust* jm variandid), tähendustes (*järgi* ≠ *järele*), verbirektsioonides (*sarnanema* [*kellega?* *millega?*], mitte [*kellele?* *millele?*]), sõnamoodustuses (*kostma*, mitte *kostuma*) jm. Rikkaliku morfoloogiaga eesti keeles on rektsioonilise laiendi käändevalik olnud lai, tuues mõningatel juhtudel kaasa tähendusnüansse, mis pole alati ilma lähema uurimiseta märgatavad. Nii peeti keelekorralduses osa verbide puhul rektsiooni varieerumist probleemseks, mh seal, kus tähenduserinevust ei paistnud olevat, mistõttu fikseeriti kirjakeelsena ainult üks rektsioonikääne (nt esialgu ka *arvestama* [*keda?* *mida?*], mitte [*kellega?* *millega?*]). (P6: 308–309) Samuti vähendati varieeruvust, tõrjudes *u*-refleksiivide moodustamist enesekohastest verbidest, nt *kostma* kõrval ei aktsepteeritud sünonüümi *kostuma*. Mõlemas keelekihis vähendati varieerumist ilma tähenduse nüanssidele tähelepanu pööramata, samuti ei arvestatud, et *u*-liiteline verbituletus on produktiivne mall (P3: 1082–1083; Kasik 2015: 47). Varieerumist vähendati ka (mh põhjaeesti ja lõunaeesti taustaga) sõnade tähendustes, nt fikseeriti, et lõunaeesti taustaga *järgi* tähendab ainult ‘kohaselt’ ega ole põhjaeesti *järele* sünonüüm; saarte taustaga *järke* tõrjuti kirjakeelest täielikult välja (P2: 909–911). Ühelt poolt saab 20. sajandi alguse ühtlustamiskatseid pidada vajalikuks tollaste eesmärkide saavutamiseks, teisalt mõistetakse kasutus- ja lingvistikas tänapäeva stabiilse ühiskeele tingimustes varieerumist keelekasutusele omase nähtusena, sealjuures pole see kaootiline ega lõputu, vaid struktureeritud: varieerumine on keelekasutuse sisemiste ja keeleväliste tegurite poolt tõenäosuslikult piiratud (Rivas 2023: 477). Rein Kull (1978: 682) juhtis juba pool sajandit tagasi tähelepanu sellele, et ühiskeele ja kõnekeele variantsus on olnud uurimata, ning P6-s nendime kaasautoriga, et sajand hiljem stabiilseks kujunenud ühiskeele variantsust pole siiani paljuski uuritud.¹⁰ Osalt on siin roll traditsioonidel.

Traditsioonil põhinemine. 20. sajandi algul, eriti 1920.–1930. aastatel otsustati ühist eesti kirjakeelt luues ära paljud keelereeglid ja normingud, mis on püsinud tänapäevani. Tolle aja teoreetiline raamistik ja keele uurimise võimalused erinesid tänapäevastest oluliselt. Nii seati kasvõi rektsioonis ja *u*-refleksiivides norminguid, mis ei põhinenud süstemaatilisel keelekasutuse uurimisel (P3; P6). Samamoodi loodi kunstlikke paronüüme (P2). Neid reegleid taasesitati kooliõpikutes, käsiraamatutes ja ÕSides ülevaatomata kujul terve sajandi (vt nt EKG 1968; Väari 1968; Nemvalts & Vare 1984; EKK 1997, 2007, 2020; EÕS 1925–1937; ÕS 2018). Nii seisnesid 20. sajandi lõpuks ja 21. sajandil normingute-soovituste põhjused juba lihtsalt tavas – lähtumata keeleuurimise järeldustest.

¹⁰ Näiteks morfosüntaksi varieerumise uurimisega tegeletakse Tartu Ülikooli teadusprojekti EKKD-TA2 (2024–2027), mille üks täitjatest olen ka mina.

Näiteks rektsioonide kohta on nenditud, et „mõnel juhul on õige rektsiooni valimiseга raskusi” (M. Ereht 2019: 35),¹¹ kuid samal ajal ei pööratud keelekorralduses tähelepanu sellele, et nii mõnigi tänapäevaks „tüüpiga” või „raske koht” pärineb sajanditagusest ajast, kui ühist eesti kirjakeelt alles loodi (P6: 308), või on 20. sajandi jooksul hiljem loodud (nt *vabandama* aastal 1969, vt P1). Siin on suur osa sellel, et üks põlvkond keelekorraldajaid on jätkanud eelmiste tööd (Uuspõld 1976: 6). Nii on traditsioon normimist tugevasti mõjutanud (P1: 855), kuigi erinevalt 20. sajandi algusest ja keskpaigast on 21. sajandiks eesti kirjakeel palju stabiilsem (Kerge 2012b) ega vaja enam sama ranget ühtlustamist ega normimist. Varieerumisel, mis on alles jäänud, on oma põhjus.

Teooria ja teaduslike uurimuste puudumine või ainult osaliselt ja valikuliselt arvestamine. Keelekasutuse väheses teaduslikus uurituses on aja jooksul näinud probleemi nii keeleteadlased kui ka keelekorraldajad ja -hooldajad (Kull 1961: 99, 1978: 682; Saari 1979: 164; Liivaku 1984: 583; Rätsep 1987; P1: 854), pidevalt on puudust tuntud keelekorralduse teooriast (nt Kull 1969: 645–646; Tauli 1974: 57; Vare 2001; P1). Erinevalt 20. sajandi algusest on hilisematel perioodidel keelekorralduses tegeletud osade normingute ja soovitude ülevaatamisega ning nende ajakohasuse küsimusega (VÕK 1960–1993, Emakeele Seltsi keeletoimkond alates 1993; EKI erinevad töörühmad alates 2019. aastast), samas on uurimuste toel kinnitust leidnud, et ÕSi sisu on paljuskantud ühest väljandest teise, vähemalt alates ÕS 1976-st, kohati varasematestki (nt P1: 857; P4: 196). Ühelt poolt on nenditud, et ÕSi koostamise vajalikud tingimused on uurimisandmed kaasaegse eesti ühiskeele kohta ja korralikult põhjendatud keelekorraldusteooria (Kull 1969: 645–646), teisalt ei ole keelekorralduses tegeliku keelekasutusega (andmete, uurimustega) alati arvestatud, sest püüeldud on keeleideaali poole (T. Ereht 2002: 15; Tauli 1968: 27; Saari 1976: 170), mis on omakorda tingitud olnud oma aja arusaamadest keele toimimise kohta, samuti keeleideoloogiatest (vt ptk 2.3). Tänapäevased kvantitatiivsed andmed võimaldavad anda tegelikust keelekasutusest parema pildi, kui see oli võimalik varem, näiteks väiksemahuliste ja piiratud registrivalikuga sedelkartoteekide ajal (vt nt Frankenberg-Garcia jt 2021: 206; Hennig 2021: 16).

Keelekorralduses on verbirektsiooni fikseerides eelistatud üht käänat teisele nii 20. sajandi alguses kui ka hiljem, ilma et oleks süsteemselt uuritud tegeliku keelekasutuse andmeid, millest järeldada, mis on kõnelejate jaoks tavapärasem ja loomulikum (P6: 318–319). Ka *lt*-tuletiste kohta on öeldud, et need on „tarbetud ja mõjuvad eriti paberlikuna” (Mäearu 2000), põhinemata seda väites teaduslikul uurimistööl. Samuti pidasid EKI keelenõuandjad veel viimastel aastakümnetelgi sõna *kostuma* kasutust *kostma* sünonüümina (ilma ühelegi tänapäevasele uurimusele toetumata) grammatiliselt vigaseks, kirjakeelde sobimatuks, halvaks stiiliks jms, samuti toetuti keelekorralduse ühele põhilisele väitele, siinsel juhul vene keele mõju argumendile (vt P3: 1080). Vene keele mõju oletati ka verbi *vabandama* tähenduses (vt P1: 857), ja andmebaasist on näha, et seda mainiti ka

¹¹ Sama on nentitud juba Julius Mägiste (1936: 148), ent sajand tagasi oli ühiskeele seisund teistsugune ega ole tänapäevasega võrreldav.

keelenõu andes. Kuigi alates 1970ndate lõpust on keelekorraldajad osaliselt arvestanud teadustulemusi (nt T. Erelt 2001a), on samal ajal neid ka arvestamata jäetud või valikuliselt arvestatud (nagu ka mõnda keeleteoimkonna otsust, vt Jürviste & Paet 2023).¹² Ka P1 uurimistulemusi polnud keelekorraldajad veel 2020. aastal esialgu altid arvestama (vt P1: 858, 870). Samuti ei möönnud Ema-keele Seltsi keeleteoimkond 2016. aasta väljendi *läbi viima* tähenduse laienemist kirjakeeles, olles „üldjoontes nõus ÕSi koostajate *hinnanguga*, et osa selle sõna kasutusest kuulub paberlikku stiili” (vt M. Raadik 2019: 65, minu rõhutus). Hinnang pole siinkohal aga teaduslik alus, vaid pigem autoriteedi arvamus (vt Ayres-Bennett 2021: 44).

Autoriteedile tuginemine. 20. sajandi algul loodud kirjakeele normid ei tuginenud sageli uurimuslikule ega teaduslikule alusele (aeg ja uurimisvõimalused olid ka teistsugused), vaid keelekorraldaja-autoriteedi maitsele (vt Plado 2022: 1088–1089; Elisto 1948: 99), nagu ka Saareste (1952: 122) on nentinud: „Õigeks kaldutakse pidama seda, mis on autoriteedi keelelisele maitsele vastavam.” Maitasel põhinedes on keelekorraldaja tegevuses aga ette tulnud vigu ja subjektiivsust, vastu on võetud juhuotsuseid (Kull 1976: 25; Raiet 1976: 152; Tauli 1968: 188; Liivaku 1984: 583). Oma eelistustele ja arvamustele on otsitud ka põhjendusi, nt Aavik leiutas reegli *u*-refleksiivide kohta (P3) ja Saari pidas *vabandama* kasutust vigaseks tõlkeks (P1).

1920.–1930. aastatel oli autoriteediks Veski, kes koostas EÕSi köited (1925–1937, viimase lõpetas Muuk), samuti oli Muugil tollal palju mõjujõudu eesti kirjakeelt kujundada, sest tema õpikuid hakati kasutama koolides (EKK 2020: 31; vt ka Nurm 1931: 20). Taasiseseisvumisjärgse esimese ÕSi (1999) koostamise projekti alustas juba 1980ndatel Henn Saari (1984, 2004 [1977]: 81–105), kes oli aastakümneid keele alal mõjukas arvamusliider – nii on paljud ÕSi soovitusel ja normingud temalt pärit (P4: 207). Saarestel jt keeleteadlastel sellist mõjujõudu olnud ei ole (Plado 2022), seega jäi 20. sajandil peale suund, kuidas keel olema *peab*, mitte kuidas keel *on* (P5: 58). P1-s võtsin seisukoha, et eesti keelekorralduses on vaja tugevamaid teoreetilisi aluseid, mis põhinevad põhjalikel keeleuuringutel, mitte ammustel keeleautoriteetide eelistustel ja arvamustel (P1: 868).

Eesti kultuuriruumis on autoriteetne roll ka õigekeelsussõnaraamatul (ATAP 2022; sõnaraamatu koostajaid tihtilugu ei teadvustata, Vrbinc jt 2018; P2). 20. sajandit on peetud ÕSi domineerimise sajandiks (T. Erelt 1999: 824). Samuti süvendab (õigekeelsus)sõnaraamatu autoriteet tegelikkusega vastuolus arusaama, et sõnadel on fikseeritud ja kontekstist sõltumatud tähendused (P4: 189–190).

¹² Mati Erelt tõdes teadusartiklis (M. Erelt & Metslang 1998), et sõna *läbi* kasutust mõjutavad keelesisesed protsessid, ent 2006. aastal ilmunud „Lause õigekeelsuses” (ja selle uustrükis 2019, M. Erelt 2019: 51–52) on ta ette kirjutanud, mis tähenduses sõna *läbi* on eestipärane ja millises mitte (vt ka P4: 198).

Sõnaloendid. Tavaks on kujunenud koostada grammatikates, käsiraamatutes ja kooliõpikutes kirjakeelde sobivate ja ebasobivate keelendite kohta sõnaloendeid, koostatud on ka vastavaid sõnaraamatuid¹³ (nt Mägi jt 2001; AMSS 2013). 20. sajandi algusest saadik on rektsooniloendites (nt Aavik 1936; Valgma & Remmel 1968; Mäearu 2011; Pool 2019; EKK 2020) kordunud üsnagi samad sõnad. EKK-des 1997 ja 2007 esinesid needsamad üksikud sobimatuks peetud *u*-refleksiivid (*kostuma, pleekuma, ühtuma, säiluma*), mida oli Aavik tõrjunud 1920ndatel (EKK 2020-s oli see info ilma teavitustöö ja põhjendusteta kustutatud; vt ka P3: 1080, 1083). Paronüümide mõiste tuli kasutusele alles 1970ndatel, enne seda kirjutati sõnade eri tähendused ette lihtsalt sõnatähenduste õigekeelsuse peatükkides (nt Kask jt 1935; Aavik 1936; Jänes & Aavik 1939; Valgma & Remmel 1968; Väari 1968, 1980). Hiljem on koostatud paronüümide loendeid, kus esinevad ühed ja samad sõnad (Plado & Mandra 2008; T. Erelt 2007a: 165–174; EKK 2020: 582–590). Et (negatiivsete) näidetena tuuakse pisikest hulka ühtesid ja samu sõnu (nt *järele-järgi*, uuemal ajal *õhkima-õhkama*, vt ka Lindström & Risberg 2024), on olnud omane tunnusjoon aruteludele tähenduste, aga ka muude keelekihtide üle vähemalt 20. sajandi algusest saadik (P5: 69). Kui 20. sajandi esimesel poolel oli ühiskeele loomise nimel vaja sõnade tähendusi ja muid norminguid loendites ette kirjutada, siis hiljem kujunes sellest juba traditsioon, sest see oli sama käepärane viis keelekorralduse hinnanguid levitada nagu sõnaraamatu formaat.

Keeletoimetajad on sõnaloendeid pidanud vajalikuks töövahendiks (vt Mäe-kivi 2021). Keelekorraldajad on lisaks olnud seisukohal: „Liialdustele osutamine saab seda päevakajalisemaks, mida pikemaks kasvab tõrjutud sõnade nimekiri” (vt M. Raadik & Leemets 2017: 33). Koos kaasautoriga olen sõnaloendite kohta kasutuspõhisest vaatest öelnud, et „mitte sõnad ei ole tarbetud, vaid tekstidele jäikade sõnaloenditega lähenemine ei ole igas olukorras otstarbekas” (Risberg & Habicht 2021). Kui keelendid, keelekorralduse järgi nn moesõnad, kipuvad korduma ainult teatud tekstitüüpides, mitte kogu (kirja)keeles, nagu võib ÕSist mulje jääda, on see tekstitasandi probleem, mitte kogu keeles kehtiv sõnatähenduse probleem. Lisaks hakataksegi märkama just neid keelendeid, millele on sagedamini sõnaloendites osutatud, ehkki probleem võib sageli olla kunstlik. (P4: 204)

5.4. Sõnatähenduste suunamise võimalikkus

Doktoritöö praktiline eesmärk oli anda eesti keelekorraldusele sõnatähenduste asjus keeleteaduslik, kasutuspõhise lingvistika sisend. Teaduspõhise keelekorralduse üks eesmärgi on, et normingud vastaksid keelekasutuse sisemisele normile võimalikult lähedalt ning et soovitusel ei oleks praegusaja keelekasutusega vastuolus. Selleks peab teadma, milline keelekasutuse sisemine norm

¹³ Sõnaraamatu olemus on samuti sõnaloendiga sarnane. Levinud on müüt, eriti ÕSi kohta, et sõnaraamat on õigete sõnade loend.

on (P6: 304). Uurisin nii kvalitatiivselt kui ka kvantitatiivselt, mida näitavad keeleandmed keelekorralduse soovitude ja normingute mõju kohta tänapäeva keelekasutusele, ning analüüsisin, kas ja kuidas on keelekorralduslikud suunamised tulemusi andnud ning kuidas on need tänapäeval asjakohased. Arutlesin, mil viisil on võimalik ajakohastatud keelekorralduslikku infot sõnaraamatus esitada. Siin esitan doktoritöö teoreetilise raamistiku ja uurimistulemuste põhjal kujunenud koondpildi.

Doktoritöös olen arvestanud, et eesti keelt on normeeritud, et eesti kirjakeel pole kujunenud täielikult ja ainult loomuliku kasutuse käigus, vaid et kasutust on ka suunatud. Samuti teadvustan, et keele korpuspõhisel uurimisel on nõrku külgi. Näiteks ei sisalda kasutada olnud korpused (spontaanset) suulist keelt, mis on väärtuslik sisend tegeliku kasutuse uurimisel, sest kirjutatud keel on alati läbimõeldum, teiste lähtekohtadega koostatud ja teisiti üles ehitatud, ehkki veebijaastul kirjutatakse varasemast enam ka nii, nagu suuliselt räägitakse. (Biber & Conrad 2009; Hennoste & Pajusalu 2013) Peale selle on korpuses palju toimetatud tekste, mis ei esinda päris loomulikku keelt. Samas näitab mingi keelenähtuse esinemine toimetatud tekstis seda enam, et keelend on loomulik ja vastuvõetav ka keeleprofessionaalidele.

5.4.1. Suunamise mõju ja tulemuslikkus

Keel ei muutu juhuslikult (Bybee 2017: 237), muutumise mõistmiseks peab analüüsima keeleandmeid. Neid tuleb tõlgendada, eriti tähenduste puhul, mida minu uurimistööde ajal ei olnud võimalik korpuselt automaatselt saada (vrd esimesi katseid Herman 2023; „Word sense induction”). Keelekorralduse suunamiste mõju ei ole minu uurimistööde põhjal võimalik täiesti üheselt võrrelda, sest osas uurimustes analüüsisin eri ajastute korpusete andmeid (P1–P3; P6), teistes üksnes tänapäeva keeleandmeid (P4; P7; ka Paet & Risberg 2021). Peale selle võrdlesime P2-s ja P6-s ainult DEA ja eesti keele ühendkorpusete analüüsitulemusi, mitte ka arengut Nõukogude ajal nagu P1-s ja P3-s. Sellegipoolest on enamuse sõnade puhul teada normingu või soovitude andmise (umbkaudne) aeg. Nii olen saanud vaadata, kuidas on suunamised olnud tänapäeva keele kujunemisel. Suunamise mõju hindamisel võtsin arvesse järgmisi asjaolusid.

Esinemissagedus korpuses osutab keelendi kasutussagedusele ka tegelikus keelekasutuses, keelendi juurdumisele, mida tuleks ka keelekorralduses arvesse võtta. Näiteks on keelekorralduses tõrjutud väljendit *päeva lõpuks* tähenduses ‘kokkuvõttes’, sest see on inglise keele eeskujul kasutusse tulnud, teeb väljendi mitmetähenduslikuks ja seda peeti täiteväljendiks (vt ÕS 2018; AMSS 2013). Sealjuures ei ole kasutust süsteemselt uuritud ega arvestatud seda, kas keeles üldiselt on mõistmise või teiste väljendite väljatõrjumisega probleeme või mitte. Minu analüüsis oli ümbritseva konteksti toel täiesti tõlgendatav, millises tähenduses väljendit kasutati, lisaks esines uuritud juhuvalimis *päeva lõpuks* palju enam otseses kui kujundlikus tähenduses (72% otseses vs. 26% kujundlikus, 2%-l

juhtudest oli kontekst tähenduse tõlgendamiseks liiga napp). Kujundlikus tähenduses kasutati väljendit sarnast tüüpi tekstides, peamiselt bürookraatlikes. (P4: 202–203) Doktoritöös käsitlesin üldkeelt tervikuna, edaspidi tuleb registreid lähemalt uurida, sest nii võib selguda, et eri registrites on suunamisel olnud erinev mõju ning et eri registrites on ka sõnavaraelistuste sagedus erinev. Uurimuste põhjal järeldan, et keelekorralduses tuleb enne soovitusi andmist senisest enam arvestada keelendi eri tähendustes ja eri registrites esinemise sagedust.

Sõnatähenduste muutumise ja keelendite juurdumise ennustamatus. Igat tüüpi keelemuutused rakenduvad kasutuses järkjärguliselt ning muutuse etappe iseloomustab uuenduslike ja konservatiivsete vormide vaheldumine (Bybee 2017: 239). Kuna keeleline sisend tuleb keskkonnast, sealhulgas, aga mitte ainult tekstidest, hakatakse teatud keelendeid ja kasutusmustreid tajuma tavapärasesena, teisi harvemana (Zahler 2023; Diessel 2017; Ibbotson 2013). Kuigi paljud uuendused elavad ainult lühikest aega (nagu mõned Sõnaustel väljapakutud sõnad või keelekorralduse poolt võõrsõnadele pakutud omasõnalised asendused), võetakse teised keelekogukonnas püsivamalt vastu. Kui kogukond hakkab uuenduslike keelendeid ja mustreid rohkem kasutama, aitab ta kaasa nende tavapärastumisele ning seeläbi ka keele muutumisele. (Rivas 2023: 477) Näiteks sõnad nagu *pusle* ja *suunamudija*, *näts* ja *pastakas* on kasutuses muutunud tavaliseks hoolimata sellest, et osale mõjusid need algul lapse- või argikeelsena (vt ka Langemets & Risberg 2023a; Risberg 2023).

Ei ole võimalik ette ennustada, kuidas keelendid muutuma hakkavad (Raag 2008: 283; Risberg 2023; Crystal 2006: 360), põhjusi saab uurida üksnes tagantjärele. Näiteks polnud ennustatav *kostuma* kasutusele tulek 1920ndatel (vt P3) ja samuti homonüümi *liiderlik* kasutus 21. sajandil, mis 2023. aastal laia kõlapinda sai (vt nt Vaino 2023; Tomusk 2023). Homonüümi *liiderlik* tekkele on tagantjärele lihtne põhjusi leida: vanem homonüüm, saksa päritolu negatiivse konnotatsiooniga *liiderlik* 'seksuaalselt lodev' ei ole eesti keele ühendkorpuse (2021) järgi kasutuses sage (tekstikorpuse 2023. a versioonis on rohkem sõnu, seega on seal ka *liiderlikku* rohkem), mh ühiskondlike hinnangute muutumise tulemusel; uuemal, inglise päritolu homonüümil *liiderlik* 'juhiomadustega' on positiivne tähendus ning inglise keelega puututakse tänapäeval rohkem kokku kui saksa keelega (Risberg 2022a; sarnane on saksa sõna *geil* 'ihar, kiimeline' ja 'äge, lahe', vt „Etymologisches...“ 2018: 414).¹⁴ Ennustada ei õnnestu ka seepärast, et kõik, mis keeles on võimalik, ei ole siiski tõenäoline. Näiteks pole tõenäoline, et kõneleja loomulikus kasutuses moodustaks lause *Pea pea pea pea püsti!*, mille Aavik (1936: 195) näiteks tõi, kui pidas halvaks sõna *pea* üht tähendust tema paljudest: 'peaaegu' (Risberg 2022c). Seega tuleb keelekorralduses senisest enam pidevalt üle vaadata, kas kunagi antud soovitus on keelekasutust mõjutanud. Kui ei ole, tuleb soovitusel loobuda, sest see on vastuolus keelekogukonna tavapärase keelekasutusega, mõjudes tõsiseltvõetamatult.

¹⁴ Ka saksa keeles ei ole *liederlich* kasutuses sage ja sellel on mitu tähendust, mitte ainult 'moraalselt taunitav', vt <https://www.duden.de/rechtschreibung/liederlich>.

Sõnade päritolu ja/või keelde toomise või kasutusele tuleku aeg. Uurides selgus, et sõnal *kostuma* (nagu sõnal *liiderlik*) pole mitte kahte tähendust, vaid tegu on kahe eri algupära homonüümiga (vt P3: 1078), verbi *vabandama* tähendused on vigase tõlke asemel vene keelest kujunenud hoopis sajandite jooksul saksa keele mõjul (verbi (*sich*) *entschuldigen* vasted), mida võis vene keele mõju Nõukogude ajal üksnes süvendada (P1: 857–859). Ka *u*-refleksiivide kasutuse kohta on oletatud, et vene keele mõjuruum aitas nende kasutusele vaid kaasa (nt T. Ereht 2002: 79; P3: 1079), ehkki verbi *kostuma* analüüs näitas kasutuse muutumist juba 1920. aastate lõpuks. Paronüümideks peetud sõnad on sama tähenduse jaoks eri murretes esinenud sama tüvega sõnad (*järgi* lõunas, *järele* põhjas) või siis keeleuuenduse, -arenduse ja -korralduse ajal 1920–1930ndatel keelde loodud sõnad (nt *enamik*, vrd *enamus* oli juba Wiedemanni sõnastikus, vt P2: 907). See tähendab, et sõnu pole mitte hakatud „valesti” kasutama, vaid keelekorralduse suunamistegevus pole tänapäevani olnud tulemuslik, kuna pole arvestanud tegelikku kasutust ega laia levikuga rööpsusi ja varieeruvust. Seega tuleb keelekorralduses senisest enam üle vaadata, missugune on sõna päritolu ja/või keelde toomise aeg ning kas sellest tulenevalt on soovituse või normingu andmine olnud keele loomulikkude arengut toetav või kunstlik. Samuti tuleb senisest enam analüüsida, kas kunstlikud eristused on tänapäeva keelekasutuses vastu võetud.

Keelekasutuse ökonoomiataotlus ja sellega seotud **lühendamise printsiip**. Pikematest konstruktsioonidest *kedagi/end vabandama* sai kasutuses lühem *vabandama* (vt P1: 868). *u*-refleksiivide puhul on suunamisele vastu töötanud **produktiivne tuletusmall** (Kasik 2015: 47), mõlemal juhul võib olla kasutusele kaasa aidanud ka vene keele **analooogia** (P1: 864; P3: 1079). Verbil *vabandama* on ka eesti keeles analooge: on teisigi labiilseid verbe, mis käituvad nii transitiivselt kui ka intransitiivselt ilma struktuurimuutusteta (P1: 859; Kehayov & Vihman 2014). Seega tuleb keelekorralduses senisest enam arvestada kasutus- põhise lähenemise peamisi lähtekohti keelendite ja nende tähenduste muutumisel.

Sõna on tervik. Kui algul võib tuletise tähendus olla moodustustruktuuri mõttes läbipaistev, ei pruugi see aja jooksul enam nii olla (Bybee 2017: 190). Näiteks sajand tagasi, kui paronüüme ohtralt keelde loodi, võis tunduda, et luues uue sõna *enamik* vanema *enamus* kõrvale või eristades rangelt *-us* ja *-is* tuletiste tähendusi (P2: 907–909; Plado 2022: 1081), õpivad kasutajad tuletusliitest tingitud tähenduserinevuse kergesti ära. Kuid keelekasutajad ei analüüsi sõna tema moodustajatest (tüvest ja tuletusliitest) lähtudes, sõnu mõistetakse enamasti tervikuna (Bybee 2017: 190; Ramscar & Port 2016; Diessel 2017; Kasik 2015; P4: 205; ka Tavast 2024: „Keel ei tööta kompositsiooniliselt, et osadest pannakse tervikuid kokku, vaid diskriminatiivselt, et tervikuid jagatakse osadeks”; vt ka diskriminatiivne õppimine, Baayen 2011; Heitmeier jt 2023). Seepärast ei ole toimunud sõnatähenduse normimine tuletusliite tähenduse või liitsõna komponentide järgi. Seega tuleb keelekorralduses senisest vähem sõnade tähendusi tuletusliidete tähendusest tulenevalt piirata, vaid arvestada seda, millised tähendused on tegelikus keelekasutuses käibel.

Kujundlikkus: metonüümia ja metafoor. Keelekorralduses on soovitatud mitmeid liitsõnu kasutada ainult oma komponentide summana, kuid liitsõna

tähendus (nagu tuletise oma) ei ole alati ennustatav tema moodustusosade põhjal, vaid tähendus selgub konkreetsest kontekstist, kus sõna esineb (Bybee 2017: 189; vt ka Langemets 2009). Näiteks *seadusandlus* pole üldkeeles alati ainult otseselt 'seadusloome', vaid osas kontekstides metonüümselt ka seadused ise, ning *piimatööstus* on osas üldkeeles kontekstides ka ettevõtte, mitte vaid tööstusharu (vt P4: 201–202). See, kas sõna säilitab oma komponentidest tuleneva otsese tähenduse või hakatakse seda tõlgendama kujundlikult, sõltub muuhulgas kasutussagedusest (ka kontaktkeeltest). Sagedamatel sõnadel võib olla läbipaistmatum tähendus. Metafoorilised ja metonüümilised tähendusmuutused põhjustavadki tihti polüseemiat. (Bybee 2017: 199, 205) Kuna erinevalt sõnaraamatu esitusest ei eksisteeri sõnad keeles isoleeritult, võimaldab laiem kontekst sõnatähendusi vähemalt emakeelses kõnelejal enamasti adekvaatselt tõlgendada (P4: 197, 208; P7: 63). Oluline komponent on ka tõlgendaja valmisolek ja tahe sõnast, lausest, tekstist aru saada, nagu ka teksti autori soov olla mõistetud (Ibbotson 2013; Bybee 2017; Lüdeling jt 2022). Seega tuleb keelekorralduses senisest vähem sõnade tähendusi liitsõna komponentidest tulenevalt piirata ning mitte tõrjuda metonüümilist ja metafoorset kasutust, vaid arvestada seda, millised tähendused on tegelikult keelekasutuses käibel.

Süntaktilised teadmised ei ole lahus semantilistest, pragmaatilistest ja maailmateadmistest (vt ka Ibbotson 2013: 7; Croft & Cruse 2005: 3–4). Näiteks ei olnud mul analüüsides probleeme sõnade nagu *läbi*, *milline* ja *suhtes* (mille mõnd tähendust on keelekorralduses tõrjutud) tõlgendamisega lause kontekstis. Probleemi polnud ka lausest arusaamisega. Vastupidi, näiteks sõna *läbi* ettekirjutatud tähendusnüansse (vt M. Ereht 2019: 51–52) oli mul raske eristada. Sõnu kasutades kõneleja nende tähendusi nii spetsiifiliselt ei analüüsigi (ka P4: 198; Bybee 2017: 189–190). Selliseid peeneid tähenduseristusi leidub veel palju, kasvõi *erinevus* 'erinev-olek või lahknevus' ja *erisus* 'eriomadus, erijoon' (vt ÕS 2018). Kui lauses polnud võimalik tõlgendada, kas mõeldud on ÕSi järgi sobivat või sobimatut tähendust (*Mehed ja naised ei saa tulenevalt füüsilistest erisustest kontrolli läbida*), oli lause kokkuvõttes ikkagi mõistetav (P7: 63; P4: 208). Seega tuleb keelekorralduses senisest enam arvestada seda, et sõna tähendus ei ole muudest keelekihtidest lahus, vaid toimib nendega koosmõjus – ka maailmateadmised aitavad kõnelejaid tähenduste tõlgendamisel.

Keelesised muutumistendentsid on paljudes keeltes ühesugused (Bybee 2017: 203), toimuvad samasuguse sisemise loogika alusel, nt võõrsõnu nagu *diisel* ja *piloot* kasutatakse laiemates tähendustes ka teistes keeltes (vt Paet & Risberg 2021: 973, 975–976). Analüüsides selgus, et kui võõrsõnade mõistmisel võib keelekasutajal ehk rohkem tõlgendamisraskusi esineda, kui ta ei valda keelt, millest sõna on laenatud (nt *angažeerima* tähenduses 'hõivatud olema', nagu lauses *Kõik vanaemad on angažeeritud*; P7: 63; vt ka Paet & Risberg 2021: 971), siis eesti omasõnad on läbipaistva(ma)d ja nende tähenduste mõistmisega pole kontekstis enamasti raskusi, nagu sõna *tööriistakast* kujundlikul kasutamisel vahendite, mitte otseselt kasti kohta (P4: 202; P7: 64). Seega tuleb keelekorralduses senisest enam arvesse võtta, et eesti keele kõnelejad võtavad teiste

keelte mõjul vastu neid tähendusnihkeid, mis on keelesiseselt loogilised ja loomulikud.

Sotsiolingvistilised ehk keelevälised aspektid. Ühiskondlikud muutused mõjutavad keelekasutust, näiteks võib oletada, et *end (lauast) vabandama* seostus muuhulgas baltisaksa komberuumiga, millest eestlased 1920ndatel omariikluse ajal kaugenesisid, ja kuna nii enam ei väljenduta, mõjub see tänapäevaks vana-nenult. Murdesõna *kostuma* 'üles sulama, pehmenema' kasutus taandus alates 1920ndatest *u*-refleksiivi 'kuulda olema, kõlama' ees, sest eluolu muutus: linnas on kuulda rohkem müra ja helisid ega näe maa ülessulamist, mida tänapäeval väljendataksegi teiste keelenditega, nagu *üles sulama* või *pehmenema* (P3: 1083). Paronüümideks eraldatud sõnade eri tähendusi ei ole sajandi jooksul omandatud ka seepärast, et eri murdetäustaga aladel elanud inimestele on nende eristamine olnud ebaloomulik.¹⁵ Sõna *üritaja* kasutati soome *yrittäjä* 'ettevõtja' eeskujul 1990ndatel piiride avanemise järel küll mõnes majandustekstis *ettevõtja* asemel, ent selline kasutus ei levinud ning kadus, sest keeles oli *ettevõtja* jaoks juba olemas juurdunud sõna, uut ja sealjuures hoopis teise sõnaga (*üritama*) kattuvat sõna polnud kasutajatel enam vaja. Kasutajatest ja keelekasutuse sisemisest loogikast lähtuv vajadus on põhimõtteliselt erinev keelekorralduse puristlikust seisukohast, et võõrsõnu pole keelde vaja juurde tuua, kui vastava tähenduse jaoks on omasõnad juba olemas (M. Raadik 2008, 2015; vt ka Paet & Risberg 2021: 967–968). Keelevälised ja -sisesed põhjused on tihtipeale omavahel seotud, sealjuures on **keelekontaktide** puhul oluline faktor teise keele maine: inglise keelel on tänapäeval eestlaste seas palju parem maine, kui oli vene keelel Nõukogude ajal (vt ka T. Erelt 2002: 258).¹⁶ Samuti mõjutab keelekasutust inimese vanus, sugu, haridus, lugemus, kodused keeled, töökoht, sõbrad jm sotsiolingvistilised aspektid, mis on ühtlasi grupikuuluvust määravad tegurid. **Grupikuuluvus** omakorda mõjutab (teadlikke või alateadlikke) keelelisi valikuid (Bybee 2017; Tajfel 1970; Le Page 1988). Seega tuleb keelekorralduses senisest enam arvestada ka sotsiolingvistilisi aspekte.

Grammatiliste kategooriate tähendustausta arvestamine. Verbirektsiooni analüüsist (P6) ilmnes, et kuigi keelekorralduslik suunamine, kooliõpetus ja tekstide keeleteoimetamine on mõjutanud verbi *sarnanema* rektsioonilise laiendi esinemist alaleütlevas ja kaasaütlevas käändes sajandi jooksul tugevasti viimase poole, on alaleütlev kääne tänapäevani kasutusel. Põhjused, miks üks kääne pole kadunud ja teine on saanud laiemat kasutust, seisnevad käänete tähendustes: rektsioonilise laiendina kasutatakse kaasaütlevat käänat siis, kui verbiga *sarnanema*

¹⁵ Paljudgi on nii keelekorralduses kui ka uurimustes räägitud *järgi* tähenduspiiri laienemisest, pööramata tähelepanu murdetäustale, sellele, et enne kunstlikku eristamist on sõnad *järgi* ja *järele* olnudki sünonüümsed (nt Thomson 2012; vt ka P2: 911).

¹⁶ Hoiakute kujunemises on oma osa ka sellel, kas teiste keelte mõjust räägitakse neutraalselt või negatiivselt. Inglise ja vene keele puhul on aja jooksul räägitud näiteks *survest* (vt Kull 2000 [1999]: 42–45; T. Erelt 2002: 258). Teised keeled ei survesta keelekasutajaid aga ise, vaid näiteks inglise keelel on eesti keele kasutajate seas hea maine (vt ka Risberg 2022b; Lindström 2022).

võrreldavad objektid/nähtused on omavahel semantiliselt samalaadsed, sest vastastikusus ja võrdlemine on kaasäütleva käände peamisi funktsioone (Metslang jt 2017). Kui võrreldavaid objekte/nähtusi on raske võrrelda, on alaleütleva kasutus loomulikum, sest toob kaasa sarnasusliku lähenemise tõlgenduse, suunalisus on alaleütleva käände põhitähenduses tuntav. (P6: 318) Seega tuleb keelekorralduses senisest enam uurida ja arvestada keelekasutuse tähendusnüansse, mitte põhineda sajand tagasi loodud traditsioonidel.

5.4.2. Sõnaraamatu võimalused

Keeles saab normida väga vähe (Kerge 2004: 15). Oluline on teha vahet normingul (keelekorralduses „ülalt alla” fikseeritud reeglil) ja keelekasutuse iseeneslikult kujunenud sisemisel normil (kasutuste ühisosal), ning seda ka sõnaraamatus kasutajale selgesti mõistetavalt esitada (vt ka Paet & Risberg 2021: 965). Eesti keeles on normitud ortograafia ja morfoloogia, kõike muud on üldjuhul kirjeldatud vastavalt keelekasutuse sisemistele, sotsiaalsetele normidele. EKI ühendsõnastikus on normatiivne osa esitatud vastavalt normingutele ning kus asjakohane, ühendab sõnaraamatu preskriptiivset ja deskriptiivset osa rubriik „ÕS selgitab” (vt ka „Järgmise ÕSi väljaandmiseks muudetakse tegevuskava”). Doktoritöö üks praktilisi eesmärke oligi välja töötada, milliseid soovitusi või selgitusi saab ja võiks edaspidi tähenduste kohta esitada.

Võõrsõnade ortograafiat uurides töötas Paet (2023: 74) koos EKI ja Tartu Ülikooli keelekorraldusteooria töörühmaga välja 20% põhimõtte ehk „hindamisaluse, millele võiks üldjuhul sõnaraamatutöös toetuda: kui norminguvastast varianti on võrreldes normingukohasega kogukasutuses vähemalt 20%, võiks võrdselt aktsepteerida mõlemat varianti”. Uute sõnatähenduste kirjeldamisel ei ole selliseid protsente tarvis, muuhulgas seepärast, et sõnatähendused ei allu keelekorralduslikule normimisele – see ei tähenda, et kasutuses sisemisi norme ei oleks, vaid „ülalt alla” kokkulepete asemel kujunevad sotsiaalsed normid. Üldkeele (uued) tähendused, mille EKI ühendsõnastikus registreerime, on keeleandmete analüüsis võrsunud. Sellega, et sõnaraamatu tähendusseletusi peetakse norminguks ja sõna „õigeks” tähenduseks, tuleb leksikograafil ja keelekorraldajal samuti arvestada, sest selline on levinud arusaam. Sõnaraamatut koostades teeb leksikograaf endast oleneva, et sõna kasutus oleks võimalikult adekvaatselt kasutusandmetele tuginedes kirjeldatud.

Paronüüme uurinult sõnastasime EKI juhtivleksikograafi Margit Lange-metsaga, et kuigi üldkeele sõnade tähendusi ei saa normida, saab sõnakasutuse kohta anda soovitusi, näiteks sõna liigtarvitusest hoidumiseks või mõtteselguse parandamiseks (P2: 920). Võõrsõnade tähendussoovitude analüüsis (Paet & Risberg 2021; vt ka Paet 2023: 40–43) sõnastasime Tiina Paetiga järelduse, et mõnele sõnale on asjakohane sõnaraamatus soovitusi anda – mitte küll tähenduse, vaid sõnavaliku kohta. P4-s kirjutasin, et anname EKIs üldisi, mitte üksiksõnade kohta käivaid soovitusi (vt P4: 187), sest muuhulgas ei arvesta üksiksõnade keskendumine (vt ka Rundell 2018: 5) ja sõnapõhised soovitusid erisuguste

tekstide, kontekstide, stiilide, registritega. Sõnaraamatus on võimalik lisada märgendeid, kui tähendus esineb harva või on eriti sage stiilivärvinguga kontekstides – ent sealjuures tuleb selgelt väljendada, et sõnaraamatümärgendite järgi ei ole võimalik kasutajal üheselt otsustada, kas sõna kuulub mõnda slängi, kõnekeelde või mujale (vt ka Hennoste & Pajusalu 2013: 69). Rubriigis „ÕS selgitab” on võimalik anda infot sõnade kohta, mis võivad mõjuda halvustavalt (vt ka EKI teatmik, „Solvavast keelekasutusest”; P7: 68), sellega on seotud keelevälised aspektid, nagu eelarvamused, neid sõnu võidakse tajuda diskrimineerivalt.

Sõnaraamatus ei saa anda keeles üldkehtivaid tähendusnorminguid ega tähenduse vältimise soovitusi, sest sõna tähendus realiseerub vastavas kontekstis kuulaja/lugeja peas. Seda, mida kõneleja/kirjutaja mõtles, öelda või väljendada tahtis, ei saa kunagi täiesti kindlalt teada, tema mõtet saab vaid tõlgendada. (Üld)keeles toimub suhtlus „läbirääkimiste” alusel, tähendusi tõlgendatakse, ja kui võimalik, küsitakse üle (Trudgill 1998; Croft & Cruse 2005; Hanks 2013). Kõik sõna tähendused, mis on võimalikud, ei ole konkreetsetes kontekstis seepärast alati tõenäolised (ka Bybee 2017). Sõna sobivus oleneb konkreetsest žanrist, stiilist, registrist, allkeelest jm, mille kohta ei pruugi sõnaraamatukoostajal infot olla (Langemets jt 2022; ka Tavast & Taukar 2013: 97–98; 220–221) – sest pole olemas ühte „õiget” keelt, mille kohta sõnaraamatu soovitusel üldiselt kehtiksid.

Alates 1980. aastast on keelekorralduses põhimõte, et normingumuudatus ei muuda varasemat normingut valeks (Kerge 2012c: 81).¹⁷ Sõna vanem tähendus jääb uue kõrval sõnaraamatus alles, kui keelekorraldajad on aktsepteerinud kasutuse laienemist (kui varasem tähendus pole enam kasutuses, on see märgitud harvaks või vananenuks). Keelekasutuse sisemisele normile allub ka rektsioon – emakeelne kõneleja on harjunud teatud sõna juures teatud struktuurimallidega, aga mitte teistega. Rubriigis „ÕS selgitab” on ajakohane selgitus lisatud nendele verbidele, mida on keelekorralduses suunavalt normitud ja kooliõpetuses õpetatud.

Varem on ÕSis esitatud oskuskeeleinfo mõjutanud üldkeele sõnatähenduste esitust sõnaraamatus ja tõlgendamist kasutajate poolt. Keeleportaalis Sõnaveeb sisaldab lisaks EKI ühendsõnastikule üle 130 terminibaasi – nii on üldkeel ja oskuskeel pisut selgemini eristatud. Samas on uurimusi, et ka terminite tähendused ei ole alati täpsed ja kindlalt fikseeritavad (Temmerman 2000; Hendrikson 2018). Olen publikatsioonides tõdenud, et oskuskeele korraldamine on üldkeelele võrreldes erinev, ent neid ei ole keelekorralduses tegelikult alati selgelt eraldi käsitletud (Vare 2001; Paet & Risberg 2021; P4: 199–201; vt ka Tavast & Taukar 2013).

¹⁷ Keelekorraldajad on selle põhimõtte vastu siiski eksinud (vt ka Tavast & Taukar 2013: 221). Näiteks jäeti sõna *õieti* tähendus 'õigesti' alates ÕS 1999-st ilma põhjendusteta välja. Ühelt poolt ei tähenda puudumine küll „keelamist”, ent teiselt poolt on ÕSist välja jäetud sedagi, mida keelekorraldajad ei soovita (Saari 1984; T. Erelt 2001b: 167). ÕS 1999 toimetaja Tiit Erelti järgi pole teada, miks täpsemalt selline eristus tehti (vt P2: 912).

5.5. Keelekorralduses olnud tavad

Kas keelekorralduse põhimõtteid on tänapäeval värskendatud, uuendatud, üle vaadatud, muudetud – või mitte? Uurimistöö najal jõudsin P6-s selleni, et põhimõtteliselt tugineme tänapäeval suures osas samadele põhimõtetele, mida keelekorralduses sõnastatud alates 1980. aastatest. Sellegipoolest on ilmnenu mitmeid juhtumeid, kus keelekorraldajad pole sõnades ja tegudes alati kooskõlas olnud, samuti mitte üksmeel olnud.

Vastuolud sõnades ja praktikas. Doktoritöö vaatenurgast seisnes kõige olulisem vastuolu selles, et VÕKi 1980. aasta sõnatähenduste asjus võetud seisukohta, millest on mõnes käsitluses räägitud kui keelekorralduse selgest otsusest või põhimõttest (nt Kerge 2012a; Tavast & Taukar 2013), ei rakendatud järjepidevalt, mh sest keelekorraldajad polnud küsimuses sama meelt (vt ptk 5.1, samuti ei teatud sellest ühiskonnas laiemalt, vt nt Kerge 2022b: 195–198): ÕS 1999-s lisati ligi 160 sõnale märkus „ei tähenda” ning ka Emakeele Seltsi keeleteoimkonnas arutati tähenduste esildisi kolmel korral. EKI keelekorraldajad ei ole ka keeleteoimkonnas vastu võetud otsuseid ÕSis alati samal kujul esitanud (vt nt *ekleer*, Jürviste & Paet 2023) ning samas ei ole kõiki normingu- või soovitusemuudatusi toimkonnaga iga kord läbi arutatud (nt *pensjon*, *ennetama*, *kaasajastama*; vt ka Kerge 2022a: 1105), samuti pole terminitöös vahel põhimõtteid järgitud (nt *testima*, vt Lindström, Risberg & Plado 2023: 32) ja endiselt on räägitud „õigetest” vormidest või keelenditest (vt ka Tavast & Taukar 2013: 224). Oleme nüüd varemgi sõnastatud põhimõtteid ja seisukohti keelekorraldustöös ja EKI ühendsõnastikus süsteemselt rakendama hakanud.

Tähendussoovitused. Mitmekesisele keelekasutusele on omane väljendusrohkus, mida keelekorraldusteooria peab arvestama (vt Crystal 2006: 467–468). Keelekorralduses rõhutatud selgust ja täpsust ei ole võimalik saavutada üksnes sellega, et sõnadele mõeldakse välja täpsed tähendused ja fikseeritakse need sõnaraamatus (vt ka Tavast 2022). Oluline on see, kuidas vastuvõtja (kuulaja/lugeja) mõttest aru saab. Kasutuspõhise lingvistika vaatenurgast ei saa üksiksõna tõlgenduse üle otsustada ilma kasutuskontekstita: ka lauseid ümbritsevad teised laused, mis annavad sõna tõlgendamiseks tähendusvihjeid (P2: 920).¹⁸ Kui sõna tähendus jääb selgusetuks ka kontekstis, saab sõnaraamat appi tulla vaid juhul, kui seal on (üldistavalt) kirjeldatud kõiki sõna seni teadaolevaid kasutusi. Põhjalikult korpusandmeid uurinud inglise leksikograaf ja korpuslingvist Patrick Hanks (1987: 135) järeldas: „Kõik avaldused, mis tehakse sõna tähenduse kohta, on avaldused sõna kasutamise kohta.” Seejuures hõljub kasutus ainukordsete ja tüüpiliste tähenduste vahel (Kilgarriff 1992: 57; Langemets 2009: 49). On eeldatud, et tähenduselt

¹⁸ Ühiskonnas on siiski levinud arusaam, et sõnal peab olema üks tähendus või vähemalt piiritletud tähendused, mis on sõnaraamatuga kindlaks määratud. Seda ilmestab kommentaar Sõnaveebi kasutajauuringust (vt Langemets jt 2024): „täendus on oluline, sest liiga paljud sõnad tähendavad eri kontekstides erinevaid asju. Ja häda sellega ei ole mitte ainult see, et tähendavad erinevaid asju eri kontekstides, vaid see, et üsna sageli ei ole võimalik anda mingile väljendile konteksti juurde ja see peaks suutma ka ise midagi öelda.”

sarnasemad sõnad esinevad rohkemates kontekstides koos – kuigi sellised sarnasused võimaldavad tähendusele usaldusväärselt läheneda, ei ava need seda otseselt, sest näitavad vaid kasutustava (Divjak & Milin 2023: 309). Tähendus ei ole sõnade ega lausete sees (Ramscar & Baayen 2013: 1).

Keelekasutus ehk suhtlus. Keelekasutajad tahavad suhelda ning kasutada selleks kõiki enda käsutuses olevaid vahendeid, nad tavaliselt ei plaani keelt tahtlikult muuta. Suhtlemisel soovitud tulemusi saavutades ehk positiivset tagasisidet saades mõjutavad keelekasutusmustrid kõnelejate kognitiivseid või mentaalseid esitusi ning sel moel mõjutavad need keele edasist kasutamist. Seega muutuvad keeled pidevalt, ent üldisemas plaanis jäävad alati samaks. (Bybee 2017: 263) Seepärast ei ole keelekorralduse suunamised olnud kuigivõrd tulemuslikud üldiselt, vaid soovitusi on rohkem arvesse võetud toimetatud tekstides, mille puhul pole teada autori valikud. Teisalt on vajadus teisi hinnata inimkäitumise loomulik osa (vt Cameron 1995), samuti tuleb arvestada „rohujuuretasandi preskriptivismiga” (Lukač 2018). Eesti traditsioonis on normingute rakendamise võimalikkus jäetud nii keelekorralduses kui keelekasutajate poolt sageli arvestamata, „eeldades ja kohati ka nõudes normingulist kirjakeelt ka nt avalikes suulistes spontaansetes tekstides. Sellise lähenemise ilunäideteks on tähelepanujuhtimised raadio- ja teleesinejate keelevigadele, lähtudes kirjakeele reeglitest, mida kõneleja (pool)spontaanselt suuliselt kõneldes järgida ei saa.” (Hennoste & Pajusalu 2013: 26)

Haritud inimeste kultuurkeel. Ühiskeeles suhtlemise edukus tuleneb kirjakeele ühiskondlikust mainest, mitte ühise kirjakeele objektiivsest paremast arusaadavusest võrreldes teiste keelevariantidega (Bourdieu 1991: 54–55; Davies 2012: 62; P7: 61). Osale seostub kirjakeel ka kultuurkeelega, haritud inimeste keelega (vt Saluäär 2023; Raag 2008: 11; ÕS 1999: 5; ÕS 2006: 5: „kirjakeele oskus on üks harituse näitajaid ja edu eeldusi”). See arusaam kujunes 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses, näiteks 1920ndatel arvati aruteludes keele korraldamise üle, et „keeleliseks normiks ei tule võtta hulkade, massi keelt, vaid keeleliselt haritute ja mõõduandvamate kirjanikkude keel” (Muuk 1927: 152; Rutten & Vosters 2021). Tekkis kujutelm, et on olemas hea keel, mille kõrval on ebarõõmsus keel; seda toetas koolisüsteem (P5: 67; et mujal samamoodi, vt Rutten & Vosters 2021: 69–77).

Kirjakeele „ülalt alla” korraldamist on peetud tingimusteta vajalikuks, sest „Kui me seda ei tee ega sellest ei hooli, jääme teistest kultuurrahvastest maha ja astume suure sammu kirjakeele lagundamise teed. Kahjuks on viimasel ajal kipunud seda teed minema.” (Kull 2000: 40) Samas on ÕSis sõnade järgi kirjeldatud juba veerandsada aastat keelt, „mida me praegu räägime ja kirjutame” (ÕS 1999–2018: 5), mitte keelt, mida me peaks rääkima ja kirjutama. Tõsi, olles suunav ja soovitav sõnaraamat, sisaldab ÕS ka seda, kuidas peaks rääkima ja kirjutama. ÕS 1999 projekti algataja Henn Saari algne mõte oli koostada keelekorraldussõnaraamat, mitte üldkeele sõnaraamat, kaasates sinna ainult need sõnad, mille kohta keelekorraldajad midagi öelda tahavad (nagu „Ametniku

soovitussõnastik” hiljem). Kuidas sai sellest ideest 1990ndatel *kogu keele õigekeelsussõnaraamat*, kus on ka selliseid sõnu, mille kohta soovitusi ei anta, ei ole teada.¹⁹

Kollektiivsus. Eesti keelekorralduses on räägitud kollektiivsest tööst (nt T. Erelt 2002: 224, 2007b; 2021). Kollektiivselt töötati 150 aastat tagasi, sellesse aega on paigutatud eestlaste enda keelekorralduse algus (T. Erelt 2002: 47), ning esimese, EKÕS 1918 sisu arutati läbi keelepäevadel (1908–1911) ja selle koostajatena on märgitud palju inimesi, samas pole nende tegelik osavõtt otsustamisel teada. Hiljem on ÕSe koostanud väike koosseis, kes on sisule oma suuna andnud (T. Erelt 2001b: 173; Paet & Risberg 2021: 979), nt ÕSi 1999–2018 koostas neli inimest. Normingumuudatustega on tegelenud mitmete liikmetega komisjonid: VÕK ja Emakeele Seltsi keeletoimkond. Eri aegadel on kollektiivsuse määra keelekorralduses olnud siiski erinev: „ehkki normingu kujundas ametlikult mitu inimest, toetuti sageli ühe autoriteedi arvamusele või isiklikele maitse-eelistustele” (Paet 2023: 37; vt ka Lindström 2022; Kasik 2020: 29; P1; Lindström & Risberg 2024).²⁰

Alates 2019. aastast saab EKI keelekorraldajate, kelle hulka 2020. aasta algusest kuulun ka mina, tegevust pidada varasemast kollektiivsemaks, sest eri sõnaraamatute töörühmad töötasid enne eraldi, dubleerides keeleinfot ja esitades seda eri vaatenurkadest (EKSS deskriptiivselt, ÕS preskriptiivselt: nt sõnal *õieti* on EKSSis mitu tähendust, aga ÕSis ainult üks). Ühtse andmebaasi Ekilex arendamisega kaasnes vajadus eri töörühmad ühendada, sest ühiselt hakati koostama EKI ühendsõnastikku. Kuna keeleinfot (sh ÕSi oma) hakati 2019. aastal kasutus- põhisel üle analüüsima, on mh keelekorraldusega seotud teemasid käsitletud EKI-sisestel tööseminaridel ja mitmetes teadusartiklites (täheenduste kohta vt P1–P5; P7; Paet & Risberg 2021). Samuti uuritakse EKIs eesti keelt erinevates töörühmades, mille liikmed on pärit mitmest varem eraldi töötanud töörühmast (vt ka Langemets & Risberg 2023b). Uurimuste tulemusi jagatakse ning uurimisvajadusi arutatakse nii kitsamalt ÜSi-ÕSi töörühma koosolekul kui ka tänapäeva eesti keele osakonna koosolekul. Varem ei teinud eri töörühmad nii tihedat ja ka väljapoole avatud koostööd.

¹⁹ Info on pärit vestlusest EKI vanemkeelekorraldaja Tiina Leemetsaga 05.12.2023.

²⁰ Autoriteedil põhineva ja kasutuspõhise keeleteooriale tugineva keelekorralduse üle on 2024. aasta algul eri vaatenurkadest arutatud, vt Lindström & Risberg 2024; Ehala 2024; Mäekivi 2024.

5.6. Teaduspõhine keelekorraldus

Kuna keelekasutus ja keelestruktuur on lahutamatu seotud, uuritakse kasutuspõhises lingvistikas tegelikke kasutusmustreid, mitte idealiseeritud struktuure (Zahler 2023: 73). Tänapäeval ollakse seisukohal, et mida lähemal on normingud keele sisemistele normidele, seda vähem on keelekasutajal vaja norminguid „lihtsalt ära õppida” ning seda parem on keele maine ja seda efektiivsemalt toimib keelekasutus (Päll 2019; Lindström, Risberg & Plado 2023). Keelekasutajale jagatakse keeleteaduslikele uurimustele tuginevaid selgitusi, et ta saaks teha oma konteksti sobivaid informeeritud valikuid.

Üldkeele sõnade tähendusi ei normita ja nende kohta ei anta (suunavaid) soovitusi. Uurimistöö jooksul olen koos kaasautoritega teaduspõhise keelekorralduse üldised põhimõtted (sh osalt varasemate põhimõtete ülekordamisena) sõnastanud artiklites P1–P7 (vt kokkuvõtet ka EKI teatmik, „Keelekorralduse põhimõtteid”). Näiteks:

- Norminguid ja soovitusi tuleb pidevalt analüüsida ja ajakohastada, et nad ei oleks vastuolus tänapäeva keelekasutusega.
- Normingud ja soovitusid peavad põhinema uurimistööde järeldustel, nagu ka väited keelemustrite kohta sõnastatakse kasutuspõhises lähenemises keeleandmete uurimise põhjal.
- Enne mistahes soovitusi andmist tuleb kasutust süsteemselt analüüsida, mitte põhineda juhuslikel või kallutatud andmetel.
- Keeleandmete uurimisest kerkinud tõdemus on, et keeles üldkehtivaid soovitusi pole keelekorralduses võimalik anda. Valikuid tuleb teha konkreetsest tekstist, žanrist, stiilist, registrist, allkeelest jm ehk kasutusest ja vastuvõtjast lähtuvalt, mille kohta sõnaraamatukoostajal infot ei ole.
- Kasutajale antakse selgituste kaudu informatsiooni erinevate valikutega kaasnevate asjaolude kohta.

Aja jooksul on erinenud arvamus selles, kes peaksid keelt korraldama. 20. sajandi algul arvas Valter Tauli: „Tüüpiline on väide: teadusliku lingvisti ülesanne ei ole ütelda inimestele kuidas nad peavad tarvitama oma keelt. See ei ole deskriptiivlingvistide ülesanne, kuid see on lingvistilise väljaõppega keelekorralduse spetsialisti ülesanne soovitada, kus võimalik, milliseid vorme tuleb eelistada ja mispärast.” (Tauli 1968: 13; sama Kasik 2022b) Sajandi lõpus oli sarnasel seisukohal Henn Saari (1999: 690): „Kerge liialdusega ütlesin, et uurija on korraldajale kasulikem siis, kui ta ei püüa midagi ise ära korraldada.” Veerand sajandit hiljem paistab, et keelekorraldaja on ühiskonnale kasulikem siis, kui ta ei püüa midagi ise, enda arvamusele tuginedes ära korraldada, vaid põhineb teaduslikul meetodil ja keeleteaduslike uurimistööde tulemustel.

5.7. Edasiarendamise ja -uurimise võimalused

Sõnatähenduste normimise problemaatika on vaid üks osa keelekorralduse uurimisest. Doktoritöö on küll olnud kasulik teaduspõhise keelekorralduse mõtestamise ning EKI ühendsõnastikus tähenduste kohta üldpõhimõtte väljatöötamisel, ent sõnatähendusi, eesti keelt ja keelekorraldust saab teistest nurkadest edasi uurida. Samuti on pidev protsess uurimistulemuste jagamine laiemale avalikkusele, sh kooliõpetusele ja keelehooldele (P5: 71).

Subjektiivsuse vähendamine. Korpuslausetes uurimise üks kitsaskohti oli see, et tähendusi tuleb tõlgendada, ent tõlgendamine on alati subjektiivne (vt ptk 3.2). Minu uurimuste valmimise ajal ei olnud tähendusi võimalik automaatselt korpussest saada (vrd Herman 2023; „Word sense induction“). Edaspidi saab uurida korpusstõriistade ning suurte keelemudelite võimalusi tähendusi (pool)automaatselt tuvastada (see on osa EKI teadusprojekti EKKD-III1 eesmärkidest).

Kirjaliku ja suulise keele materjal. Sõnatähendusi saaks peale konkordantsotsingu analüüsida ka sõna kollokatsioone uurides (nt Storjohann & Schnörch 2016; vt ka Risberg *käsikiri*). Mõlemal juhul pärineb materjal tekstikorpusest, mistõttu ei ole tegu päris loomuliku keelekasutusega, sest need on kirjutatud tekstid, millest suur osa on ka toimetatud. Suulist keelt (vt korpus Lippus jt 2023) tuleks edaspidi sõnatähendusi uurides rohkem analüüsida, samuti annavad suhtluse, žestide ja spontaanse kõne kohta palju infot videokorpused (EKI kogub ERRi saateid, teise maa kogemuse kohta vt Parian-Scherb jt 2023). Edaspidi tuleks lisaks korpusuurimustele ka eksperimentaalseid meetodeid kasutades välja selgitada, kuid võrd erinevad kõneldav ja kirjutatud eesti keel tegelikult.

Vastuvõetavuse katsed. Kogemusel on kõneleja keelemustrite kujunemisel suur roll, sealhulgas näitavad uurimused, et sagedast kogemusest oleneb ka keelendite vastuvõetavus: loomulikult või vastuvõetavaks pidamine sõltub sellest, mis on keelekasutaja kogemuses tavapärane (Bybee 2023: 19). Edaspidi saaks tähenduste vastuvõetavuse uurimiseks kasutada erisuguseid katselisi meetodeid (Gillioz & Zufferey 2020; Zufferey & Gygax 2023; Mertins 2016; tähenduste kohta Klavan jt 2013). Näiteks, mil määral on sõnade nagu *liiderlik* ja *liürika* tähendused vastuvõetavad eri põlvkondadele. Edaspidi saab rohkem arvestada ka sotsiolingvistikilisi aspekte: kui üks põlvkond tugevalt arvab, et sõna tähendab üht, mitte teist, siis ta hindab negatiivselt teist põlvkonda, kes kasutab sõna muudmoodi. Samas, kui uut keelendit või olemasoleva keelendi uudset kasutust kuulatakse või loetakse ehk kogetakse palju, ei märgata ega mäletata ühel hetkel enam, et see oli algul vastuvõetamatu (nt *printima* vs. *trükkima*, vt Overbye 2023). Kui aga keelekorralduses ei ajakohastata norminguid ja soovitusi, jääb osa ühiskonnast järgima „reeglit“ ega aktsepteeri keelekasutuse muutumist (nt *dekaad*, *osavõtlik*, ka *järele-järgi*).

Psühholingvistika meetodid. Paronüümide korpuspõhine uurimus (P2) täitis küll eesmärgi, et nende sõnade tähendusi keelekorralduses enam ei normita, ent psühholingvistika meetodeid kasutades saaks edaspidi veelgi selgemalt uurida, miks on olnud raske omandada (kunstlikult loodud) paronüüme või üldiselt

norminguid, mida suur osa emakeelsest keelekogukonnast sajandi jooksul omandanud ei ole.

Registrite arvestamine. Eksperimentaalsete ja statistiliste meetodite arenguga ning suurte keelekorpuste võimalustega tuleks registrite varieerumist ja inimeste registriteadlikkust arvestada suuremal määral, kui oli metodoloogiliste piirangute tõttu võimalik varem (Lüdeling jt 2022: 5). Doktoritöös keskendusin üldkeelele tervikuna, olemasolevad korpused ei võimalda registreid ka täisautomaatselt tuvastada ning varasemate ajastute tekste sisaldavad korpused on kaldu normitud kirjakeele ja üksikute registrite poole ning nende otsinguvõimalused on piiratud. Lisaks ei pruugi korpuses sisalduvad allikad kuuluda kindlasse registrisse, need võivad olla hägusad: näiteks pangandusteemaline ajaleheartikkel Äripäevas võib sisaldada rohkem erialatermineid kui sama artikkel Postimehes; tekst rahandusministeeriumi kodulehel võib olla lugejale arusaadavam keeles kui seadustekst. See, kui keelend on levinud eri registrites, mõjutab tema tõenäosust esinedagi rohkem erinevates tekstides ja kontekstides (Zahler 2023: 83–84). Ka registrite lähem uurimine on osa EKI teadusprojekti EKKD-III eesmärkidest.

Kirjakeele olemus. Publikatsioonidest jäi kõrvale arutelu selle üle, mis üldse on (olnud) kirjakeel, milline on murrete ja kirjakeele suhe, milline argikeele ja kirjakeele suhe. Millistes tekstides ja millises ulatuses peavad kehtima kirjakeele reeglid? Kas eesti kirjakeel on üks ametlik neutraalne keelekasutuse kese? Kas kirjakeel on ainult üks osa eesti keelest, selle üks paljudest allkeeltest? Edaspidi tuleb teha rohkem uurimusi, millistes situatsioonides, mis tekstides (ametlikku?) kirjakeelt kasutatakse. Kas kirjakeelel on nii kindlad piirid, nagu on oodatud, et ÕSis sätestataks? Kuidas suhestub kirjakeel kogu eesti keelega keeleseaduse mõttes? Samuti tuleb uurida üld- ja oskuskeele omavahelist vahekorda, aga ka nende vahekorda kirjakeeles. Korpusandmete põhjal tehtud keelekogukonna keelekasutuse üldistuste kõrval saaks uurida ka eri (nt ilukirjanduse, ajakirjanduse, blogipostituste jm) üksikautorite keelekasutust ja selle muutumist ajas (vt nt 19.–20. sajandi vahetuse autorite kohta Tinit 2023).

Keelised hoiakud. Sõnaveebi kasutajauuringust ilmsid sõnastikuportaali kasutajate keelised hoiakud: osa kasutajatest otsib pigem keelerikkust (nt sünonüüme), teised pigem norminguid ja soovitusi. Keeleliste hoiakute kohta saab teha jätku-uuringuid, kaasates rohkem ka sotsiolingvistika teooriat. Samuti võiks võrrelda eri keelekorraldustraditsiooniga maade keelekõnelejate arusaamu keelekasutuse toimimise kohta, sõnaraamatu kasutamise harjumusi jpm.

6. KOKKUVÕTE

Doktoritöös käsitlesin eesti ühiskonnas praegusajal eriti aktuaalseks tõusnud teemat, sõnatähenduste normimise problemaatikat eesti keelekorralduses, samuti (õigekeelsus)sõnaraamatus tähenduste esitamise ja nende kohta selgituste andmise võimalusi. Uurimistöös tulid välja ka paralleelid teiste keelekihtide normimise lähtekohtade ja meetoditega. Doktoritöö eesmärgid olid seega nii teoreetilised kui ka praktilised. Uurimistööd tegin kasutuspõhise lingvistika teoreetilises raamistikus ja korpuslingvistilisel meetodil. Keskendusin ennekõike üldkeelele ehk eesti kirjakeele üldtarvitatavale osale, mida kasutavad kõik keelekõnelejad taustast olenemata. Parafraseerides Paul Ibbotsoni (2013: 7), uurisin doktoritöös, miks on eesti keel sõnatähenduste valdkonnas selline, nagu ta on, mitte selline, milline ta keelekorraldusliku ideaalmudeli järgi võinuks olla.

Väitekirjas sisalduvad teaduspublikatsioonid ning nende põhjal peetud ettekanded ja kirjutatud sõnastikuselgitused ning populaarteaduslikud artiklid on sõnatähenduste normimise teema 2020. aastatel teravamalt laiemasse avalikkusesse toonud, sest kuigi ka varem on sõnatähenduste normimise ja tähenduste kohta soovitude andmise teemal arutatud (nt „2013. a õigekeelsussõnaraamatu põhimõtted”), Emakeele Seltsi keeletoimkonnale on esitatud esildisi (nt Habicht 2009), siis ei ole varem tehtud üldistavat uurimistööd keelekorralduse vaatenurga kohta sõnatähendustele. Doktoritöö lähtus EKI praktilisest vajadusest teoreetiliste uurimuste järele, et analüüsida ÕS 2018 andmeid tänapäeva seisukohast. EKI sõnaraamatute töörühm, kuhu 2019. aasta teisest poolest kuulun ka mina, hakkas neid 2019. aastal järkjärguliselt üle kandma ühtsesse andmebaasi Ekilex. Seejärel oli materjaliks uurimistöode ajal kirjakeele normi aluseks olev ÕS 2018. Kuna ÕSis on palju tähendustega otsesemalt või kaudsemalt seotud soovitusi, oli neid raske kokku lugeda. Nii valisin analüüsi aluseks selgelt sõnastatud tähendussoovitused (tähistatud märkusega „ei soovita tähendus(t)es”), mida on kokku 130 sõnal. Samuti analüüsisin koos kaasautoriga viit üldkeele sagedasti kasutatavat paronüümipesa ning mõnda verbireksiooni. Uurimuste aluseks oli küll suhteliselt väike valim, aga selle põhjal tehtud järeldused on üldistatavad arusaamale keele toimimisest ühiskonnas ja keelekorralduses.

Keelekorralduse ja ÕSi uurimine on olnud oluline ka seepärast, et normingute ja soovitude allikana on ÕSil eesti kultuuriruumis tähtis roll – see on kujunenud autoriteetseks allikaks keele kohta (ATAP 2022). Peale tugeva maine on ÕSil olnud ka juriidiline tugi (1920.–1930. aastatel vt Tauli 1943; alates 1990ndatest vt RT I, 1995, 79, 1349; RT I, 14.06.2011, 3). Sõnatähenduste normimise traditsiooni algpunktiks oleme kaasautor Margit Langemetsaga P5-s pidanud 1925. aastal ilmunud EÕSi I köidet ehk esimest ÕSi, kus esinesid ka sõnaseletused (vt P5: 51–55; ptk 5.1). Sajandi jooksul on üksiksõnade tähendusi vältida soovitatud eri põhjustel: teiste keelte mõju tõrjumine (peamiselt vene, inglise, soome keele), oskuskeele arendamise põhimõtteid on rakendatud üldkeelele, tõrjutud on üldkeelele omast hägusust ja kujundlikkust. Osa keelendeid on peetud mingi tähenduse väljendamiseks liiga sagedaks. Sõnade tähendusi on püütud

rangelt eristada tuletusliidete järgi, luues (kunstlikke) paronüüme. Mõne tähendussoovituse taga on olnud (võõrmõjulise) sõnastuse, samuti ametnike keelekasutuse ähmase väljendusviisi vältimine. (vt ptk 5.2)

Uurimused osutasid, et 20. sajandi algul, kui eesti keelekorralduses normiti murreteülest ühist kirjakeelt, kaasnes sellega eri keelekihtides varieerumise vähendamine, teiste seas sõnatähendustes (*järgi* ≠ *järele*), verbirektsioonides (*sarnanema* [*kellega? millega?*], mitte [*kellele? millele?*]), sõnamoodustuses (*kostma*, mitte *kostuma*) jm. 1920.–1930. aastatel fikseeritigi suur osa kirjakeele norminguid, mille puhul on hiljem jäädud põhinema traditsioonil, keelekorraldusteooriat ega teaduslikke uurimusi keelekorralduses ei tehtud või arvestati keeleteaduslikke uurimusi ainult osaliselt ja valikuliselt, pigem tugineti normingutes ja soovitustes keeleautoriteetidele. Eri keelekihtide kohta avaldati sõnaloendeid, mis püsisid üsna sarnasel kujul terve sajandi. (vt ptk 5.3)

Doktoritöö on seega toonud välja kitsaskohad senises keelekorraldustöös, ennekõike osutanud suuremale teadusuurimuste tegemise ja arvestamise vajadusele (sh ÕSi andmete ajakohastamisel). Siinse doktoritöö publikatsioon seob ühise katuse alla üks ja sama järeldus: eesti keelekorralduses on liiga pikalt põhinetud traditsioonil, arvestamata seda, kas 20. sajandil loodud normingud on tänapäevaks keelekasutuses juurdunud, kas keelekasutajad on normingud omandanud või miks nad seda teinud ei ole. Empiiriliste keelekasutusandmete analüüs näitas, et olenevalt keelesiseste ja -väliste tegurite toest on keelekorralduse suunamised olnud erineval määral tulemuslikud, need on tänapäeva eesti keelele avaldanud erisugust mõju. Leidub näiteid, kus keelekorralduse suunamine ei ole kasutatust üldse mõjutanud: nt *kostuma*, *vabandama* ja *kaasajastama* tähendustes, samuti *põhinema*- ja *toetuma*-verbikimpude rektsioonilise laiendi käänetes. Samuti on näiteid, kus suunamine on osaliselt mõjunud: *sarnanema* rektsioonilise laiendi käändes. Leidub ka näiteid sellest, et suunamine on olnud suuremal määral edukas: sõna *õieti* tähenduses 'õigesti' esineb kasutuses tänapäeval 22%.²¹ Sellel võib olla tugev kooliõpetuse mõju taust, sest juba kolmveerand sajandit tagasi nenditi, et „eesti keele õpetajad on alati väga huvitatud olnud *õieti* asemele *õigesti* läbisurumisest” (Elisto 1948: 187).

Kõige mõjukamad ja edukamad uue normi edastamisel on meedia ja haridussüsteem (Clyne 1997: 486), sest sedakaudu liigub info korruga paljude inimesteni. Järeldasin, et keelekorraldus on koosmõjus kooliõpetusega eesti keele kasutatust mõningal määral suunanud ning tekste on mõjutanud ka keeleteoimetamine (toimetatud teksti puhul pole teada, millised olid autori valikud). Kasutaja jaoks ebaloomulike tähendus- ja rektsioonisuunamiste puhul on jäänud meelde, et „midagi selle sõnaga oli, aga ma ei mäleta, mis täpsemalt” – ka EKI keelenõuandmebaasist on näha, et kasutajatel on probleeme paljuski just nende sõnadega, mida keelekorralduses on suunatud ja kooliõpetuses õpetatud. Olles kasutus-põhises teoreetilises raamistikus analüüsinud keelekorralduse suunamiskatsete põhjuseid (vt ptk 5.2) ning nende tulemuslikkust empiiriliste keeleandmete toel,

²¹ Samas ei uurinud me kaasautoriga P2-s süsteemselt seda, kui palju kasutati sõna *õieti* selles tähenduses sajand tagasi.

leidsin, et kui sajand tagasi oli ühiskeele loomise ja eestikeelse terminoloogia arendamise eesmärgil sõnatähendustele kindlama suuna andmine ehk põhjendatud, siis ükski senistest alustest ei ole tänapäeval enam vettpidav argument üldkeele sõnade tähendusi suunata (nt sest keelekontaktid ja keeltevahelised analoogiaseosed on loomulik keelekasutuse osa, metonüümiline ja metafoorne tähendusülekanne on keelekasutuses tavapärane jm). Kuigi VÕK võttis juba 1980. aastal seisukoha, et üldkeele sõnade tähendusi ei ole vajalik ega võimalik normida (Viks 1980: 619), ei levinud see arusaam ühiskonnas, sest ka keelekorraldajad ise polnud küsimuses ühel arvamusel: alates ÕS 1999-st lisati osade sõnade juurde märkus „ei tähenda”, mis ÕS 2006-s vahetati sõnastuse „ei soovita tähendus(t)es” vastu (vt ptk 5.1).

Sajandi jooksul on muutunud ka keelekorralduse suunad. 1920. aastatest kuni 1970ndate lõpuni domineeris keelekorralduses *õigekeelsuse* suund: keelendeid määratleti *õigeteks* ja *väärateks* (*vigasteks*). 1970ndate lõpus ja 1980. aastatel liiguti käskivalt keelekorralduselt suunava ja soovitava keelekorralduse poole, hinnates keelendeid *headeks* ja *halbadeks*, *sobivateks* ja *sobimatuteks*, kasutama hakati väljendit *heakeelsus*. (EKI teatmik, „Keelekorralduse teisenemine”) 20. sajandi keelekorralduse seisukohad tuginesid ideaalidele, nagu (range) süsteemitaotlus ja otstarbekohasus, sõnade ainutähenduslus (nt Veski 1933; vt ka Veski 1958; T. Erelt 2002; Chalvin 2023), ning otsuseid mõjutasid ka standardkeele ideoloogia ja purism (P7; Lindström, Risberg & Plado 2023). Kuigi keelekorraldus muutus alates 1980ndatest soovituslikumaks, ei levinud need arusaamad koolidesse ega ühiskonda laiemalt (Lindström, Risberg & Plado 2023: 24). Keelekogukonna arusaamade ja hoiakute kujundamisel on rolli mänginud ka ÕSi pealkiri: „Kui sõnaraamatu nimi on „Õigekeelsussõnaraamat”, siis sõnaraamatu kasutaja tõlgendab kõiki soovitusi kergesti kui juhiseid: see vorm või tähendus on õige” (Nuolijärvi 2023: 1220; vt ka Paet & Risberg 2021: 965). Seda arusaama ilmestab doktoritöö sissejuhatuses mainitud kommentaar Sõnaveebi kasutajauuringust (vt Langemets jt 2024): „Vahel tekib lihtsalt huvi, mis on mingi sõna korrektne tähendus võrreldes sellega, kuidas me seda igapäevaselt kasutame.”

Teaduspõhises keelekorralduses jagatakse keelekasutajale keeleteaduslikele uurimustele tuginevaid selgitusi, et ta saaks teha oma konteksti sobivaid informeeritud valikuid. Demokraatlikul ajastul hoitakse uuringute najal ajakohasena keelekorralduslikud normingud ja soovitused, et need tegelikust keelekasutusest nähtavalt ei lahkneks (Päll 2019; Lindström, Risberg & Plado 2023; Paet 2023; varem on sama mõtet väljendanud Hint 1978a: 210; Kettunen 1919: 9–10). Teaduspõhise keelekorralduse üks peamisi eesmärke on, et normingud oleksid keelekasutuse sisemise normiga võimalikult lähedalt seotud ning et soovitused ei oleks praeguse keelekasutusega vastuolus. Sellegipoolest võivad ühiskonnas (mh standardkeele ideoloogia toel, vt ptk 2.3) levida arvamused, et keelt tuleb ka tähenduste asjus rangelt korraldada, sest muidu ei saa inimesed (varsti) üksteisest aru (nt Tigasson 2024; Varik 2024). Keeleteadlase ülesanne on selgitada, miks see nii ei ole: mida lähemal on normingud keele sisemistele normidele, seda

vähem on keelekasutajal vaja norminguid „lihtsalt ära õppida” ning seda efektiivsemalt toimib keelekasutus (vt ka Päll 2019).

Doktoritöö uurimused on ühtlasi aidanud kujundada keelekorralduse tänapäevaseid põhimõtteid (vt P2; P4; P6; ptk 5.6; EKI teatmik, „Keelekorralduse põhimõtteid”). Ennekõike on doktoritöö kaasa aidanud EKI ühendsõnastiku arendamisele sõnatähenduste asjus. Erinevalt EÕS 1925-st, kus tähendused olid sõnaraamatu normatiivne osa, ja erinevalt ÕS 2018-st, kus tähenduste kohta anti soovitusi, kirjeldatakse EKI ühendsõnastikus kasutuses esilduvaid tähendusi ega peeta osasid tähendusi eesti (kirja)keelde sobimatuks. Osalt hakatakse neid põhimõtteid rakendama ka ÕS 2025-s – esialgu ainult osaliselt, sest 2024. aasta kevadel pidi EKI järgmise ÕSi koostamise plaane muutma (vt „Järgmise ÕSi väljaandmiseks muudetakse tegevuskava”). EKI tõdes, et keel ja keeleteadus arenevad kiiremini kui neid mõjutav õiguslik raamistik, seega õigusselguse huvides ei kajasta ÕS 2025 ilmselt kõiki keeleteaduslike uurimuste toel kujunenud keelekorralduse põhimõtteid. ÕS 2025 väljatöötamine on 2024. aasta aprillis veel töös.

EKI ühendsõnastikus rakendatakse süsteemselt põhimõtet, et üldkeele sõnade tähendusi ei normita, lisades ka, et tähenduste kohta ei saa (sõnaraamatus) anda keeles üldkehtivaid soovitusi. Doktoritöö põhiline tulemus on teoreetiliste käsitluste toel põhimõtte kinnistamine eesti keelekorralduse jaoks: üldkeele sõnade tähendusi ei normita ega suunata soovitude teel.

ALLIKAD

Kirjandus

2013. a õigekeelsussõnaraamatu põhimõtted. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna käsikiri.
- Aavik, Johannes. 1924. *Keeleuuenduse äärmised võimalused*. Keelelise uuenduse kirjastik 36. Tartu: Istandik.
- Aavik, Johannes. 1928–1929. Võõrsõnade kysimus. J. Aavik, Oskar Loorits, Julius Mägiste (toim). *Keelekultuur I*. Tartu: Keeleuuendusühingu väljaanne.
- Aavik, Johannes (koost). 1936. *Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika*. Tartu: Noor-Eesti.
- Ahven, Eeva. 2007. *Pilk paberpeeglisse. Keele ja Kirjanduse Instituudi kroonika 1947–1993*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Aitchison, Jean. 2018. *Language Change: Progress or Decay?* 4. ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Alas, Brita-Maria. 2022. Keeleinstituut susserdab emakeele kallal, aga keegi ei saa aru, mida täpselt. *Postimees* 14.10. <https://www.postimees.ee/7626300/keeleinstituut-susserdab-emakeele-kallal-aga-keegi-ei-saa-arumida-tapselt> (01.04.2024).
- AMSS 2013 = Paet, Tiina, Argo Mund & Tuuli Rehemaa (koost). 2013. *Ametniku soovitus-sõnastik*. Tallinn: Eesti Keele Instituut. <http://www.eki.ee/dict/ametnik/> (01.04.2024).
- Armstrong, Nigel & Ian E. Mackenzie. 2013. *Standardization, Ideology and Linguistics*. New York: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137284396>
- ATAP 2022 = BDA „Avalike teenuste arendusprogramm 2021–2022”. EKI meeskonna tehtud intervjuud ja käsikirjalised materjalid.
- Ayres-Bennett, Wendy. 2021. Modelling Language Standardization. W. Ayres-Bennett & John Bellamy (eds.). *The Cambridge Handbook of Language Standardization*, 27–64. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108559249>
- Baayen, Harald. 2011. Corpus linguistics and naive discriminative learning. *Revista Brasileira de Linguística Aplicada* 11(2). <http://dx.doi.org/10.1590/S1984-63982011000200003>
- Ball, Martin J., Rajend Mesthrie & Chiara Meluzzi (eds.). 2023. *The Routledge handbook of sociolinguistics around the world*. London; New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003198345>
- Balteiro, Isabel. 2011. Prescriptivism and descriptivism in the treatment of anglicisms in a series of bilingual Spanish-English dictionaries. *International Journal of Lexicography* 24(3), 277–305. <https://doi.org/10.1093/ijl/ecr001>
- Barlow, Michael & Suzanne Kemmer. 2000. *Usage Based Models of Language*. Stanford, California: CSLI Publications.
- Bauer, Laura & Peter Trudgill (eds.). 1998. *Language Myths*. Penguin Books.
- Bayley, Robert, Richard Cameron & Ceil Lucas (eds.). 2015. *The Oxford handbook of sociolinguistics*. New York: Oxford University Press.
- Belica, Cyril, Holger Keibel, Marc Kupietz & Rainer Perkuhn. 2010. An empiricist's view of the ontology of lexical-semantic relations. Petra Storjohann (ed.). *Lexical-Semantic Relations. Theoretical and practical perspectives*, 115–144. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/lis.28.08bel>
- Biber, Douglas & Susan Conrad. 2009. *Register, genre and style*. Cambridge: University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511814358>
- Blommaert, Jan & Ad Backus. 2013. Superdiverse repertoires and the individual. Ingrid de Saint-Georges & Weber Jean-Jacques (eds.). *Multilingualism and multimodality*, 11–32. Rotterdam: Sense Publishers. https://doi.org/10.1007/978-94-6209-266-2_2

- Bourdieu, Pierre. 1991. *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity Press.
- Burridge, Kate & Alexander Bergs. 2017. *Understanding Language Change*. London–New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315463018>
- Bybee, Joan. 2010. *Language, Usage and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511750526>
- Bybee, Joan. 2017. *Language Change*. Cambridge Textbooks in Linguistics. 4. ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bybee, Joan. 2023. What Is Usage-Based Linguistics? Manuel Diaz-Campos & Sonia Balasch (eds.). *The Handbook of Usage-Based Linguistics*, 9–29. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781119839859.ch1>
- Bybee, Joan, Revere Perkins & William Pagliuca. 1994. *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cameron, Deborah. 1995. *Verbal Hygiene*. London: Routledge.
- Campbell, Lyle & Russell Barlow. 2020. Is language change good or bad? Laura Bauer & Andreea S. Calude (eds.). *Questions about language: what everyone should know about language in the 21st century*, 80–90. London, New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780367175023-7>
- Chalvin, Antoine. 2011. Johannes Aaviku keeleliste uuenduste levik. *Keel ja Kirjandus* 7, 487–504. <https://keeljakirjandus.ee/archive/487-504.pdf> (01.04.2024).
- Chalvin, Antoine. 2023. *Johannes Aavik ja eesti keeleuuendus*. Heete Sakhai (tõlk). Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Clyne, Michael. 1997. Epilogue. M. Clyne (ed.). *Undoing and Redoing Corpus Planning*. Berlin; New York: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110801729-019>
- Coleman, Linda & Paul Kay. 1981. Prototype Semantics: The English Word *lie*. *Language* 57(1), 26–44. <https://doi.org/10.1353/lan.1981.0002>
- Crawford, William J. & Eniko Csomay. 2016. *Doing Corpus Linguistics*. New York–London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315775647>
- Croft, William. 2000. *Explaining Language Change. An Evolutionary Approach*. Harlow etc.: Longman.
- Croft, William & David Alan Cruse. 2005. *Cognitive Linguistics*. 3. ed. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511803864>
- Cruse, David Alan. 2001. *Lexical semantics*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/02990-9>
- Crystal, David. 2006. *How Language Works*. London: Penguin Books.
- Davies, Winifred V. 2012. Myths we live and speak by: Ways of imagining and managing language and languages. Matthias Hüning, Ulrike Vogl & Olivier Moliner (eds.). *Standard Languages and Multilingualism in European History*, 45–70. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/mdm.1.04dav>
- Davis, Hayley G. 2002. The Language Myth and Standard English. Roy Harris (ed.). *The Language Myth in Western Culture*, 41–54. Richmond: Curzon.
- Desagulier, Guillaume & Philippe Monneret. 2023. Cognitive Linguistics and a Usage-Based Approach to the Study of Semantics and Pragmatics. Manuel Diaz-Campos & Sonia Balasch (eds.). *The Handbook of Usage-Based Linguistics*, 31–53. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781119839859.ch2>
- De Schryver, Gilles-Maurice. 2023. Generative AI and Lexicography: The Current State of the Art Using ChatGPT. *International Journal of Lexicography* 36(4), 355–387. <https://doi.org/10.1093/ijl/ecad021>

- De Schryver, Gilles-Maurice & David Joffe. 2023. The end of lexicography, welcome to the machine: On how ChatGPT can already take over all of the dictionary maker's tasks. *20th CODH Seminar*. Center for Open Data in the Humanities, Research Organization of Information and Systems, National Institute of Informatics.
- Díaz-Campos, Manuel & Sonia Balasch. 2023. Introduction: Current Developments in Usage-Based Theory. M. Díaz-Campos & S. Balasch (eds.). *The Handbook of Usage-Based Linguistics*, 1–6. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781119839859.chintro>
- Diessel, Holger. 2007. Frequency effects in language acquisition, language use, and diachronic change. *New Ideas Psychology* 25, 108–127. <https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2007.02.002>
- Diessel, Holger. 2011. Grammaticalization and language acquisition. Heiko Narrog & Bernd Heine (eds.). *The Oxford Handbook of Grammaticalization*, 130–141. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199586783.013.0011>
- Diessel, Holger. 2017. Usage-based linguistics. Mark Aronoff (ed.). *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199384655.013.363>
- Dirven, René & Ralf Pörings (ed.). 2003. *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110219197>
- Divjak, Dagmar & Petar Milin. 2023. Using Computational Cognitive Modeling in Usage-Based Linguistics. Manuel Díaz-Campos & Sonia Balasch (eds.). *The Handbook of Usage-Based Linguistics*, 307–324. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781119839859.ch17>
- Dufva, Hannele, Mari Aro, Minna Suni & Olli-Pekka Salo. 2011. Onko kieltä olemassa? Teoreettinen kielitiede, soveltava kielitiede ja kielen oppimisen tutkimus. *AFinLA-e. Soveltavan kielentutkimuksen tutkimuksia* 3, 22–43. <https://journal.fi/afinla/article/view/4454> (01.04.2024).
- Dufva, Hannele & Sari Pietikäinen. 2009. Moni-ilmeinen monikielisyys. *Puhe ja kieli* 29/1, 1–14.
- Eesti keele arengukava 2021–2035. <https://www.hm.ee/media/1513/download> (01.04.2024).
- Eesti keelenõukogu seminar keelekorraldusest. *Eesti Keele Instituudi Youtube'i kanal*, 01.03.2024. <https://www.youtube.com/watch?v=Y1ASHbsceaM&t=2639s> (01.04.2024).
- Ehala, Martin. 1998. Eesti keele arenguteid: korporatiivsus vs. avatus („Muutuv keel“). *Keel ja Kirjandus* 11, 733–738.
- Ehala, Martin. 2012. Kui vajalik on grammatika? *Keel ja Kirjandus* 8–9, 614–628. <https://doi.org/10.54013/kk658a5>
- Ehala, Martin. 2022. Kaalul on rohkem kui ÕS. *Postimees: Arvamus ja Kultuur* 01.11. <https://arvamus.postimees.ee/7638972/martin-ehala-kaalul-on-rohkem-kui-os> (01.04.2024).
- Ehala, Martin. 2024. ÕS peab olema sama selge kui liikluseeskiri. *Postimees* 15.03. <https://arvamus.postimees.ee/7979602/martin-ehala-os-peab-olema-sama-selge-kui-liikluseeskiri> (01.04.2024).
- EKG 1968 = Johannes Valgma & Nikolai Rimmel. *Eesti keele grammatika: käsiraamat*. Tallinn: H. Heidemanni nim. trükikoda.
- EKI teatmik. Eesti õigekeelsuskäsiraamat. Peeter Päll (peatoim), Tiina Paet, Margit Langemets (toim). P. Päll, Maire Raadik, M. Langemets, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, T. Paet, Lydia Risberg & Arvi Tavast (koost). Eesti Keele Instituut 2022–. eki.ee/teatmik/ (01.04.2024)

- EKK 1997 = Mati Erelt, Tiiu Erelt & Kristiina Ross. *Eesti keele käsiraamat*. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- EKK 2007 = Mati Erelt, Tiiu Erelt & Kristiina Ross. *Eesti keele käsiraamat*. 3. täiend tr. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- EKK 2020 = Mati Erelt, Tiiu Erelt & Kristiina Ross. *Eesti keele käsiraamat*. Uuendatud väljaanne. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- EKSS 2009 = *Eesti keele seletav sõnaraamat*. Kd I–VI. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” 2., täiendatud ja parandatud trükk. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll (toim). Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss> (01.04.2024).
- EKÕS 1918 = *Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat*. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne. Jaan Tammemägi (toim). Tallinn: K.-Ü. „Rahvaülikooli” kirjastus.
- Elisto, Elmar. 1948. *Keelelisi küsimusi I*. Tallinn: RK Pedagoogiline Kirjandus.
- Elspaß, Stephan. 2021. Language Standardization in a View ‘from Below’. Wendy Ayres-Bennett, John Bellamy (eds.). *The Cambridge Handbook of Language Standardization*, 93–114. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108559249.004>
- Erelt, Mati. 2006. *Lause õigekeelsus: juhatused ja harjutused*. Tiiu Erelt (toim). Tartu: Bookmill.
- Erelt, Mati. 2019. *Lause õigekeelsus: juhatused ja harjutused*. 4. tr. Tiiu Erelt (toim). Tallinn: Emakeele Selts.
- Erelt, Mati & Helle Metslang. 1998. Oma või võõras? *Keel ja Kirjandus* 10, 657–668.
- Erelt, Pekka. 2024. Karid eesti keele teel. *Eesti Ekspress* 4 (1781), 37–38. <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/120263667/karid-eesti-keele-teel> (01.04.2024).
- Erelt, Tiiu. 1976. Keel normiliistul. Mart Mäger (koost). *Keel, mida me harime*, 20–23. Tallinn: Valgus.
- Erelt, Tiiu. 1999. Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. *Keel ja Kirjandus* 12, 817–825.
- Erelt, Tiiu. 2000. Mida tahab keelekorraldus. *Oma Keel* 1, 23–26. https://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2000_1/OK_2000-1_03.pdf (01.04.2024).
- Erelt, Tiiu. 2001a. Keelekorralduse ja -õpetuse komisjon 1979. *Emakeele Seltsi aastaraamat 46 (2000)*, 88–115. Tartu.
- Erelt, Tiiu. 2001b. Uus normatiivne kirjakeele sõnaraamat. Keelekorralduse konverents 18. ja 19. novembril 1999. Ettekanded. Silvi Vare & Kristiina Ross (koost). (Eesti Keele Instituudi toimetised 8), 164–178. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Erelt, Tiiu. 2002. *Eesti keelekorraldus*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Erelt, Tiiu. 2003. ÕS-i toimetaja selgitab. *Keel ja kirjandus* 6, 448–460.
- Erelt, Tiiu. 2007a. *Terminiõpetus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Erelt, Tiiu. 2007b. Õigekeelsussõnaraamatud läbi sajandi. Urmas Sutrop (koost). *ÕS-i lätted*, 5–34. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Erelt, Tiiu. 2021. Emakeele Seltsi keeleteoimkond XX sajandi II poolel. *Emakeele Seltsi aastaraamat 66 (2020)*. 389–407. <https://doi.org/10.3176/esa66.16>
- Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. 2018. Erarbeitet unter der Leitung von Wolfgang Pfeifer. Edition Kramer im der Rhenania Verlagsgesellschaft mbH. Berlin: Walter de Gruyter GmbH.
- Everett, Daniel. 2012. *Language: The Cultural Tool*. London: Profile Books Ltd.
- EÕS I 1925, II 1930, III 1937 = *Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat*. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu” II täiendatud ja parandatud tr. I köide A–M, 1925; II köide N–Rio, 1930. Johannes Voldemar Veski (toim); III köide Ripp–Y, 1937. Elmar Muuk (toim). Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.

- Ferguson, Charles A. 1968. Language Development. Joshua A. Fishman, Charles A. Ferguson & Jyotirindra Das Gupta (eds.). *Language Problems of Developing Nations*, 27–35. New York, London, Sydney & Toronto: John Wiley & Sons, Inc.
- Fillmore, Charles J. 1975. An alternative to checklist theories of meaning. *Annual Meeting of the Berkeley Linguistics society* 1, 123–131. <https://doi.org/10.3765/bls.v1i0.2315>
- Frankenberg-Garcia, Ana, Geraint Paul Rees & Robert Lew. 2021. Slipping through the cracks in e-lexicography. *International Journal of Lexicography* 34(2), 206–234. <https://doi.org/10.1093/ijl/ecaa022>
- Geeraerts, Dirk. 2000. Salience phenomena in the lexicon. Lorenzo Albertazzi (ed.). *Meaning and Cognition: Multidisciplinary approach (converging evidence in language and communication research)* 2, 79–102. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/celcr.2.05gee>
- Gillioz, Christelle & Sandrine Zufferey. 2020. *Introduction to Experimental Linguistics*. London: ISTE; Hoboken, NJ: Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781119801719>
- Gloy, Klaus. 2012. Was ist das Normhafte einer Norm? Zur Fundierung der Normenforschung. Katharina Rosenberg & Rita Vallentin (eds.). *Norm und Normalität. Beiträge aus Linguistik, Soziologie, Literatur- und Kulturwissenschaften*, 8–23. Berlin: Logos.
- Gorjanc, Vojko, Polona Gantar, Iztok Kosem & Simon Krek (eds.). 2017. *Dictionary of Modern Slovene: Problems and Solutions*. Ljubljana: University of Ljubljana, Faculty of Arts.
- Gries, Stefan Th. & Nick C. Ellis. 2015. Statistical measures for usage-based linguistics. *Language Learning* 65(S1), 228–255. <https://doi.org/10.1111/lang.12119>
- Grin, François. 2015. Language Policy, Ideology, and Attitudes: Key Issues in Western Europe. Bayley, Robert, Richard Cameron & Ceil Lucas (eds.). *The Oxford handbook of sociolinguistics*, 629–650. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199744084.013.0031>
- Habicht, Külli. 2009. Kaassõnade „peale” ja „päras” tähenduse normimisest. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsus (13.10.2009). https://www.emakeeleselts.ee/wp-content/uploads/2020/06/eskt_otsus_2009_peale_parast.pdf (01.04.2024).
- Habicht, Külli, Leelo Keevallik & Ilona Tragel. 2006. Keele muutumine kasutus-kontekstis. *Keel ja Kirjandus* 8, 609–625.
- Hanks, Patrick W. 1987. Definitions and Explanations. Sinclair, John McHardy (ed.). *Looking Up: An Account of the Cobuild Project in Lexical Computing and the Development of the Collins Cobuild English Language Dictionary*. London: Collins ELT, 116–136.
- Hanks, Patrick W. 2013. *Lexical Analysis: Norms and Exploitations*. Cambridge: MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/9780262018579.001.0001>
- Harris, Roy. 2002. The Role of the Language Myth in the Western Cultural Tradition. R. Harris (ed.). *The Language Myth in Western Culture*, 1–24. Richmond: Curzon.
- Hayakawa, S. I. & Alan R. Hayakawa. 2022 [1949]. Keel mõttes ja teos. Tallinn: Postimees Kirjastus.
- Heinsar, Egle. 2023. Nii et paneme riigi kinni ja viimane kustutab tule? *Sirp* 24.11. <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/varamu/nii-et-paneme-riigi-kinni-ja-viimane-kustutab-tule/> (01.04.2024).
- Heitmeier, Maria, Yu-Ying Chuang, Seth D. Axen & R. Harald Baayen. 2023. Frequency effects in Linear Discriminative Learning. *Computer Science*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2306.11044>

- Hendrikson, Reet. 2018. *Kas sõjasõna sünnib sõtta? Erialakeele tõhusus sõjandus-terminoloogia näitel* (Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 42.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Hennig, Mathilde (ed.). 2021. *Duden. Sprachliche Zweifelsfälle. Das Wörterbuch für richtiges und gutes Deutsch*. Berlin: Dudenverlag.
- Hennoste, Tiit. 1996. Tartu University Corpus of Written Estonian: a survey of the structure of texts and principles of selection. Haldur Õim (ed.). *Estonian in the Changing World*, 7–32. Tartu: University of Tartu.
- Hennoste, Tiit. 1999. Eesti keele arengud: totalitaariast polioloogiasse (“Muutuv keel”). *Keel ja Kirjandus* 2, 88–96.
- Hennoste, Tiit (toim). 2000. Eesti keele allkeeled. (9.–10.12.1999 Tartu Ülikoolis toimunud seminari kogumik.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Hennoste, Tiit & Karl Pajusalu. 2013. Eesti keele allkeeled: õpik gümnaasiumile. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Herman, Ondřej. 2023. Unsupervised Sense Classification for Word Sketches. Marek Medved', Michal Měchura, Carole Tiberius, Iztok Kosem, Jelena Kallas, Miloš Jakubiček & Simon Krek (eds.). *Electronic lexicography in the 21st century (eLex 2023): Invisible Lexicography. Book of abstracts*. Brno, 27–29 June 2023. Brno: Lexical Computing CZ s.r.o.
- Hint, Mati. 1978a. *Häälikutest sõnadeni: emakeele häälikusüsteem üldkeeleteaduslikul taustal*. Tallinn: Valgus.
- Hint, Mati. 1978b. Keelekorralduse küsimärgid. *Looming* 5, 844–863.
- Hint, Mati. 2001a. Avastamise ja leiutamise vahekord eesti grammatikates. *Congressus nonus internationalis fenno-ugristarum. 7.–13. VIII 2000 Tartu. Pars IV. Dissertationes sectionum. Linguistica I*, 358–364. Tartu.
- Hint, Mati. 2001b. Kellele kuulub eesti keelekorraldus? *Keelekorralduse konverents 18. ja 19. novembril 1999. Ettekanded*. (Eesti Keele Instituudi toimetised 8), 126–163. Tallinn.
- Hopkins, Brian. 2019. Cognitive functionalist approach. *Lancaster Glossary of Child Development* 22.25. https://www.lancaster.ac.uk/fas/psych/glossary/cognitive_functionalist_approach/ (01.04.2024).
- Hunt, Kristiina. 2012. *Veahtlike paronüümide käsitlemisoskus põhikooli III astme õpilaste seas*. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Ibbotson, Paul. 2013. The scope of usage-based theory. *Frontiers in Psychology* 4:255. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00255>
- Jakubiček, Miloš & Michael Rundell. 2023. The end of lexicography? Can ChatGPT outperform current tools for post-editing lexicography? Martin Medved', Michal Měchura, Carole Tiberius, Iztok Kosem, Jelena Kallas, Miloš Jakubiček & Simon Krek (eds.). *Electronic lexicography in the 21st century (eLex 2023): Invisible Lexicography. Proceedings of the eLex 2023 conference*. Brno, 27–29 June 2023. Brno: Lexical Computing CZ s.r.o., 518–533.
- Jarrett, Dylan & Patrícia Amaral. 2023. Usage-Based Approaches to Semantic Change. Manuel Diaz-Campos & Sonia Balasch (eds.). *The Handbook of Usage-Based Linguistics*, 435–453. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781119839859.ch24>
- Jurafsky, Dan. 2003. Probabilistic modeling in psycholinguistics: linguistic comprehension and production. Rens Bod, Jennifer Hay & Stefanie Jannedy (eds.). *Probabilistic Linguistics*, 39–95. Cambridge, MA: MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/5582.003.0006>

- Jänes, Henno & Johannes Aavik (koost). 1939. *Eesti keeleõpik. I: üldsusele ja kõrgema astme koolidele*. Tartu: Eesti Kirjastuse Kooperatiiv.
- Järgmise ÕSi väljaandmiseks muudetakse tegevuskava. Pressiteade, 28.03.2024. Haridus- ja Teadusministeerium. <https://www.hm.ee/uudised/jargmise-osi-valjaandmiseks-muudetakse-tegevuskava> (01.04.2024).
- Jürine, Anni. 2016. *The Development of Complex Postpositions in Estonian: A Case of Grammaticalization via Lexicalization*. (Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 38.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Jürjo, Inna, Lea Kõiv, Janet Laidla, Mati Laur, Anu Mänd, Aivar Põldvee & Anti Selart. 2012. Helme langemine. *Keel ja Kirjandus* 10, 790–792. <https://doi.org/10.54013/kk707a7>
- Jürviste, Madis & Tiina Paet. 2023. Prantsuse päritolu võõrsõnade kirjakuju varieerumisest eesti keeles. *Ekläär ja ekleer. Keel ja Kirjandus* 4, 425–433. <https://doi.org/10.54013/kk784a4>
- Kasik, Reet. 2015. *Sõnamoodustus*. Eesti keele varamu I. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kasik, Reet. 2020. Eesti keelehoolde algusaegadest. *Eesti Keeletoimetajate Liidu aasta-raamat 2019*, 28–41.
- Kasik, Reet. 2022a. Keelekorraldus Nõukogude Eestis (Vaateid eesti keelekorralduse arenguloole). *Keel ja Kirjandus* 12, 1093–1103. <https://doi.org/10.54013/kk780a2>
- Kasik, Reet. 2022b. ÕS on eesti kultuuritraditsioon. *Postimees: Arvamus ja Kultuur* 26.11. <https://teadus.postimees.ee/7656079/ak-reet-kasik-os-on-est-ki-kultuuritraditsioon> (01.04.2024).
- Kask, Arnold, Johannes Voldemar Veski & Juhan Väinaste. 1935. *Eesti keeleõpetus ja harjutustik keskkooli IV klassile (VIII õppeaasta): tuletusõpetus*. Tartu: Loodus.
- Keelekorralduse põhimõtteid. EKI teatmik, Eesti Keele Instituut. <https://eki.ee/teatmik/keelekorralduse-pohimotteid/> (01.04.2024).
- Keelekorralduse teisenemine. EKI teatmik, Eesti Keele Instituut. <https://eki.ee/teatmik/keelekorralduse-pohimotteid/> (01.04.2024).
- Kehayov, Petar & Virve Vihman. 2014. The lure of lability: A synchronic and diachronic investigation of the labile pattern in Estonian. *Linguistics* 52(4), 1061–1105. <https://doi.org/10.1515/ling-2014-0016>
- Kerge, Krista. 2004. Keelenormi tänapäevane olemus (2). Normi liigid ja sõnavaranorm. *Õiguskeel* 1, 11–20.
- Kerge, Krista. 2012a. Kas keelt on vaja normida? *Oma Keel* 2, 84–89. https://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2012_2/OK_2012-2_10.pdf (01.04.2024).
- Kerge, Krista. 2012b. Keelekorralduse põhimõtted. *Sirp* 27.09. <https://sirp.ee/s1-artiklid/varamu/keelekorralduse-pohimotted/> (01.04.2024).
- Kerge, Krista. 2012c. Uusimaid soovitusi ESi keeletoimkonnalt. *Oma Keel* 2, 77–83. https://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2012_2/OK_2012-2_09.pdf (01.04.2024).
- Kerge, Krista. 2022a. Emakeele Seltsi keeletoimkond ja keelekorraldus (Vaateid eesti keelekorralduse arenguloole). *Keel ja Kirjandus* 12, 1104–1118. <https://doi.org/10.54013/kk780a3>
- Kerge, Krista. 2022b. *Sõna, see piisake meres. Valik kirjutisi 1998–2019*. (Emakeele Seltsi toimetised 80), 195–198. Tallinn: Emakeele Selts.
- Kerge, Krista. 2022c. Targutaja tahab sõna. *Sirp* 15.07. <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/varamu/targutaja-tahab-sona/> (01.04.2024).
- Kerm, Riina. 2010. *Paronüümide tundmine 10. klassi õpilaste seas*. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool.

- Kettunen, Lauri. 1919. *Arvustavad märkused keeluuendusnõuete puhul*. Tallinna Rahvaülikool.
- Kilgarriff, Adam. 1992. *Polysemy*. PhD thesis. University of Sussex.
- Kilgarriff, Adam, Pavel Rychlý, Pavel Smrž & David Tugwell. 2004. The Sketch Engine. Geoffrey Williams & Sandra Vessier (eds.). *Proceedings of the 11th EURALEX International Congress*. Lorient: Université de Bretagne Sud, lk 105–115.
- Kilgarriff, Adam, Vít Baisa, Jan Bušta, Miloš Jakubíček, Vojtěch Kovář, Jan Michelfeit, Pavel Rychlý & Vít Suchomel. 2014. The Sketch Engine: Ten years on. *Lexicography* 1, 7–36. <https://doi.org/10.1007/s40607-014-0009-9>
- Kimura, Goro Christoph. 2022. Why and how ideology matters for Language Management Theory. Marek Nekula, Tamah Sherman & Halina Zawiszová (eds.). *Interests and Power in Language Management. Prague papers on language, society and interaction* 6, 37–50. Berlin: Peter Lang.
- Klavan, Jane. 2018. Kognitiivne keeleteadus arvude rägastikus. *Keel ja Kirjandus* 8–9, 697–712. <https://doi.org/10.54013/kk730a>
- Klavan, Jane, Ann Veismann & Anni Jürine. 2013. Katselised meetodid tähenduse uurimisel. *Eesti ja Soome-Ugri Keeleteaduse Ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 4(1), 17–34. <https://doi.org/10.12697/jeful.2013.4.1.02>
- Kloss, Heinz. 1969. *Research possibilities in group bilingualism*. Quebec: International Center for Research on Bilingualism.
- Koistinen, Emma. 2018. *Ärsyttävyyden kieli-ideologisuus – purismi ja standardi-ideologia ärsyttävien sanojen ja sanontojen taustalla*. Pro gradu-tutkielma. Suomalais-ugrilainen ja pohjoismainen osasto.
- Kooli, Rain. 2009. Mis meeles, see veebis. *Sirp* 11.12. <https://sirp.ee/s1-artiklid/varia/mis-meeles-see-veebis/> (01.04.2024).
- Koppel, Kristina. 2024. Keeleminutid. Digi-Tammsaare kinnipüüdmise tõde ja õigus. *ERR Kultuur* 29.01. <https://kultuur.err.ee/1609236270/keeleminutid-digi-tammsaare-kinnipuudmise-tode-ja-oigus> (01.04.2024).
- Koppel, Kristina & Jelena Kallas. 2022a. Eesti keele ühendkorpuste sari 2013–2021: mahukaim eesti keele kogu. Margit Langemets, Maria-Maren Linkgreim & Helle Metslang (toim). *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat*, 207–228. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing. <https://doi.org/10.5128/ERYa18.12>
- Koreinik, Kadri. 2023. Extra-linguistic arguments in the XXI century corpus and status planning: Superdictionary in times of language standardization from below. *Eesti ja Soome-Ugri Keeleteaduse Ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 14(1), 117–148. <https://doi.org/10.12697/jeful.2023.14.1.04>
- Kristiansen, Tore. 2021. Destandardisation. Wendy Ayres-Bennett & John Bellamy (eds.). *The Cambridge Handbook of Language Standardization*, 667–690. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108559249.026>
- Krämer, Philipp, Ulrike Vogl & Leena Kolehmainen. 2022. What is “Language Making”? *International Journal of the Sociology of Language* 274, 1–27. <https://doi.org/10.1515/ijsl-2021-0016>
- Kull, Rein. 1961. Keelenorm ja teadlik keeletarvitus. *Keel ja Kirjandus* 2, 89–100.
- Kull, Rein. 1969. *Quo vadit eesti õigekeelsussõnaraamat*. Mis oli, mis on ja mida me teame. *Keel ja Kirjandus* 11, 641–652.
- Kull, Rein. 1976. Kas normisund või piiramatud vabadus. Mart Mäger (koost). *Keel, mida me harime*, 24–28. Tallinn: Valgus.
- Kull, Rein. 1978. Õigekeelsussõnaraamat 1976. Tegijate poolelt vaadatuna. *Keel ja Kirjandus* 11, 675–682.

- Kull, Rein. 2000 [1985]. Kirjakeelest ja selle korraldamisest. R. Kull (koost). *Kirjakeel, oskuskeel, üldkeel*, 21–35. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Kull, Rein. 2000. Kas kindel või lagundatud kirjakeel? R. Kull (koost). *Kirjakeel, oskuskeel, üldkeel*, 36–50. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Künstler, Aili. 2024. Miks üldse ja kellele ÕS? *Sirp*, 15.03. <https://sirp.ee/s1-artiklid/varamu/miks-uldse-ja-kellele-os/> (01.04.2024).
- Lakoff, George & Mark Johnson. 2011 [1980]. Metafoorid, mille järgi me elame. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus. Tõlkinud Ene Vainik.
- Lane, Pia. 2015. Minority language standardisation and the role of users. *Language Policy* 14(3), 263–283. <https://doi.org/10.1007/s10993-014-9342-y>
- Langacker, Ronald. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Langemets, Margit. 2009. *Nimisõna süstemaatiline poliisemia eesti keeles ja selle esitus eesti keelevaras*. (Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid.) Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Langemets, Margit, Udo Uibo, Mai Tiits, Tiia Valdre & Piret Voll. 2018. Eesti keel uues kuues. Eesti keele sõnaraamat 2018. *Keel ja Kirjandus* 12, 942–958. <https://doi.org/10.54013/kk733a2>
- Langemets, Margit, Kristina Koppel, Jelena Kallas & Arvi Tavast. 2021. Sõnastikukogust keele portaaliks. *Keel ja Kirjandus* 8–9, 755–770. <https://doi.org/10.54013/kk764a6>
- Langemets, Margit, Lydia Risberg, Arvi Tavast, Peeter Päll, Maire Raadik & Tiina Paet. 2022. Keelekorraldajad: keele muutumisega kaasneb alati ka selle üle muretsemine. *ERR Arvamus* 02.12. <https://www.err.ee/1608807802/keelekorraldajad-keele-muutumise-ga-kaasneb-alati-ka-selle-ule-muretsemine> (01.04.2024).
- Langemets, Margit & Lydia Risberg. 2023a. Mis on ÕSi sõna? *Sirp* 13.10. <https://sirp.ee/s1-artiklid/varamu/mis-on-osi-sona/> (01.04.2024).
- Langemets, Margit & Lydia Risberg. 2023b. Keeleminutid. Oh kooliaeg, oh seminariaeg ehk kuidas edeneb ÕS. *ERR Kultuur* 04.09. <https://kultuur.err.ee/1609088540/keeleminutid-oh-kooliaeg-oh-seminariaeg-ehk-kuidas-edeneb-os> (01.04.2024).
- Langemets, Margit & Lydia Risberg. 2024. Keeleminutid. Rohkem normi on vähem normi? *ERR Kultuur* 18.03. <https://kultuur.err.ee/1609285509/keeleminutid-rohkem-normi-on-vahem-normi> (01.04.2024).
- Langemets, Margit, Lydia Risberg, Tiina Paet & Kristel Algvere. 2024. *Sõnaveebi kasutajauuring 2023. Raport*. Eesti Keele Instituut. https://portaal.eki.ee/images/EKI_dokumendid/sonaveebi%20kasutajauuring_2023.pdf (01.04.2024).
- Langer, Nils & Agnete Nesse. 2012. Linguistic Purism. Juan Manuel Hernández-Campoy & Juan Camilo Conde-Silvestre (eds.). *The Handbook of Historical Sociolinguistics*, 607–625. Oxford: Blackwell Publishing Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781118257227.ch33>
- Le Page, R. B. 1988. Some premises concerning the standardization of languages, with special reference to Caribbean Creole English. *International Journal of the Sociology of Language* 71, 25–36. <https://doi.org/10.1515/ijsl.1988.71.25>
- Lew, Robert. 2023. ChatGPT as a COBUILD lexicographer. *Humanities and Social Sciences Communications* 10, 704. <https://doi.org/10.1057/s41599-023-02119-6>
- Liivaku, Uno. 1978. *Kust king keelt pigistab*. Tallinn: Valgus.
- Liivaku, Uno. 1984. Keelekorralduse vastuoksused („Kirjakeele korraldus nüüd ja praegu”). *Keel ja Kirjandus* 10, 581–586.

- Lindblom, Björn E. 1990. Explaining phonetic variation: A sketch of the H&H theory. William J. Hardcastle & Alain Marchal (eds.). *Speech production and speech modelling*, 403–439. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. https://doi.org/10.1007/978-94-009-2037-8_16
- Lindström, Liina. 2022. Eesti keel olgu mugav töövahend, mitte veskikivi kaelas. *ERR Arvamus* 29.4. <https://www.err.ee/1608581500> (01.04.2024).
- Lindström, Liina, Lydia Risberg & Helen Plado. 2023. Language ideologies and beliefs about language in Estonia and Estonian language planning. *Eesti ja Soome-Ugri Keeleteaduse Ajakiri. Journal of Estonian and Finno-ugric Linguistics* 14(1), 7–48. <https://doi.org/10.12697/jeful.2023.14.1.01>
- Lindström, Liina & Lydia Risberg. 2024. Sõnaraamat on oma aja ja koostajate nägu. *Postimees* 42, 14. <https://arvamus.postimees.ee/7979653/liina-lindstrom-lydia-risberg-sonaraamat-on-oma-aja-ja-koostajate-nagu> (01.04.2024).
- Lukač, Morana. 2018. Grassroots Prescriptivism: An analysis of individual speakers' efforts in maintaining the standard language ideology. *English Today* 34(4), 5–12. <https://doi.org/10.1017/S0266078418000342>
- Lüdeling, Anke, Artemis Alexiadou, Aria Adli, Karin Donhauser, Malte Dreyer, Markus Egg, Anna Helene Feulner, Natalia Gagarina, Wolfgang Hock, Stefanie Jannedy, Frank Kammerzell, Pia Knoeferle, Thomas Krause, Manfred Krifka, Silvia Kutscher, Beate Lütke, Thomas McFadden, Roland Meyer, Christine Mooshammer, Stefan Müller, Katja Maquate, Muriel Norde, Uli Sauerland, Stephanie Solt, Luka Szucsich, Elisabeth Verhoeven, Richard Waltereit, Anne Wolfsgruber & Lars Erik Zeige. 2022. Register: Language Users' Knowledge of Situational-Functional Variation. Frame text of the First Phase Proposal for the CRC 1412. *Register Aspects of Language in Situation (REALIS)* 1(1), 1–58. <https://doi.org/10.18452/24901>
- MacDonald, Maryellen C. & Christiansen, Morten H. 2002. Reassessing working memory: comment on Just and Carpenter (1992) and Waters and Caplan (1996). *Psychological Review* 109, 35–54. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.109.1.35>
- Madise, Ülle. 2022. Teadus ja demokraatia põhiseaduse valguses. *ERR Arvamus* 22.10. <https://www.err.ee/1608760045/ulle-madise-teadus-ja-demokraatia-pohiseaduse-valguses> (01.04.2024).
- Madise, Ülle. 2024a. Eesti kirjakeele normi ei tohi kaotada. *Postimees* 15.03. <https://arvamus.postimees.ee/7979538/ulle-madise-est-ki-ri-ja-ke-lee-normi-ei-tohi-kaotada> (01.04.2024).
- Madise, Ülle. 2024b. Õiguskantsler: uus ÕS peaks lähtuma keeleseaduse nõuetest. *ERR* 07.03. <https://www.err.ee/1609274913/oiguskantsler-uus-os-peaks-lahtuma-keele-seaduse-nouetest> (01.04.2024).
- Mandera, Paweł, Emmanuel Keuleers & Marc Brysbaert. 2020. Recognition times for 62 thousand English words: Data from the English Crowdsourcing Project. *Behavior Research Methods* 52(2), 741–760. <https://doi.org/10.3758/s13428-019-01272-8>
- McLelland, Nicola. 2021. Language standards, standardisation and standard ideologies in multilingual contexts. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 42(2), 109–124. <https://doi.org/10.1080/01434632.2019.1708918>
- McMahon, April M. S. 1999. *Understanding Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mertins, Barbara. 2016. The Use of Experimental Methods in Linguistic Research: Advantages, Problems and possible Pitfalls. *Slavic languages in Psycholinguistics. Chances and Challenges for Empirical and Experimental Research*, 15–33. https://www.researchgate.net/publication/340967600_The_Use_of_Experimental_Methods_in_Linguistic_Research_Advantages_Problems_and_possible_Pitfalls (01.04.2024).

- Metslang, Helle, Külli Habicht, Tiit Hennoste, Anni Jürine, Kirsi Laanesoo & David Ogren. 2017. Komitatiivi funktsioonidest eri aegade ja registrite eesti kirjakeeles. *Eesti ja Soome-Ugri Keeleteaduse Ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 8(1), 149–178. <https://doi.org/10.12697/jeful.2017.8.1.09>
- Milroy, James. 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5/4, 530–555. <https://doi.org/10.1111/1467-9481.00163>
- Milroy, James. 2003. On the role of the speaker in language change. Raymond Hickey (ed.). *Motives for Language Change*, 143–157. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511486937.010>
- Milroy, James & Lesley Milroy. 2012. *Authority in Language: Investigating Standard English*. Oxford: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203124666>
- Mis on muutunud. EKI teatmik, <https://eki.ee/teatmik/mis-on-muutunud> (01.04.2024).
- Mis on rubriik „ÕS selgitab”? EKI teatmik, <https://eki.ee/teatmik/mis-on-rubriik-osselgitab/> (01.04.2024).
- Mis on tekstikorpus? EKI teatmik, <https://eki.ee/teatmik/mis-on-tekstikorpus/> (01.04.2024).
- Muuk, Elmar. 1927. Akad. Emakeele Seltsi koosolekuteateid. *Eesti Keel* 5–6, 150–154.
- Mäearu, Sirje. 2000. *lt-liitelised määrsonad*. Tiiu Ereht & Maire Raadik (koost, toim). Keelenõuanne soovitab 2. Tallinn: Eesti Keele Instituut. <https://keeleabi.eki.ee/artiklid2/lt.html> (01.04.2024).
- Mäearu, Sirje. 2011. *Valik reksioone*. Tartu: Keelehooldekeskus.
- Mäekivi, Helika. 2021. Keeletoimetaja sõnaloendid. *Päevakera blogi* 27.10. <https://paevakera.ee/blogi/keeletoimetaja-sonaloendid> (01.04.2024).
- Mäekivi, Helika. 2022. Sõnatähendusest keelekorralduseni. *ERR Arvamus* 22.02. <https://www.err.ee/1608528724/helika-maekivi-keelekorraldusest-kirjakeeleni> (01.04.2024).
- Mäekivi, Helika. 2024. Põimuvaid paralleele keeleelust. *ERR Arvamus* 21.03. <https://www.err.ee/1609288653/helika-maekivi-poimuvaid-paralleele-keeleelust> (01.04.2024).
- Mägi, Ruth, Koidu Raudvere & Mari Vaba (koost). 2001. *Eesti keele raskete sõnade sõnaraamat. Kuidas sõnu õigesti kirjutada ja kasutada*. Tallinn: TEA Kirjastus.
- Mägiste, Julius. 1936. *Joh. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Eesti Keel* 5, 134–151.
- Nemvalts, Peep. 2023. Sõnatsunami. *Sirp* 22.12. <https://sirp.ee/s1-artiklid/varamu/sonatsunami/> (01.04.2024).
- Nemvalts, Peep & Silvi Vare. 1984. *Eesti keele õpik X klassile*. Tallinn: Valgus.
- Nuolijärvi, Pirkko. 2023. Võõrsõnade esitamine eesti keele sõnastikes. *Keel ja Kirjandus* 12, 1218–1221. <https://keeljakirjandus.ee/wp-content/uploads/2023/12/P.NUOLIJARVI.pdf> (01.04.2024).
- Nurkse, Rein. 1944. Keelelised päevamured. *Eesti Sõna* 18 (23.01), 2. <https://de.digar.ee/?a=d&d=eestisona19440123.2.14&srpos=40&e=-1940---1949--et-25--26--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-kirjakeel-----> (01.04.2024).
- Nurm, Ernst. 1928. Kas tüüpiline, mikroskoopiline või tüübiline, mikroskoobiline? *Eesti Keel* 7–8. 138–141.
- Ostwald, Wilhelm. 1911. *Sprache und Verkehr*. Leipzig: Akademische Verlagsgesellschaft.
- Overbye, Stine. 2023. Kas eesti keel võitleb oma elu eest? *Imeline Teadus* 02.12. www.imelineteadus.ee/kas-eesti-keel-on-ohus-1500-keelt-voitlevad-oma-elu-cest/ (01.04.2024).
- Paet, Tiina. 2022. Võõrsõnade kuju normimise probleeme tänapäeva eesti keeles. *Keel ja Kirjandus* 10, 923–947. <https://doi.org/10.54013/kk778a3>

- Paet, Tiina. 2023. *Võõrainese kinnistumine eesti keeles: keelekorralduslik ja leksikograafiline vaade*. (Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuenssis 51.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Paet, Tiina & Lydia Risberg. 2021. Võõrsõnade tähendussoovitused ja nende esitus üldkeele sõnaraamatus. *Keel ja Kirjandus* 11, 965–984. <https://doi.org/10.54013/kk767a2>
- Pajunen, Henni. 2023. Language Ideologies Against Norm Change: A Case Study of the Orthographic Norm of Finnish O(i)ttA-verbs and Language Professionals' Unwillingness to Change It. *Eesti ja Soome-Ugri Keeleteaduse Ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 14(1), 81–115. <https://doi.org/10.12697/jeful.2023.14.1.03>
- Parian-Scherb, Mahnaz, Peter Uhrig, Luca Rossetto, Stéphane Dupont & Heiko Schuldt. 2023. Gesture retrieval and its application to the study of multimodal communication. *International Journal on Digital Libraries* 24.07. <https://doi.org/10.1007/s00799-023-00367-0>
- Patekar, Jakob. 2017. Odnos norme i uzusa na primjeru paronima. *Rasprave Instituta za Hrvatski Jezik i Jezikoslovlje* 43(1), 163–179. (Horvaadi keelest tõlkinud Rauno Alliksaar.)
- Plado, Helen. 2014. Development of Estonian conjunction *kuna* 'while, because' during the 20th century. Jyrki Kalliokoski, Laura Visapää & Helena Sorva (eds.). *Contexts of subordination: Cognitive, typological and discourse perspectives* 249, 269–286. Amsterdam: John Benjamins. <http://doi.org/10.1075/pbns.249.11pla>
- Plado, Helen. 2022. Rahvakeelsus XX sajandi alguskümnendite Eesti keelekorralduses (Vaateid eesti keelekorralduse arenguloole). *Keel ja Kirjandus* 12, 1075–1092. <https://doi.org/10.54013/kk780a1>
- Plado, Helen & Katrin Mandra. 2008. *Väike paroniümisõnastik*. Tiina Paet (toim). Tartu: Keelehooldekeskus.
- Pook, Hanna. 2018. *Kommunitseerima ja kommunikeerima*. *Oma Keel* 1, 27–34. https://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2018_1/OK-1-2018_04.pdf (01.04.2024).
- Pool, Raili. 2019. *Eesti keele verbirektsioon*. Tiina Kikerpill (toim). 4., oluliselt parandatud ja täiendatud tr. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Päll, Peeter. 2019. Pilk eesti kirjakeele korraldamise sajandile ja tänapäevale. *Keel ja Kirjandus* 1–2, 107–111. <https://doi.org/10.54013/kk735a10>
- Pürjema, Inger. 2014. *Kokku- ja lahkukirjutamise probleemid riigieksamitöodes*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Raadik, Maire. 1989. Ajakirja „Teater. Muusika. Kino” keelest. *Keel ja Kirjandus* 6, 333–342.
- Raadik, Maire. 2008. Võõrad võõrsõnad. M. Raadik (koost ja toim). *Keelenõuanne soovitab* 4, 43–63. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Raadik, Maire. 2015. Mida küsitakse võõrsõna tähenduse kohta? M. Raadik, Tiiu Erelt (toim). *Keelenõuanne soovitab* 5, 144–152. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Raadik, Maire. 2019. Emakeele Seltsi keeletoimkonna veerandsajand. *Oma Keel* 1, 54–67. https://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2019_1/OK-1-2019_09.pdf (01.04.2024).
- Raadik, Maire & Tiina Leemets. 2017. Emakeele Seltsi keeletoimkonnas. *Oma Keel* 1, 31–37. https://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2017_1/OK-1-2017_05.pdf (01.04.2024).
- Raag, Raimo. 2008. *Talurahva keelest riigikeeleks*. Tartu: Atlex.
- Raiet, Erich. 1976. Mõnda eesti kirjakeele sõnaraamatust. Mart Mäger (koost). *Keel, mida me uurime*, 150–153. Tallinn: Valgus.

- Ramscar, Michael & Harald Baayen. 2013. Production, comprehension, and synthesis: a communicative perspective on language. *Frontiers in Psychology* 4, 1–4. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00233>
- Ramscar, Michael, Peter Hendrix, Cyrus Shoul, Petar Milin & Harald Baayen. 2014. The Myth of Cognitive Decline: Non-Linear Dynamics of Lifelong Learning. *Topics in Cognitive Science* 6(1), 5–42. <http://dx.doi.org/10.1111/tops.12078>
- Ramscar, Michael & Robert F. Port. 2016. How spoken languages work in the absence of an inventory of discrete units. *Language Sciences* 53, 58–74. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2015.08.002>
- Ramscar, Michael, Ching Chu Sun, Peter Hendrix & Harald Baayen. 2017. The Mis-measurement of Mind: Life-Span Changes in Paired-Associate-Learning Scores Reflect the “Cost” of Learning, Not Cognitive Decline. *Psychological Science* 28(8), 1171–1179. <https://doi.org/10.1177/0956797617706393>
- Reddy, Michael J. 1993. The conduit metaphor: A case of frame conflict in our language about language. *Metaphor and Thought* 2, 164–201. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139173865.012>
- Risberg, Lydia. 2022a. EKI keelekool: kas pardel murrab moodsa mehe maha? *Postimees: Arvamus ja Kultuur* 643, 4. <https://leht.postimees.ee/7491149/eki-keelekool-kas-pardel-murrab-moodsa-mehe-maha> (01.04.2024).
- Risberg, Lydia. 2022b. Mida on ühist eesti keelel ja hruštšovkal? *Müürileht* 121, 20. <https://www.muurileht.ee/mida-on-uhist-eesti-keelel-ja-hrustsovkal/> (01.04.2024).
- Risberg, Lydia. 2022c. Pea pea püsti, pea! *Keelesäuts (Vikerraadio)*, 15.04. Eesti Rahvusringhääling. <https://vikerraadio.err.ee/1608565951/keelesauts-pea-pea-pusti-pea> (01.04.2024).
- Risberg, Lydia. 2023. Keeleminutid. Pusle pusle ehk Kas sõnade saatust saab ette ennustada. *ERR Kultuur* 13.11. <https://kultuur.err.ee/1609163542/keeleminutid-pusle-pusle-ehk-kas-sonade-saatust-saab-ette-ennustada> (01.04.2024).
- Risberg, Lydia. *käsikiri*. Paronüümide kosmos.
- Risberg, Lydia & Külli Habicht. 2021. EKI keelekool: loendipõhisusest kasutus-põhisuseni. *Postimees: Arvamus ja Kultuur* 620, 4. <https://arvamus.postimees.ee/7367811/eki-keelekool-loendipohisusest-kasutus-pohisuseni> (01.04.2024).
- Rivas, Javier. 2023. The Future of Usage-Based Approaches: Old and New Debates. Manuel Diaz-Campos & Sonia Balasch (eds.). *The Handbook of Usage-Based Linguistics*, 475–489. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781119839859.ch26>
- Ross, Kristiina. 2019. Meie ja teie kirjakeel. *Keel ja Kirjandus* 1–2, 57–68. <https://doi.org/10.54013/kk735a5>
- Ross, Kristiina & Liisi Piits. 2019. Mõlgutusi tõest eesti keelekirjelduses. *Keel ja Kirjandus* 8–9, 686–694. <https://doi.org/10.54013/kk742a9>
- RT I 1995, 79, 1349 = Eesti kirjakeele normi kehtestamise korra kinnitamine, <https://www.riigiteataja.ee/akt/31858> (01.04.2024).
- RT I, 14.06.2011, 3 = Eesti kirjakeele normi rakendamise kord, <https://www.riigiteataja.ee/akt/114062011003> (01.04.2024).
- Rundell, Michael. 2014. Macmillan English Dictionary: The End of Print? *Slovenščina* 2.0 2(2), 1–14. <http://dx.doi.org/10.4312/slo2.0.2014.2.1-14>
- Rundell, Michael. 2018. Searching for extended units of meaning—and what to do when you find them. *Lexicography* 5, 5–21. <https://doi.org/10.1007/s40607-018-0042-1>

- Rutten, Gijbert & Rik Vosters. 2021. Language standardization 'from above'. Wendy Ayres-Bennett & John Bellamy (eds.). *The Cambridge Handbook of Language Standardization*, 65–92. Cambridge, New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108559249>
- Rätsep, Huno. 1987. Eesti keele uurimise *status quo*: lünki ja väljavaateid. *Keel ja Kirjandus* 3, 129–135.
- Saareste, Andrus. 1922. *Tegelikud õigekeelsuse määrused*. Tartu: Postimees.
- Saareste, Andrus. 1952. *Kaunis emakeel*. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Saari, Henn. 1976. *Keelehääl*. Tallinn: Valgus.
- Saari, Henn. 1979. Taimelavakeelepäeva kõnedest (Tapa, 19. X 1978). *Keel ja Kirjandus* 3, 155–166.
- Saari, Henn. 1984. *Tüübikirjeldused lühikese kirjakeelesõnastiku koostajale*. [Projekt.] Esialgselt lõplik, august 1984. Käsikiri Eesti Keele Instituudis.
- Saari, Henn. 1999. Kirjakeelekorraldus keelte arengu üldseaduspärasuste valgusel, nagu ta paistis juba aastal 1979 („Muutuv keel”). *Keel ja Kirjandus* 10, 684–693.
- Saari, Henn. 2004. *Keelehääl*: Eesti Raadio „Keeleminutid” 1975–1999. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Saluäär, Hille. 2022. Sõnadest ei saa isu täis ehk Elukestva emakeeleõppe kaitseks. *Sirp* 04.02. <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/varamu/sonadest-ei-saa-isu-tais-ehkelukestva-emakeeleõppe-kaitseks/> (01.04.2024).
- Saluäär, Hille. 2023. Ideaalitud keelekorraldusest igapäevase keelehooldeni. *Sirp* 15.09. <https://sirp.ee/s1-artiklid/varamu/ideaalitud-keelekorraldusest-igapäevase-keelehooldeni/> (01.04.2024).
- Seth, Anil. 2021. *Being You. A New Science of Consciousness*. London: Faber and Faber.
- Siiman, Ann. 2019. *Vormikasutuse varieerumine ning selle põhjused osastava ja sisseütleva käände näitel*. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensia 45.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. <https://dspace.ut.ee/server/api/core/bitstreams/4f6b1ffb-bcfe-4ab5-ba06-82750efed064/content> (01.04.2024).
- Siiman, Ann. 2023. Normi määramisest: lühikese ülivõrde varieerumise juhtumiuuring. *Eesti ja Soome-Ugri Keeleteaduse Ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 14(1), 175–225. <https://doi.org/10.12697/jeful.2023.14.1.06>
- Solvavast keelekasutusest. EKI teatmik. Eesti õigekeelsuskäsiraamat. <https://eki.ee/teatmik/solvavast-keelekasutusest/> (01.04.2024).
- Spolsky, Bernard. 2004. *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Steels, Luc. 1998. The origins of syntax in visually grounded robotic agents. *Artificial Intelligence* 103, 133–156. [https://doi.org/10.1016/S0004-3702\(98\)00066-6](https://doi.org/10.1016/S0004-3702(98)00066-6)
- Steels, Luc & Pieter Wellens. 2006. How grammar emerges to dampen combinatorial search in parsing. Paul Vogt, Yuuya Sugita, Elio Tuci, and Christopher Nehaniv (eds.). *Symbol Grounding and Beyond, Proceedings of the Third EELC*, 76–88. Berlin: Springer Verlag. https://doi.org/10.1007/11880172_7
- Stefanowitsch, Anatol. 2020. *Corpus linguistics: A guide to the methodology*. Textbooks in Language Sciences 7. Berlin: Language Science Press. <https://zenodo.org/record/3735822>
- Storjohann, Petra. 2021. German Paronym Dictionaries: The Shift from Prescriptive Print Editions to Electronic Corpus-Based Resources. Hans Van de Velde & Fredric T. Dolezhal (eds.). *Broadening Perspectives in the History of Dictionaries and Word Studies*, 194–222. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

- Storjohann, Petra & Ulrich Schnörch. 2016. Verwechslungsfehler oder Wandel – Sprachliche Veränderungen der Gegenwart und Ihre Lexikografische Dokumentation. *Acta Universitatis Carolinae Philologica 4 / Germanistica Pragensia*, 133–172. <https://doi.org/10.14712/24646830.2016.52>
- Sutrop, Urmas. 2024. Mida me arvaksime oma ÕSist, kui see oleks kakskeelne vene vastetega sõnaraamat? *Postimees: Arvamus ja Kultuur* 18.03. <https://arvamus.postimees.ee/7982129/urmas-sutrop-mida-me-arvaksime-oma-osist-kui-see-oleks-kakskeelne-vene-vastetega-sonaraamat> (01.04.2024).
- Šipka, Danko, Alenka Vrbinč & Marjeta Vrbinč. 2021. Normative labels in slovene dictionaries: users' and lexicographers' perspectives. *International Journal of Lexicography* 34(2), 183–205. <https://doi.org/10.1093/ijl/ecaa025>
- Zahler, Sara. 2023. Linguistics, Psycholinguistics, and Variationist Sociolinguistics. Manuel Diaz-Campos & Sonia Balasch (eds.). *The Handbook of Usage-Based Linguistics*, 73–90. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781119839859.ch4>
- Zipf, G. K. 1965 [1935]. *Psycho-Biology of Languages*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Zufferey, Sandrine & Pascal Gygax. 2023. *The Routledge Handbook of Experimental Linguistics*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003392972>
- Tajfel, Henri. 1970. Experiments in intergroup discrimination. *Scientific American* 223, 96–102.
- Tauli, Valter. 1938. *Õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid*. Tartu: Akadeemiline Kooperatiiv.
- Tauli, Valter. 1943. J. V. Veski eesti keele arendajana. *Postimees* 143, 4.
- Tauli, Valter. 1968. *Keelekorralduse alused*. Uppsala: Vaba Eesti.
- Tauli, Valter. 1974. The theory of language planning. In Joshua A. Fishman (ed.). *Advances in Language Planning*, 49–67. The Hague–Paris: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783111583600.49>
- Tavast, Arvi. 2012. Keelehoolde teoreetilise aluse otsingul: naabervaldkonnad appi. Maire Raadik, Tiina Leemets (koost, toim). *Sõnaga mõeldud mõte*, 224–235. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Tavast, Arvi. 2022. Keelekasutusest, sõnastikest, keelekorraldusest. Piret Kriivan (toim). *Keelesaade (Vikerraadio)*, 16.01. Eesti Rahvusringhääling. <https://vikerraadio.err.ee/1608453863/keesaade> (01.04.2024).
- Tavast, Arvi. 2024. Keeleminutid. Teaduse „kõlblik kuni?”. *ERR Kultuur*, 11.03. <https://kultuur.err.ee/1609278456/keeleminutid-teaduse-kolblik-kuni> (01.04.2024).
- Tavast, Arvi & Marju Taukar. 2013. *Mitmekeelne oskussuhtlus*. Tallinn: Valgus. <https://www.digar.ee/arhiiv/et/raamatud/17818> (01.04.2024).
- Tavast, Arvi, Margit Langemets, Jelena Kallas & Kristina Koppel. 2018. Unified Data Modelling for Presenting Lexical Data: The Case of EKILEX. Jaka Čibej, Vojko Gorjanc, Iztok Kosem & Simon Krek (eds.). *Proceedings of the XVIII EURALEX International Congress: EURALEX: Lexicography in Global Contexts, Ljubljana, 17–21 July 2018*, 749–761. Ljubljana University Press, Faculty of Arts.
- Taylor, Talbot J. 1990. Normativity and linguistic form. Hayley G. Davis & Talbot J. Taylor (eds.). *Redefining linguistics*, 118–148. London: Routledge.
- Teichmann, Mareike. 2019. SOM und CNS als korpuslinguistische Methoden zur Analyse von Paronymen am Beispiel *technisch/technologisch*. Petra Storjohann (ed.). *Paronymie im deutschen Sprachgebrauch. Sonderheft Deutsche Sprache* 1, 25–41. <https://doi.org/10.37307/j.1868-775X.2019.01.04>

- Temmerman, Rita. 2000. *Towards New Ways of Terminology Description. The socio-cognitive approach*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/tlrp.3>
- Thomson, Edith-Helian. 2012. *Eesti keele kaas- ja määrsõnade läbi, kaudu, järele, järel ja järgi kasutusest ja semantikast*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Tigasson, Külli-Riin. 2024. Peeter Päll „keeletulist”: sõnade tähendusi ei saa kehtestada ülalt alla. Mind häirib norimine keele kallal. *Eesti Ekspress* 27.03. <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/120280597/peeter-pall-keeletulist-sonade-tahendusi-ei-saa-kehtestada-ulalt-alla-mind-hairib-norimine-keele-kallal> (01.04.2024).
- Tinits, Peeter. 2015. *Sociolinguistic Reflection in the Context of Language Standardization: Language Debates on Estonian 1912-1920*. Master's Thesis. University of Tartu. <https://doi.org/10.5117/9789462981188/ngDK4D36pDKZ4OqIWFVWZ7Kcn>
- Tinits, Peeter. 2023. Stratified historical corpus of Estonian 1800–1940. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 19*, 175–194. DOI: 10.5128/ERYa19.11
- Tognini-Bonelli, Elena. 2001. *Corpus Linguistics at Work*. Studies in Corpus Linguistics 6. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/scl.6>
- Tomasello, Michael. 1999. *The Cultural Origins of Human Cognition*. Cambridge: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674044371>
- Tomasello, Michael. 2003. *Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition*. Cambridge: Harvard University Press.
- Tomasello, Michael. 2008. *Origins of Human Communication*. Cambridge: MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/7551.001.0001>
- Tomusk, Ilmar. 2023. Mida teha „liiderliku” ja teiste sõnadega, mille tähendust noored enam ei tea? *Postimees* 21.03. <https://arvamus.postimees.ee/7736933/ilmartomusk-mida-teha-liiderliku-ja-teiste-sonadega-mille-tahendust-noored-enam-ei-tea> (01.04.2024).
- Traugott, Elizabeth Closs & Richard B. Dasher. 2002. *Regularity in Semantic Change*. Cambridge–New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511486500>
- Trinkman, Elmar. 1928. Akad. Emakeele Seltsi koosolekuteateid. *Eesti Keel* 5–6, 105–109.
- Trudgill, Peter. 1998. The Meanings of Words Should Not be Allowed to Vary or Change. Laura Bauer & P. Trudgill (eds.). *Language Myths*, 1–8. London: Penguin Books.
- Uuspõld, Ellen. 1976. Põhimõtteline keelekorraldus. Mart Mäger (koost). *Keel, mida me harime*, 5–8. Tallinn: Valgus.
- Vaaks, Katrin. 2011. *Adverbide kokku- ja lahkukirjutamise probleemid eesti kirjakeeles*. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Vainik, Ene & Geda Paulsen. 2023. Kujundlik mõtlemine 2020.–2022. aasta keelekriisis. *Keel ja Kirjandus* 7, 651–677. <https://doi.org/10.54013/kk787a1>
- Vaino, Maarja. 2023. Keele „vabastamine” ja vihakõne seadus muudavad meie kohtusaalid imede õueks. *Postimees: Arvamus* 22.03. <https://arvamus.postimees.ee/7737825/maarja-vaino-keele-vabastamine-ja-vihakone-seadus-muudavad-meiekohtusaalid-imede-oueks> (01.04.2024).
- Valgma, Johannes & Nikolai Rimmel. 1968. *Eesti keele grammatika. Käsiraamat*. Tallinn: Valgus.
- Vare, Silvi. 2001. Üldkeele ja oskuskeele nihestunud suhe. *Keel ja Kirjandus* 7, 455–472.
- Varik, Lauri. 2024. Arvi Tavast 2025. aastal ilmuvast ÕS-ist. „Uudis+”, Vikerraadio. <https://vikerraadio.err.ee/1609296848/arvi-tavast-2025-aastal-ilmuvast-os-ist> (01.04.2024).

- Veldre, Anto. 2022. Kust on pärit zuumeri eesti keel? *Sirp* 02.09. <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/varamu/kust-on-parit-zuumeri-eesti-keel/> (01.04.2024).
- Veski, Johannes Voldemar. 1926. Mõned märkused eelavaldata puhul. *Eesti Keel* 3–5, 78–81.
- Veski, Johannes Voldemar. 1933. Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna viimaste otsuste kohta. *Eesti Kirjandus* 7, 334–339.
- Veski, Johannes Voldemar. 1958 [1913]. Eesti kirjakeele edasiarendamise-teenest. *Johannes Voldemar Veski keelelisi töid*, 39–57. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Veski, Johannes Voldemar. 1958 [1938]. Eesti kirjakeel väarikale järjele! *Johannes Voldemar Veski keelelisi töid*, 179–181. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Veski, Johannes Voldemar. 1958. *Johannes Voldemar Veski keelelisi töid*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Veski, Johannes Voldemar. 1967. Keele sõnavara vaesestumise vastu. *Keel ja Kirjandus* 6, 333–337.
- Veski, Johannes Voldemar. 1969. Minu sõnaraamatutealasest tegevusest. *Emakeele Seltsi aastaraamat 14–15 (1968–1969)*, 11–22.
- Vider, Kadri. 2022. Sõna vabadusest, andmepõhiselt. *Sirp* 17.06. <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/varamu/sona-vabadusest-andmepohiselt/> (01.04.2024).
- Viht, Annika & Külli Habicht. 2022. Baltisaksa periood eesti keele korralduses (Vaateid eesti keelekorralduse arenguloole). *Keel ja Kirjandus* 11, 1031–1049. <https://doi.org/10.54013/kk779a4>
- Viks, Ülle. 1980. Mõne pronoomeni kasutamisest (Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis.) *Keel ja Kirjandus* 10, 617–619.
- Viks, Ülle. 1985. Sõnaseiku. Tiiu Erelt & Henn Saari (toim). *Kirjakeele teataja 1979–1983*, 66–72. Tallinn: Valgus.
- Vogl, Ulrike. 2012. Multilingualism in standard language culture. Matthias Hüning, U. Vogl, Olivier Moliner (eds.). *Standard Languages and Multilingualism in European History*, 1–42. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/mdm.1.02vog>
- Vrbinc, Alenka, Donna M. T. Cr. Farina & Marjeta Vrbinc. 2018. Objectivity, Prescription, Harmlessness, and Drudgery: Reflections of Lexicographers in Slovenia. *Lexikos* 28, 361–383. <https://doi.org/10.5788/28-1-1469>
- Vääri, Eduard. 1968. *Eesti keele õpik keskkoolile*. Tallinn: Valgus.
- Vääri, Eduard. 1980. *Eesti keele õpik keskkoolile*. 10. tr. Tallinn: Valgus.
- Walsh, Olivia. 2021. Introduction: in the shadow of the standard. Standard language ideology and attitudes towards ‘non-standard’ varieties and usages. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 42(9), 773–782. <https://doi.org/10.1080/01434632.2020.1813146>
- Weber, Jean-Jacques & Kristine Horner. 2012. *Introducing multilingualism. A social approach*. London: Routledge.
- Weigand, Edda. 2002. The Language Myth and Linguistics Humanised. Roy Harris (ed.). *The Language Myth in Western Culture*, 55–83. Richmond: Curzon.
- Word sense induction. Sketch Engine, Lexical Computing CZ s.r.o. <https://www.sketchengine.eu/news/word-sense-induction/> (01.04.2024).
- ÕS 1976 = *Õigekeelsussõnaraamat*. Rein Kull & Erich Raiet (toim). Tiiu Erelt, R. Kull, Valve Põlma & Kristjan Torop (koost). ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- ÕS 1999 = *Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999*. Tiiu Erelt (toim). T. Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu & Maire Raadik (koost). Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

- ÕS 2006 = *Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006*. Tiiu Erelt (toim). T. Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu & Maire Raadik (koost). Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- ÕS 2013 = *Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013*. Maire Raadik (toim). Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu & M. Raadik (koost). Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- ÕS 2018 = *Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2018*. Maire Raadik (toim). Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu & M. Raadik (koost). Eesti Keele Instituut. Tallinn: EKSA.
- ÕSi ja EKI teatmiku koostamise tegevuskava 2022–2025. Eesti Keele Instituut. <https://hm.ee/sites/default/files/documents/2023-02/EKI-tegevuskava.pdf> (01.04.2024).
- ÜS 2024 = Eesti Keele Instituudi ühendsõnastik 2024. Eesti Keele Instituut, Sõnaveeb. <https://sonaveeb.ee> (01.04.2024).

Veebiviited

- DEA = DIGARi Eesti artiklid. Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv. <https://dea.digar.ee>
- Koppel, Kristina & Jelena Kallas. 2018. Eesti keele ühendkorpus 2017. (Estonian National Corpus 2017.) Eesti Keeleressursside Keskus. <https://doi.org/10.15155/3-00-0000-0000-0000-071e71>
- Koppel, Kristina & Jelena Kallas. 2020. Eesti keele ühendkorpus 2019. (Estonian National Corpus 2019.) Eesti Keeleressursside Keskus. <https://doi.org/10.15155/3-00-0000-0000-0000-08565L>
- Koppel, Kristina & Jelena Kallas. 2022b. Eesti keele ühendkorpus 2021. (Estonian National Corpus 2021.) <https://doi.org/10.15155/3-00-0000-0000-0000-08D17L>
- Lippus, Pärtel, Kätlin Aare, Anton Malmi, Tuuli Tuisk & Pire Teras. 2023. Phonetic Corpus of Estonian Spontaneous Speech v1.3. Institute of Estonian and General Linguistics, University of Tartu. <https://doi.org/10.23673/re-438>
- Prillop, Külli. 2013. Vana kirjakeele korpus. Eesti Keeleressursside Keskus. <https://doi.org/10.15155/1-00-0000-0000-0000-00075L>
- RaRa sõnamitmike loendaja = https://digilab.shinyapps.io/dea_ngrams/
- Sketch Engine. <https://www.sketchengine.eu>
- Sõnaveeb. Eesti Keele Instituudi keeleportaal. Versioon 1.32.0. <https://sonaveeb.ee>
- Tinits, Peeter. 2020. Eesti Rahvusraamatukogu digilabori tööriistad tekstimaterjali ligipääsuks ja töötlemiseks. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3953795>

SUMMARY

The meanings of words and the dictionary. The impact of the usage-based approach on Estonian language planning

Aims and relevance of the thesis

The aim of this study is to analyze the issue of standardizing the meanings of words in Estonian language planning. The theoretical framework is the usage-based approach, while the methodology is corpus linguistics. The term *language planning* here corresponds to the English term *corpus planning*, which involves linguistic norms and codification, rather than language status or prestige, which falls under the term *status planning* (see Kloss 1969; see also Lindström, Risberg & Plado 2023: 8). Given that *corpus linguistics*, which refers to a completely different discipline, is a more common term in contemporary linguistics and *corpus planning* hence tends to cause confusion, the term *language planning* is preferred in this context.

The thesis consists of a main chapter and seven publications published between 2020 and 2023, each exploring a slightly different aspect. During the research, it emerged that the standardization of other language layers in language planning has followed similar principles and methods. Therefore, a publication addressing the standardization of case selection patterns of verbs (also: *verb valency* or *government*) is included in the thesis.

The topic originated from the practical need of the Institute of the Estonian Language (EKI), as there was a necessity for theoretical research. The information about the Estonian language from various dictionary databases began to be consolidated into the Ekilex database (Tavast et al. 2018). The data in Ekilex has been displayed on the language portal *Sõnaveeb* (Eng. *Wordweb*) since 2019 (Langemets et al. 2021). A similar trend towards a single database can be observed in other countries as well (e.g., Balteiro 2011; Šipka et al. 2021). In 2019, EKI started the gradual transfer of data from the *Dictionary of Standard Estonian 2018* (DSE 2018; Est. *Eesti õigekeelsussõnaraamat*) to Ekilex, leading to the understanding that the information in DSE 2018 needs thorough examination. In 2020, the dictionary, which combines data from various dictionaries, was named *EKI Combined Dictionary* (Est. *EKI ühend sõnastik*).

The theoretical part of the study seeks to systematically and comprehensively analyze and understand the tradition of standardizing and providing recommendations for the meanings of words in Estonian language planning, along with its relevance today. Additionally, it aims to explore parallels with the theoretical basis and methods of standardizing other language layers. The practical part focuses on ways of presenting and describing word meanings in a dictionary that combines descriptive and prescriptive language data.

This topic is significant as the standardization of word meanings in Estonian language planning has not been comprehensively researched before. Previous analyses have focused on recommendations for individual words and their actual usage (see Plado 2014; Pook 2018). Moreover, Estonian language planning and established norms have not been extensively analyzed from a usage-based perspective (for a few exceptions, see e.g., Paet 2023; Siiman 2023). Previously, compilations and handbooks have been written with different theoretical foundations and aims (Tauli 1938, 1968; T. Ereht 2002; Raag 2008).

Since the *EKI Combined Dictionary* and the DSE are primarily dictionaries of general language, my research focuses on the general language, the universally applicable part of Estonian standard language, used by all language speakers regardless of background. Specialized language, on the other hand, is used in professional communication. Both the vocabulary of general language and that of specialized language are part of the standard language.

The source of norms of and recommendations for Standard Estonian, the DSE, plays a significant role in Estonian culture, especially for language professionals. In Estonia, the EKI Language Counseling and DSE are considered to be the language authority (ATAP 2022). DSE has enjoyed not only societal prestige but also legal support (see e.g., Tauli 1943; RT I, 14.06.2011, 3).

While every dictionary has its compilers, they often remain unnoticed, as they are not typically brought to mind (Vrbinc et al. 2018: 367; Šipka et al. 2021: 193; P4: 190). In the eyes of the Estonian language community, the modernization of the DSE or its information has not been favored over time, as the statements in the DSE are considered common knowledge. Meanwhile, the statements of linguists, i.e., individuals, are not necessarily widely accepted, as they are not seen as universally recognized common knowledge. (Hint 1978b: 862–863) For a quarter of a century, the preface to the DSE has described the language in it as ‘the language we currently speak and write’ (DSE 1999–2018: 5), while the DSE itself was compiled as a language planning dictionary, including guidelines and recommendations.

Research questions

The research questions are as follows.

- RQ1:** When and why did the standardization of the meanings of words begin in Estonian language planning? What is the situation today?
- RQ2:** What is the origin and basis of recommendations for the meanings of words in the DSE?
- RQ3:** What parallels can be observed between the standardization of the meanings of words and the standardization of other language layers?

- RQ4:** What do empirical language data reveal about the impact of language planning recommendations and norms on language usage? To what extent are language planning guidelines relevant and applicable?
- RQ5:** What are the possibilities of language planning and lexicography in presenting meanings in the dictionary?

Theoretical framework and the understandings of the Estonian language community

The research belongs to the field of cognitive-functional linguistics (see Hopkins 2019). The theoretical background involves usage-based linguistics supported by corpus linguistics. The issue surrounding word meanings more narrowly and the broader context of Standard Estonian is linked to the fact that in Estonian language planning, and consequently in school education and society at large, language has been conceptualized as a strictly manipulable system. This has facilitated the understanding that it is possible to normatively fix word meanings in dictionaries (e.g., Aavik 1936; Tauli 1938; Veski 1958; see also Milroy 2003; Ibbotson 2013; Rivas 2023). With the emergence of the cognitive paradigm in linguistics in the 1970s and 1980s, language has increasingly been understood as part of human cognition (see Croft & Cruse 2005).

According to the usage-based approach, the knowledge of language is the knowledge of how language is used (Desagulier & Monneret 2023: 41). Language emerges from usage and constantly changes in usage (Bybee 2023; Campbell & Barlow 2020: 81; Croft 2000: 4). Linguistic knowledge is based on exposure to actual language usage and generalizations drawn from instances of use (Langacker 1987; Tomasello 2003; Bybee 2010; Ibbotson 2013). Additionally, the nuances of word meanings arise from usage, depend on language users, and can vary slightly for language users at different stages of life based on the linguistic input received over their lifetime (Zahler 2023; Diessel 2017; Ibbotson 2013; Belica et al. 2010; Bybee 2010; Tomasello 2003; see also Ramscar et al. 2014; Ramscar et al. 2017; Mander, Keuleers & Brysbaert 2020; Blommaert & Backus 2013). In a usage-based approach, the goal of the dictionary is not to fix word meanings but to describe meanings in use, always generalizing them to some extent (see P4; Storjohann 2021; Crystal 2006: 209). To make generalizations and find typical patterns, it is necessary to analyze actual language usage data, which can be accessed via text corpora (Tognini-Bonelli 2001: 160). Research should rely on empirically verifiable language data (Ramscar & Port 2016: 15; Klavan 2018: 697; Stefanowitsch 2020: 56).

Estonian linguistics and language planning have not relied on consistent theoretical foundations or used the same methods for studying language over time. In linguistics, the focus is on understanding why language is used the way it is, rather than how it should be used (Ibbotson 2013: 7). Language planning, conversely, has operated differently. In linguistics, the description of word

meanings involves examining how a word is used (Desagulier & Monneret 2023: 33), by analyzing a large amount of language data as systematically and objectively as possible (Crystal 2006: 186; Stefanowitsch 2020: 49). In language planning, on the other hand, word meanings have been assessed (based on one's intuition or otherwise, see Chapter 5.2) as 'correct' or 'incorrect', 'appropriate' or 'inappropriate' for standard language, providing norms or recommendations for meanings depending on the era (P5: 68).

In the 21st century, studies increasingly acknowledge that language standardization is inherently ideological (McLelland 2021: 109–110). Language ideologies are widespread throughout Europe (see Pajunen 2023; Lindström, Risberg & Plado 2023). The Estonian language community has been strongly influenced by the standard language ideology, a belief in the existence of a superior language variant, and purism, the rejection of undesirable language elements and foreign influences. Estonian linguist and language planner Tiina Paet (2023: 45) has associated the importance of standardization in Estonian language planning with the earlier influence of the German cultural sphere: the DSE 1918 was compiled following the example of *Duden*, which was a prescriptive dictionary a century ago (see Rutten & Vosters 2021: 74; Baltic German clerics initiated the standardization of the Estonian language, see Viht & Habicht 2022). Similarly to the current Estonian situation, German lexicography has transitioned from strict prescriptivism to a usage- and corpus-based approach by the 21st century. For example, *Duden* and the *Paronyme – Dynamisch im Kontrast* are now compiled based on these principles (Hennig 2021; Storjohann 2021).

A descriptive approach is regarded as scientific linguistic research because the primary requirement of scientific research is the accuracy of facts. In contrast, prescriptivism is not a scientific approach. The strong opinions of prescriptivists can at most be considered recommendations for good style, part of social norms, or outcomes of the educational system. However, these opinions are not statements about actual usage, and therefore, they are not scientific. (Ayres-Bennett 2021: 44) In language planning, a usage-based approach facilitates the systematical monitoring of language usage and the evaluation of the entrenchment of norms and recommendations within the language. Any discrepancies can be corrected, if needed. (P4: 192–195; P6: 305; Langemets et al. 2021; Crawford & Csomay 2016: 7) However, the necessity of usage-based scientific language planning has not always been fully understood by the Estonian general public or by language professionals (e.g., T. Ereht 2021; Saluäär 2023).

The theoretical foundations prevailing in different eras have also influenced what is considered language worth studying and describing in a dictionary. In the 20th century and in the early 21st century, standardized written Estonian (Standard Estonian), the ideal set by language planners, was described as the Estonian language. Today, with the theoretical background of usage-based linguistics, language is described as the language community uses it, reflecting social norms and actual language usage. (Langemets et al. 2021; Langemets et al. 2018; Ross & Piits 2019) Standard Estonian, whose norms were actively created in the 1920s and 1930s, has been in the phase of updating since at least the 1980s (see the

stages of standard language in Ferguson 1968; Ayres-Bennett 2021), and by the present day, it has become stable (“Eesti keele arengukava 2021–2035”; Kerge 2012b) and no longer requires strict control or the pursuit of an ideal (as it did before, e.g., T. Ereht 2002: 15; T. Ereht 2021: 404; Saari 1976: 170). Due to historical reasons, the relationship between actual language usage and standard language in Estonia differs from, for example, the situation in Finland, where standard language was codified, but the use of dialects and spoken language was not rejected to the same extent (see e.g., Pajunen 2023: 87). As a result, contemporary Estonian shows less variation between speech and writing (see Kerge 2012b; Ehala 2012), and therefore it is not necessary to consider some meanings as more correct than others that occur in actual usage.

Meanings are not *in* the words or sentences (Ramscar & Baayen 2013: 1). Meanings are understood through ‘negotiation’, through communication. The purpose of communication is to reach a common understanding because language users want to make themselves understood and understand others. (Trudgill 1998: 8; Cruse 2001: 16; Weigand 2002: 64; Croft & Cruse 2005: 109) Therefore, many social rules are followed when speaking and writing (Crystal 2006: 275; Hanks 2013: 399); language usage consists of probabilistic constraints shaped by communication, memory, and information processing (Diessel 2017: 2). Usually, people do not invent completely different word meanings outside of conventions; instead, when communicating, they consider their expressions to ensure easy understanding by the listener/reader (Lüdeling et al. 2022: 13).

According to the usage-based approach, every language inevitably passes through the filter of what is learnable for the user (Bybee et al. 1994; Diessel 2007, 2011). In Estonian language planning and maintenance, however, the prevailing stance has been that Standard Estonian must just be learned (Veski (1958 [1938]: 179; Liivaku 1978: 85). Despite some arguments suggesting that Estonian was unnaturally standardized (e.g., Nurkse 1944), during the 20th century, the emphasis remained on strict standardization and learning the ‘correct language’.

Data and method

In DSE 2018, which serves as a standard language reference, there are several recommendations for the meanings of words. Some of these recommendations are more implicit than others, e.g., guidelines found in example sentences, evaluations, keywords presented in parentheses are inappropriate for Standard Estonian, omitted meanings, etc. Hence, it is difficult to determine how many such recommendations there are. For the purpose of my analysis, I focused on clearly stated recommendations: The meanings deemed ‘inappropriate for written language’ (DSE 2018: 12) are marked with the note ‘not recommended in the meaning(s)’. There are a total of 130 such notes. The material also includes five frequently used general language paronym nests, which have garnered a significant number of inquiries addressed to EKI language by language users, and

eight verbs whose case selection patterns have been standardized in language planning. While direct meaning recommendations are presented for only a very small part of the entire Estonian vocabulary in the DSE, they reflect a broader mindset suggesting that meanings can be standardized ‘from above’ and that words can have a ‘correct’ meaning compared to their actual usage.

Corpus linguistics methods were used to analyze language data from the corpus. Corpus analysis provides a versatile overview for assessing the relevance of existing meaning recommendations in the DSE. Various corpora were used: old written Estonian (VAKK), newspapers from 1811–2024 (DEA), newspapers and literature from 1890–1990 (TÜKK), and contemporary language (Estonian National Corpus, Koppel & Kallas 2018; Koppel & Kallas 2020; Koppel & Kallas 2022b; accessible via the corpus query tool Sketch Engine, see Kilgarriff et al. 2014).

In the Estonian National Corpus, concordance search was used, displaying keywords in their surrounding context. Language data was analyzed both quantitatively (frequency of word occurrences in the corpus and specific meanings) and qualitatively (meanings in which a word is used, and texts in which they appear). The corpus data needs to be interpreted – in this regard, native language intuition comes in handy, as it reflects a certain shared understanding with other speakers of Estonian (Davis 2002: 47; Weigand 2002: 64; P4: 188–189). Although interpretation is a subjective activity, it provides insight into how words are used within the surrounding context (P4: 195). It was also assumed that authors of sentences in the corpus intended to make themselves understood, using words that seemed appropriate for the reader to comprehend.

Summary of the results: Impact of the usage-based approach on standardizing the meanings of words in Estonian language planning

The results of the research are organized according to the research questions.

RQ1: The starting point for the tradition of standardizing the meanings of words is considered to be the volume of the DSE published in 1925, which provided word explanations intended as normative guidelines (see P5: 51–55; Chapter 5.1). Although the National Orthological Committee took a stance in 1980 that standardizing the meanings of general language words is neither necessary nor feasible (Viks 1980: 619), this understanding was not widespread in the society. Even language planners themselves held differing opinions on the matter: starting from ÕS 1999, the note ‘does not mean’ was added to 160 words, and from ÕS 2006 onwards, these were replaced with ‘not recommended in meaning(s)’ (see Chapter 5.1). The principle that word meanings of general language are not standardized began to be systematically applied in Estonian language planning at EKI only in the 2020s.

RQ2: In language planning, there has been a lack of a clear theoretical basis for providing recommendations about word meanings. Recommendations have

been influenced by the prevailing framework of the time and language ideologies, suggesting that language is a fixed or manipulable system where word meanings can be determined and standardized. The selection of words with inappropriate meanings for standard language in the DSE does not appear to have a clear theoretical basis or systematic approach for selecting criteria. Recommendations have been provided for words encountered by language planners (see e.g., Saari 1976, 2004), including inquiries received by the EKI Language Counseling, but there is also a tradition of rejecting meanings of words that have long been considered inappropriate (see also P4: 195–196; P7: 63–66).

Since the beginning of the 20th century, avoiding certain meanings of words has been recommended for various reasons, such as resisting the influence of other languages (mainly Russian, English, Finnish), applying principles of specialized language to general language, and avoiding the vagueness and figurativeness typical of general language. Some expressions have been considered too frequent for expressing a certain meaning. Additionally, meanings of words have been artificially distinguished based on derivational suffixes, creating artificial paronyms. Behind some meaning recommendations, there is a (foreign-influenced) wording, as well as the vague expression style typical of official documents.

RQ3: Five closely interconnected trends related to the standardization of word meanings and other linguistic layers were identified. While more common features could be described, I will outline the main generalizations based on my publications. Research indicates that at the beginning of the 20th century, when a standard language transcending dialects was codified in Estonian language planning, it was accompanied by (1) reducing variation in various language layers, including meanings, case selection patterns of verbs, and word formation, among others. Half a century ago, attention was drawn to the fact that the variation of the standard language and spoken language had not been studied (e.g., Kull 1978: 682), and a century later, even with a stable standard language, variation across many language layers has yet to be thoroughly examined (P6).

(2) Traditions play a role here. In the 1920s and 1930s, many norms of Standard Estonian were established and fixed, with a reliance on tradition persisting thereafter. A significant aspect of this continuity is seen in successive generations of language planners continuing the work of their predecessors (Uuspõld 1976: 6). Thus, tradition has strongly influenced standardization (P1: 855). However, unlike the early and mid-20th century, by the 21st century, Standard Estonian is stable and no longer requires the same level of strict standardization (Kerge 2012b). (3) The absence of a theory of language planning and limited incorporation of scientific research have impacted Estonian language planning. (4) There has been more reliance on language authorities. (5) Word lists for different language layers, once published, have remained largely unchanged throughout the century. (Chapter 5.3)

RQ4: The analysis of empirical data revealed that depending on internal and external factors impacting language usage, language planning has influenced contemporary Estonian language to varying degrees. There are examples of both word meanings and case selection patterns where language planning has had no

influence on usage, as well as cases where it has had partial influence. There are also some examples where language planning has been largely successful, although it remains uncertain if language users were even aware of the recommendations in the DSE – rather, it could be due to internal and external factors influencing actual language use. After examining attempts to standardize language and considering their effectiveness based on empirical language data, it was concluded that while a century ago assigning fixed meanings to words was more justified for creating a common standard language and developing Estonian terminology, none of the existing rationales are valid arguments for standardizing the meanings of general language words in contemporary Estonian. For example, language contacts and interlingual analogical relations are natural parts of language usage, also metonymic and metaphoric meaning transfers are common in language use.

Empirical language data also revealed that recommendations are more likely to be taken into account in edited texts, where the author’s natural choices are unknown. In the Estonian tradition, the potential for employing standardization is often overlooked by both language planners and language users, “assuming and at times even demanding normative standard language, even in public spontaneous spoken language” (Hennoste & Pajusalu 2013: 26).

One of the main objectives of contemporary usage-based scientific language planning is to ensure that norms align with the internal norms of language use, with recommendations avoiding conflict with contemporary language use. The closer the standards adhere to the internal norms of language, the less language users need to ‘simply memorize’ the standards, leading to more effective language usage (see also Päll 2019).

RQ5: The practical aim of the thesis was to determine the kinds of recommendations for the meanings of words that can be given in Estonian language planning. In 2021, while doing research on paronyms, it was formulated, together with Margit Langemets, the leading lexicographer at EKI, that although the meanings of general language words cannot be standardized, recommendations can be provided regarding word usage, such as avoiding overuse of a word or improving clarity of meaning (P2: 920). Further analysis of meaning recommendations for loanwords (Paet & Risberg 2021; see also Paet 2023: 40–43) led to the conclusion, formulated together with Tiina Paet, that it is appropriate to provide recommendations in the dictionary for some words – not for their meanings, but for word choice. Subsequent research has refined these perspectives. In 2022, P4 emphasized the provision of general recommendations rather than focusing on individual words (see P4: 187), as word-based recommendations do not take into account various texts, contexts, styles, and registers (see also Rundell 2018: 5). In the dictionary, labels can be added to indicate rare or particularly common meanings in stylistically marked contexts; however, it must be clarified that based on dictionary labels, the user cannot unambiguously classify words as slang, colloquial language, or otherwise (see Hennoste & Pajusalu 2013: 69). It was ultimately concluded that it is not feasible to provide universally applicable recommendations for avoiding word meanings in the dictionary because there is no one ‘correct’ language to which dictionary recommendations

generally apply. In the *EKI Combined Dictionary*, word meanings and case selection patterns of verbs derived from usage are described.

Conclusion

Over the past century, Estonian language planning has undergone significant changes. From the 1920s until the late 1970s, the predominant trend in language planning was prescriptive *orthology*, with language units defined as either ‘correct’ or ‘incorrect’. In the late 1970s and 1980s, language planning shifted towards a more guiding and advisory approach, assessing language units as ‘good’ or ‘bad’, ‘appropriate’ or ‘inappropriate’. The term ‘good language’ (Est. *heakeelsus*) emerged during this period. (EKI teatmik, “Keelekorralduse teisenemine”) Prescriptive statements by language planning in the 20th century were based on ideals such as (strict) systematicity and expediency, as well as the unambiguous meaning of words (see e.g., Veski 1933, 1958; T. Ereht 2002; Chalvin 2023), and decisions were influenced by standard language ideology and purism (P7; Lindström, Risberg & Plado 2023). Although language planning became more tolerant from the 1980s onwards, these understandings did not permeate schools or society at large (Lindström, Risberg & Plado 2023: 24). In the 2020s, Estonian language planning has moved towards providing information rather than evaluations – in usage-based scientific language planning, explanations empower language users to make informed choices suited to their context. In a democratic era, language planning norms and recommendations are continuously updated based on research to ensure their alignment with actual language use (Päll 2019; Lindström, Risberg & Plado 2023; Paet 2023).

Presently, Estonian language planning largely relies on the same principles formulated since the 1980s. However, there have been inconsistencies and disagreements among language planners. From the perspective of this doctoral thesis, the most significant controversy was the stance taken by the National Orthological Committee in the 1980s regarding word meanings – seen as a clear decision or principle in language planning (e.g., Kerge 2012a; Tavast & Taukar 2013) – which was not consistently implemented. This stemmed partly from differing opinions among language planners (see Chapter 5.1), as well as a lack of widespread awareness in society (see e.g., Kerge 2022b: 195–198).

This doctoral thesis has contributed to the development of the *EKI Combined Dictionary* with regard to word meanings. In contrast to DSE 1925, where meanings formed a prescriptive part of the dictionary, and unlike DSE 2018, which provided recommendations for meanings, the *EKI Combined Dictionary* will describe all meanings found in usage without deeming any of them inappropriate for Standard Estonian. Estonian language planning systematically applies the principle that meanings of general language words are not standardized, and no universally applicable recommendations can be given regarding meanings in the dictionary. The most significant outcome of the doctoral thesis is thus establishing the principle in Estonian language planning that word

meanings of general language are no longer standardized. The research has also helped formulate the general principles of usage-based scientific language planning in an updated form (partially repeating earlier principles, see P1–P7; EKI teatmik, “Keelekorralduse põhimõtteid”).

In the *EKI Combined Dictionary* the principle is applied that the meanings of general language words are not standardized. This principle, along with others contributed by usage-based studies (see Chapter 5.6), also finds its way into the next DSE 2025. Initially only partially, as in the spring of 2024, EKI stated that Estonian language and linguistics are evolving faster than the legal framework that influences them. Therefore, for the sake of legal clarity, DSE 2025 does not reflect all the principles that emerged from the studies. As EKI had to change their plans (see “Järgmise ÕSi väljaandmiseks muudetakse tegevuskava”), in April 2024, the development of the DSE 2025 is still ongoing.

To paraphrase Paul Ibbotson (2013: 7), the thesis explored the question of why the Estonian language is the way it is with regard to word meanings, rather than how language planners have assessed or envisioned it. The current situation of the Estonian language is good: Estonian enjoys a strong position as the official language of Estonia and one of the official languages of the European Union; the Estonian government operates in Estonian, doctoral theses can be defended in Estonian, and Estonian terms are well-developed in various fields; IT software is available in Estonian, translation platforms enable translation to and from Estonian, and ChatGPT can be prompted in Estonian, among other things. (Lindström, Risberg & Plado 2023: 36–37)

Future perspectives

In future research, experimental methods could be employed to assess the divergence between spoken Estonian and written standard language. A closer examination of the usage of Estonian across various registers is warranted to incorporate this information into the dictionary (as labels). Large language models, which will be explored in the EKI research project (2024–2027), might prove helpful in this regard. Additionally, further studies are needed to understand contemporary Standard Estonian, examining the contexts and genres where (official) standard language is employed. Research should also focus on the relationship between general language and specialized language, as well as their integration within standard language. Word meanings could be further explored in future studies by employing diverse experimental methods to gauge their acceptability across different generations. Additionally, research on language attitudes should be conducted, comparing perceptions of language use among speakers from countries with different language planning traditions and examining their dictionary usage habits, among other factors.

PUBLIKATSIOONID

ELULOOKIRJELDUS

Nimi: Lydia Risberg
Sünniaeg: 16.09.1988
Kodakondsus: Eesti
E-post: lydia.risberg@gmail.com

Haridus

2020–2024 Tartu Ülikool, eesti ja soome-ugri keeleteadus (PhD)
2023 suvi Tartu Ülikool, MEDALi korpuslingvistika suvekool
2022 sügis Tartu Ülikool, silmaseire töötuba
2019–2020 Tartu Ülikool, eesti ja soome-ugri keeleteadus (PhD, ekstern)
2016 sügis Tartu Ülikool, kursus „Programmeerimisest maalähedaselt”
2014–2016 Tallinna Ülikool, keeleteadus ja keeleteoimetamine (MA, *cum laude*)
2009–2013 Tartu Ülikool, kirjandus ja kultuuriteadused (BA)
2003–2008 Lasnamäe Üldgümnaasium
1996–2003 Tallinna Sikupilli Keskkool

Töökogemus

2023 sügis Tartu Ülikool, õppejõud aines „Eesti keele korraldamine ja seisund”
2023 kevad Leibniz-Institut für Deutsche Sprache, praktikant
2022– Eesti Keele Instituut, nooremteadur-keelekorraldaja
2019–2022 Eesti Keele Instituut, nooremteadur
2017 Kirjastus Maurus, eesti keele ja kirjanduse toimetaja
2016– Lingua Lydia OÜ, juhatuse liige, keeleteoimetaja ja kirjastaja
2015 Eesti Keele Instituut, eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiivi sedelikogude digiteerija

Teadusorganisatsiooniline tegevus

2023 Kristjan Jaagu vahetusõpingute stipendium
2023– Societas Linguistica Europaea, liige
2022–2023 Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri, erinumbri „Lähenedisi keelekorraldusele” (14/1) külalistoimetaja
2022– Rahvusvaheline Leksikograafide Ühing (EURALEX), liige
2020– Emakeele Selts, tegevliige
2019– Eesti Rakenduslingvistika Ühing, liige
2019– Eesti Kirjanduse Selts, liige
2018–2023 Eesti Keeletoimetajate Liit, tegevliige
2015–2018 Eesti Keeletoimetajate Liit, noorliige

Teadusprojektid

- 01.01.2024–31.12.2027 EKKD-III1 „Suurte keelemudelite rakendamine leksikograafias: uued võimalused ja väljakutsed” (vastutav täitja: Maria Tuulik)
- 01.01.2024–31.12.2027 EKKD-TA2 „Eesti keele morfosüntaktiline varieerumine” (vastutav täitja: Liina Lindström)
- 01.01.2023–31.12.2023 EKKD103 „Eesti keele sõnavara ja korraldus: kasutuspõhine keelearendus ja kasutajakeskne veebidesain” (vastutav täitja: Margit Langemets)
- 01.01.2019–31.12.2022 EKKD64 „Eesti keele sõnavara ja korraldus: deskriptiivne ja preskriptiivne vaatenurk” (vastutav täitja: Margit Langemets)

Teaduspublikatsioonid

- Risberg, Lydia. 2023. Recommendations for the meanings of words by Estonian language planning – justified and necessary, or not? *Taikomoji kalbotyra* 20, 53–73. <https://doi.org/10.15388/Taikalbot.2023.20.5>
- Risberg, Lydia & Margit Langemets. 2023. Sõnatähenduste normimise traditsioon ja selle murdmine eesti keelekorralduses. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 14(1), 49–80. <https://doi.org/10.12697/jeful.2023.14.1.02>
- Lindström, Liina, Lydia Risberg & Helen Plado. 2023. Language ideologies and beliefs about language in Estonia and Estonian language planning. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 14(1), 7–48. <https://doi.org/10.12697/jeful.2023.14.1.01>
- Risberg, Lydia & Liina Lindström. 2023. Eesti keeleteaduse ja keelekorralduse areng verbireksiooni näitel (Vaateid eesti keelekorralduse arenguloole). *Keel ja Kirjandus* 3, 304–327. <https://doi.org/10.54013/kk783a3>
- Risberg, Lydia. 2022. Mis on peidus sõnaraamatu tähendussoovituste tagahoovis? Eesti omasõnade käsitus. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 13(2), 185–214. <https://doi.org/10.12697/jeful.2022.13.2.06>
- Risberg, Lydia. 2021. Jonnakas kostuma. *Keel ja Kirjandus* 12, 1078–1085. <https://doi.org/10.54013/kk768a3>
- Paet, Tiina & Lydia Risberg. 2021. Võõrsõnade tähendussoovitused ja nende esitus üldkeele sõnaraamatus. *Keel ja Kirjandus* 11, 965–984. <https://doi.org/10.54013/kk767a2>
- Risberg, Lydia & Margit Langemets. 2021. Paronüümide probleem eesti keeles. *Keel ja Kirjandus* 10, 903–926. <https://doi.org/10.54013/kk766a4>
- Raadik, Lydia. 2020. Sõnatähenduste normimisest eesti keelekorralduses verbi *vabandama* näitel. *Keel ja Kirjandus* 10, 853–874. <https://doi.org/10.54013/kk755a3>

CURRICULUM VITAE

Name: Lydia Risberg
Date of birth: 16.09.1988
Citizenship: Estonian
Email: lydia.risberg@gmail.com

Education

2020–2024 University of Tartu, Estonian and Finno-Ugric Linguistics (PhD)
2023 summer University of Tartu, MEDAL summer school in corpus linguistics
2022 fall University of Tartu, workshop on eye tracking
2019–2020 University of Tartu, Estonian and Finno-Ugric Linguistics (PhD, external student)
2016 fall University of Tartu, course “About Programming”
2014–2016 Tallinn University, Linguistics and Language Editing (MA, cum laude)
2009–2013 University of Tartu, Literature and Cultural Research (BA)
2003–2008 Lasnamäe General Gymnasium
1996–2003 Tallinn Sikupilli Highschool

Professional experience

2023 fall University of Tartu, lecturer of „Estonian Language Planning and Status”
2023 spring Leibniz-Institut für Deutsche Sprache, internship
2022– Institute of the Estonian Language, junior researcher, language planner
2019–2022 Institute of the Estonian Language, junior researcher
2017 Publishing House Maurus, editor of Estonian language and literature
2016– Lingua Lydia OÜ, board member, language editor, publisher
2015 Institute of the Estonian Language, digitizer of Recordings of the Archive of Estonian Dialects and Finno-Ugric Languages

Membership in professional organizations

2023 Kristjan Jaak Scholarship
2023– Societas Linguistica Europaea, member
2022–2023 Journal of Estonian and Finno-ugric Linguistics, guest editor of the special issue “Approaches to language planning” (14/1)
2022– European Association of Lexicography (EURALEX), member
2020– Mother Tongue Society, member
2019– Estonian Association for Applied Linguistics, member
2019– Society of Estonian Literature, member
2018–2023 Society of Estonian Language Editors, member
2015–2018 Society of Estonian Language Editors, junior member

Scientific projects

- 01.01.2024–31.12.2027 EKKD-III1 „Applying large language models to lexicography: new opportunities and challenges” (principal investigator: Maria Tuulik)
- 01.01.2024–31.12.2027 EKKD-TA2 „Morphosyntactic variation in Estonian” (principal investigator: Liina Lindström)
- 01.01.2023–31.12.2023 EKKD103 “Lexis and corpus planning of Estonian: usage-based language planning and user-centered web design” (principal investigator: Margit Langemets)
- 01.01.2019–31.12.2022 EKKD64 “Lexis and planning of Estonian: descriptive and prescriptive aspects” (principal investigator: Margit Langemets)

Scientific publications

- Risberg, Lydia. 2023. Recommendations for the meanings of words by Estonian language planning – justified and necessary, or not? *Taikomoji kalbotyra* 20, 53–73. <https://doi.org/10.15388/Taikalbot.2023.20.5>
- Risberg, Lydia & Margit Langemets. 2023. Sõnatähenduste normimise traditsioon ja selle murdmise eesti keelekorralduses. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 14(1), 49–80. <https://doi.org/10.12697/jeful.2023.14.1.02>
- Lindström, Liina, Lydia Risberg & Helen Plado. 2023. Language ideologies and beliefs about language in Estonia and Estonian language planning. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 14(1), 7–48. <https://doi.org/10.12697/jeful.2023.14.1.01>
- Risberg, Lydia & Liina Lindström. 2023. Eesti keeleteaduse ja keelekorralduse areng verbireksiooni näitel (Vaateid eesti keelekorralduse arenguloole). *Keel ja Kirjandus* 3, 304–327. <https://doi.org/10.54013/kk783a3>
- Risberg, Lydia. 2022. Mis on peidus sõnaraamatu tähendussoovituste tagahoovis? Eesti omasõnade käsitlemine. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 13(2), 185–214. <https://doi.org/10.12697/jeful.2022.13.2.06>
- Risberg, Lydia. 2021. Jonnakas kostuma. *Keel ja Kirjandus* 12, 1078–1085. <https://doi.org/10.54013/kk768a3>
- Paet, Tiina & Lydia Risberg. 2021. Võõrsõnade tähendussoovitused ja nende esitus üldkeele sõnaraamatus. *Keel ja Kirjandus* 11, 965–984. <https://doi.org/10.54013/kk767a2>
- Risberg, Lydia & Margit Langemets. 2021. Paronüümide probleem eesti keeles. *Keel ja Kirjandus* 10, 903–926. <https://doi.org/10.54013/kk766a4>
- Raadik, Lydia. 2020. Sõnatähenduste normimisest eesti keelekorralduses verbi *vabandama* näitel. *Keel ja Kirjandus* 10, 853–874. <https://doi.org/10.54013/kk755a3>

DISSERTATIONES PHILOLOGIAE ESTONICAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Ülle Viks.** Eesti keele klassifikatoorne morfoloogia. Tartu, 1994.
2. **Helmi Neetar.** Deverbaalne nominaaltuletus eesti murretes. Tartu, 1994.
3. **Ülo Valk.** Eesti rahvausu kuradi-kujutelm. Tartu, 1994.
4. **Arvo Eek.** Studies on quantity and stress in Estonian. Tartu, 1994.
5. **Reet Kasik.** Verbid ja verbaalsubstantiivid tänapäeva eesti keeles. Tartu, 1994.
6. **Silvi Vare.** Nimi- ja omadussõnatuletus tänapäeva eesti kirjakeeles. Tartu, 1994.
7. **Heiki-Jaan Kaalep.** Eesti keele ressursside loomine ja kasutamine keele- tehnoloogilises arendustöös. Tartu, 1998.
8. **Renate Pajusalu.** Deiktikud eesti keeles. Tartu, 1999.
9. **Vilja Oja.** Linguistic studies of Estonian colour terminology. Tartu, 2001.
10. **Küll Habicht.** Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal. Tartu, 2001.
11. **Pire Teras.** Lõunaeesti vokaalisüsteem: Võru pikkade vokaalide kvaliteedi muutumine. Tartu, 2003.
12. **Merike Parve.** Väited lõunaeesti murretes. Tartu, 2003.
13. **Toomas Help.** Sõnakeskne keelemudel: Eesti regulaarne ja irregulaarne verb. Tartu, 2004.
14. **Heli Laanekask.** Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil. Tartu, 2004.
15. **Peeter Päll.** Võõrnimed eestikeelses tekstis. Tartu, 2005.
16. **Liina Lindström.** Finiitverbi asend lauses. Sõnajärg ja seda mõjutavad tegurid suulises eesti keeles. Tartu, 2005.
17. **Kadri Muischnek.** Verbi ja noomeni püsiühendid eesti keeles. Tartu, 2006.
18. **Kanni Labi.** Eesti regilaulude verbisemantika. Tartu, 2006.
19. **Raili Pool.** Eesti keele teise keelena omandamise seaduspärasusi täis- ja osasihitise näitel. Tartu, 2007.
20. **Sulev Iva.** Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem. Tartu, 2007.
21. **Arvi Tavast.** The translator is human too: a case for instrumentalism in multilingual specialised communication. Tartu, 2008.
22. **Evar Saar.** Võrumaa kohanimede analüüs enamlevinud nimeosade põhjal ja traditsioonilise kogukonna nimesüsteem. Tartu, 2008.
23. **Pille Penjam.** Eesti kirjakeele *da-* ja *ma-*infinitiiviga konstruktsioonid. Tartu, 2008.
24. **Kristiina Praakli.** Esimese põlvkonna Soome eestlaste kakskeelne keelekasutus ja koodikopeerimine. Tartu, 2009.
25. **Mari Mets.** Suhtlusvõrgustikud reaalajas: võru kõnekeele varieerumine kahes Võrumaa külas. Tartu, 2010.
26. **Karen Kuldnokk.** Militaarne retoorika. Argumentatsioon ja keeleline mõjutamine Eesti kaitsepoliitilises diskursuses. Tartu, 2011.

27. **Kai Tafenau.** Uue Testamendi tõlkimisest Rootsi ajal: käsikirjad, tõlkijad ja eesti kirjakeel. Tartu, 2011.
28. **Küllil Prillop.** Optimaalsusteoreetiline käsitlus eesti keele fonoloogilisest kujunemisest. Tartu, 2011, 261 lk.
29. **Pärtel Lippus.** The acoustic features and perception of the Estonian quantity system. Tartu, 2011, 146 p.
30. **Lya Meister.** Eesti vokaali- ja kestuskategooriad vene emakeelega keelejuhtide tajus ja häälduses. Eksperimentaalfoneetiline uurimus. Tartu, 2011, 145 lk.
31. **Kersti Lepajõe.** Kirjand kui tekstiliik. Riigieksamikirjandite tekstuaalsed, retoorilised ja diskursiivsed omadused. Tartu, 2011, 141 lk.
32. **Tiit Hennoste.** Grammatiliste vormide seoseid suhtlustegevustega eesti-keelses suulises vestluses. Tartu, 2013, 236 lk.
33. **Helena Metslang.** Grammatical relations in Estonian: subject, object and beyond. Tartu, 2013, 443 p.
34. **Kristel Uiboaed.** Verbiühendid eesti murretes. Tartu, 2013, 227 lk.
35. **Helen Plado.** Kausaalsuhete adverbiaallused eesti keeles. Tartu, 2013, 244 lk.
36. **Annika Küngas.** Pragmatiliste markerite kujunemine ja funktsioonid eesti keeles *lt*-sõnade näitel. Tartu, 2014, 200 lk.
37. **Maarika Teral.** Arvutipõhine eesti keele õpe: vahendid ja hinnangud nende efektiivsusele Tartu ülikooli keelekursuste näitel. Tartu, 2015, 175 lk.
38. **Anni Jürine.** The development of complex postpositions in Estonian: a case of grammaticalization via lexicalization. Tartu, 2016, 315 p.
39. **Kairi Tamuri.** Basic emotions in read Estonian speech: acoustic analysis and modelling. Tartu, 2017, 238 p.
40. **Sven-Erik Soosaar.** Eesti keele kultuursõnavara arenguhooni – eesti keel kui piirikeel. Tartu, 2017, 157 lk.
41. **David Ogren.** Object case variation in Estonian *da*-infinitive constructions. Tartu, 2018, 212 p.
42. **Reet Hendrikson.** Kas sõjasõna sünnib sõtta? Erialakeele tõhusus sõjandus-terminoloogia näitel. Tartu, 2018, 252 lk.
43. **Eva Velsker.** Ajaväljendid eesti murretes. Tartu, 2018, 216 lk.
44. **Riina Reinsalu.** Juhendavad haldustekstid žanriteoreetilisest raamistikust. Tartu, 2019, 168 lk.
45. **Ann Siiman.** Vormikasutuse varieerumine ning selle põhjused osastava ja sisseütleva käände näitel. Tartu, 2019, 209 lk.
46. **Tiina Laansalu.** Kesk-Harjumaa kohanimede kujunemine ja nimesiire. Tartu, 2020, 216 lk.
47. **Mariko Faster.** Hargla kihelkonna vetenimed Eesti-Läti piirialal. Tartu, 2020, 218 lk.
48. **Maarja-Liisa Pilvik.** Action nouns in a constructional network: A corpus-based investigation of the productivity and functions of the deverbal suffix *-mine* in five different registers of Estonian. Tartu, 2021, 252 p.

49. **Hanna Pook.** Pronoun use and variation in Estonian dialects: *kes* 'who', *mis* 'what' and *keegi* 'someone'. Tartu, 2023, 225 p.
50. **Andra Annuka-Loik.** Naer ja naerev hääl eesti suulises suhtluses. Tartu, 2023, 202 lk.
51. **Tiina Paet.** Võõrainese kinnistumine eesti keeles: keelekorralduslik ja leksikograafiline vaade. Tartu, 2023, 260 lk.